

**KLAIPĖDOS UNIVERSITETO
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO
BALŲ KALBOTYROS IR ETNOLOGIJOS KATEDRA**

Kristina Blockytė,
Kalbotyros studijų programos studentė

**KLAIPĖDOS KRAŠTO KALENDORINIŲ PAPROČIŲ
SPECIFIKA: ETNOGRAFIJA IR LEKSIKA**

Characteristics of Calendar Customs in Klaipėda Region: (Ethnography and Vocabulary)

Baigiamasis magistro darbas

Mokslinės vadovės:
prof. habil. dr. Audronė Kaukienė,
lekt. Rūta Grumadaitė

Klaipėda, 2010

Blockytė K. Klaipėdos krašto kalendorinių papročių specifika: etnografija ir leksika. Kalbotyros magistro studijų programos baigiamasis darbas. Darbo vadovės: prof. habil. dr. A. Kaukienė, lekt. R. Grumadaitė. Klaipėdos universitetas: Klaipėda, 2010. – 165 p.

Raktažodžiai: Klaipėdos kraštas, kalendorinės šventės, papročiai, etnografija, leksika, švenčių kilmė.

SANTRAUKA

Darbas skirtas Klaipėdos krašto kalendorinių švenčių išskirtiniams bruožams tirti. Taikomas lyginamasis metodas (Klaipėdos krašto papročiai lyginami su tradicijomis Didžiojoje Lietuvoje), o medžiaga – tiek iš rašytinių šaltinių, tiek ir iš šiuolaikinių etnografinių pasakojimų, dalis kurių užrašyta pačios autorės. Darbo tikslas – ištirti Klaipėdos krašto kalendorinių švenčių (Kalėdų, Užgavėnių, Velykų, Sekminių, Joninių) specifiškumą ir aptarti su jomis susijusią leksiką. Rengiant Klaipėdos universiteto tautosakos ir etnografijos rankraštyno fonotekos (KUTRF) fondų (246) bei Rusnėje, Kintuose ir Katyčiuose, Klaipėdoje ekspedicijų metu surinktą medžiagą žanrų analizei ir lyginimui su spausdintiniais šaltiniais, darbo autorės buvo iššifruota 160 etnografinių vienetų (19 iš jų – fragmentai) ir 19 tautosakos vienetų. Taip pat iš KUTRF fonduose esančių kortelių buvo atrinkta 118 pateikėjų, kurie gimę Klaipėdos krašte ir pateikia informacijos apie didžiąsias kalendorines šventes. Buvo surinkti ir susisteminti 482 etnografiniai vienetai. Sugretinus Klaipėdos krašto XX a. II p. ekspedicijų medžiagą su Didžiosios Lietuvos spausdintinių šaltinių pavyzdžiais, matyti, kad kalendorinių švenčių kultūros bendrybės užima nemažą arealą. Kur kas sunkiau spręsti apie prarastas apeigų reikšmes. Informantų pateikiamos kalendorinio ciklo apeigų interpretacijos visuomet yra susietos su socialine ir kultūrine aplinka, kurioje jie gyvena. Visų aptartų didžiųjų kalendorinių švenčių Klaipėdos krašte turinys iš tiesų specifiškas. Šiame krašte žmonės gyveno kukliai, todėl ir šventės buvo paprastesnės, tačiau jos išsaugojo pagrindinius šventimo elementus, nors kai kuriems papročiams išlikti sutrukdė Vokietijoje gimusio pietizmo įtaka, artimi atstumai tarp miestelių, aukštas kultūrinis bei ekonominis išsivystymas. Tad išlikusių aprašymų bei gyvų liudininkų duomenys apie lietuvininkų kalendorines šventes yra įdomūs, tyrinėtini kaip istorijos ir etnografijos paminklas, krašto žmonių dvasinių vertybių raidos liudijimas.

Blockyte K. Characteristics of Calendar Customs in Klaipeda Region: Ethnography and Vocabulary. Master's final thesis in linguistics. Supervisors: prof. dr. habil. Kaukiene A., lect. Grumadaite R. Klaipeda University: Klaipeda, 2010. – 165 p.

Key words: Klaipeda Region, calendar holidays, customs, ethnography, vocabulary, origin of holidays.

SUMMARY

The aim of the work was to examine the specific features of calendar holidays in Klaipeda Region. The comparative method was employed (the customs of Klaipeda Region were compared to the traditions in Lithuania Major), and the materials were collected from written sources and from contemporary ethnographic stories, with part of them recorded by the author of the thesis. The aim of the work was to disclose the specificity of calendar holidays (such as Christmas, Mardi Gras, Easter, Pentecost, and St. John's) in Klaipeda Region and to discuss the calendar holidays-related vocabulary. In the process of preparing the materials from the funds of the record library of the Klaipeda University folklore and ethnography manuscript department (KUTRF) (246), as well as the materials collected during expeditions in Rusne, Kintai, Katyciai, and Klaipeda, for the analysis of genres and comparison with the written records, the author transcribed 160 ethnographic units (including 19 fragments) and 19 folklore units. From the funds of the KUTRF, 118 presenters were selected who were born in Klaipeda Region and provided information about the major calendar holidays. 482 ethnographic units were collected and systematized. The comparison of the materials from the expeditions in Klaipeda in the second half of the 20th c. with the examples of the written records from Lithuania Major brought out a large number of common characteristics of the calendar holidays in both regions. It was much more difficult to reflect on the lost meanings of the rituals. The interpretations of the cycle of calendar rituals supplied by the respondents were always linked with their social and cultural environment. The content of all the major calendar holidays in Klaipeda Region had a number of specific characteristics. People lived modestly in that region, therefore, the celebration was simple; it retained the principal elements of the celebration, however, those were strongly influenced by German pietism, close distances between towns, and high cultural and economic development. Thus, the information about the calendar holidays of the *Lietuvinkai* (Lithuanians of Lithuania Minor) supplied by the surviving descriptions and live witnesses was interesting, and it should be researched as a historical and ethnographic monument and as a testimony of the evolution of moral values in the region.

TURINYS

IVADAS	7
1. KLAIPĖDOS KRAŠTO KALENDORINIŲ ŠVENČIŲ TYRINĖJIMŲ APŽVALGA.....	11
1.1. Šaltiniai ir tyrinėjimai.....	11
1.1.1. Senieji rašytiniai šaltiniai	13
1.1.2. XIX a. pab.–XX a. rašytiniai šaltiniai	14
1.1.3. Enciklopedijos, žodynai, žinyai	16
1.1.4. Temos bibliografija	17
1. 2. Kalendorinės šventės Mažosios Lietuvos istoriniame kontekste	18
2. KLAIPĖDOS KRAŠTO KALENDORINIŲ ŠVENČIŲ TURINIO SPECIFIKA	24
2.1. KŪČIOS. KALĖDOS	26
2.1.1. Kūčių ir Kalėdų vardų kilmė.....	26
2.1.2. Kūčių ir Kalėdų papročiai.	29
2.1.3. Tradiciniai Kūčių ir Kalėdų valgiai.	56
2.2. UŽGAVĖNĖS	62
2.2.1. Užgavėnių vardo kilmė.	62
2.2.2. Užgavėnių papročiai.	63
2.2.3. <i>Šiupinio šventės</i> kilmė, istorija, turinys.	80
2.2.4. Tradiciniai Užgavėnių valgiai.	84
2.3. VERBOS. VELYKOS.....	89
2.3.1. Verbų ir Velykų vardo kilmė.	89
2.3.2. Verbų ir Velykų papročiai.....	91
2.3.3. Tradiciniai Velykų valgiai.	114
2.4. SEKMINĖS	117
2.4.1. Sekminių vardo kilmė.	117
2.4.2. Sekminių papročiai.	117

2.4.3. Tradiciniai Sekminių valgiai.....	128
2.5. JONINĖS.....	129
2.5.1. Istorinė apžvalga.....	129
2.5.2. Joninių vardo kilmė.....	130
2.5.3. Joninių papročiai.....	134
2.5.4. Tradiciniai Joninių šventės valgiai.....	152
IŠVADOS.....	155
LITERATŪRA.....	160
PRIEDAI	
1 priedas. KUTRF fondų (246) medžiaga	
[pateikėjas H. Laužius, g. 1912 m. Vėlaičių k.] (šifruota K. Blockytės)	
2 priedas. Šilutės muziejaus fondų Rusnės ekspedicijų medžiaga	
[pateikėjai: T. Miklovaitė-Bakutienė, g. 1927 m. Aukštumaloje, bei H. Cyrulis, g. 1932 m. Kintuose] (šifruota K. Blockytės)	
3 priedas. Darbo autorės K. Blockytės rinkta medžiaga Rusnėje bei Kintuose	
[pateikėjai: T. Miklovaitė-Bakutienė, g. 1927 m. Aukštumaloje, bei H. Cyrulis, g. 1932 m. Kintuose] (šifruota K. Blockytės)	
4 priedas. Darbo autorės K. Blockytės rinkta medžiaga Katyčiuose	
[pateikėjas: V. Pėteraitis, g. 1928 m. Katyčiuose] (šifruota K. Blockytės)	
5 priedas. Darbo autorės K. Blockytės rinkta medžiaga Klaipėdoje	
[pateikėjai: R. T. Kėkškaitė-Mačiūnienė, g. 1929 m. Dinviečiuose, bei A. Juška, g. 1931 m. Rimženčiuose] (šifruota K. Blockytės)	
6 priedas. Darbo autorės K. Blockytės atrinkta KUTRF fondų medžiaga	
[pateikėjų sąrašas]	
6.1. Kūčios. Kalėdos	
6.2. Užgavėnės	
6.3. Verbos. Velykos	
6.4. Sekminės	
6.5. Joninės	

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

a. – amžius

angl. – anglų

apyl. – apylinkė

fin. – finų

g. – gimęs / -usi

gr. – graikų

k. – kaimas

KUTRF – Klaipėdos universiteto tautosakos ir rankraštyno fonoteka

la. – latvių

lie. – lietuvių

lenk. – lenkų

lot. – lotynų

m. – metai

mot. – moteriška

p. – puslapis

II p. – antra pusė

pan. – panašiai

pl. – plačiau

plg. – palyginkite

pr. – prūsų

pr. – pradžia

pvz. – pavyzdžiui

raj. – rajonas

rus. – rusų

suom. – suomių

t. t. – taip toliau

T. – tomas

TŽŽ – Tarptautinių žodžių žodynas

vak. – vakarų

vid. – vidurio

vyr. – vyriška

vok. – vokiečių

žr. – žiūrėkite

IVADAS

Tauta – kaip žmogus: ji gimsta, auga ir bręsta. Per amžius susiformuoja savitas charakteris, kalba, papročiai ir tradicijos. Net ir tai, ką tauta pasiskolina iš kaimyninių kraštų, ji ilgainiui subrandina, pritaiko sau, ir niekas jau nebevadina tų kultūrinių ar kalbinių skolinių svetimybėmis.

Dėl istorinių aplinkybių nuo savo kamieno atskirtoje Lietuvos dalyje – **Mažojoje Lietuvoje** – susiklostė ryškūs gyvensenos, religijos, materialinės kultūros ypatumai. Mažos ir didelės tautų, gyvenančių vienoje teritorijoje, santykiai klostėsi įvairiai, taigi ne tik vokiečių kultūra veikė lietuvių kultūrą, bet ir atvirkščiai, nes istorija patvirtina, kad visos kultūros – tiek didesnės, tiek mažesnės – yra tokios vien todėl, kad jos gyvos visos kartu. Vienos kultūros išnykimas yra nepataisoma žala visoms kitoms ir pirmiausia artimiausioms iš jų. Prieštaringi kultūrų sąveikos procesai nėra paprasti ar nereikšmingi pačių tautų likimui bei išlikimui, nes kiekviena tauta, nors ir priimanti, patirianti kitų įtakas, išlieka gyva tik savosios kultūros dėka. Stipresnioji (gausesnės tautos) kultūra visada siekia absorbuoti ir asimiliuoti silpnesniąją (mažesnę), o pastaroji stengiasi išsaugoti savo unikalumą, savitumą, nes kiekvienai tautai, kaip ir atskiram individui, būdinga išlaikyti savo papročius, tradicijas, gyvenimo būdą, religiją, gimtąją kalbą, tarmę. Mažosios Lietuvos lietuviams tautiškumo, tautinio priklausomumo ir išlikimo klausimai visais laikais buvo vieni aktualiausių (Kaunas 2004, 7; Zinkevičius 2008, 7–15; Brakas 1995, 33).

Tautosaka ir etnografija yra vieni iš svarbiausių šaltinių, iš kurių pažįstame tautą. Jie padeda suprasti tautos prigimtį, jos pasaulėjautą ir pasaulėžiūrą. Nacionaliniai tautosakos ir etnografijos bruožai yra paveikti daugelio faktorių – ją kūrusių žmonių kalbos, lyties, amžiaus, ūkinės veiklos, geografinių krašto ypatumų, istorijos, papročių ir kitų veiksnių. Be nacionalinių bruožų, čia glūdi didžiulis bendražmogiškąją patirtį saugantis tarptautinis liaudies kultūros klotas.

Keičiantis amžiams, keitėsi visuomenės pasaulėžiūra, kartu keitėsi ir švenčiamos šventės. Šiandien iš mūsų kasdienybės yra pasitraukę daugybė tradicinių tautosakos žanrų, ir ypač pakitę kalendorinių švenčių papročiai bei tradicijos. Etnografinės informacijos kartografavimas parodė, kad XX a. pirmosios pusės tradicijose kai kurie kalendorinių švenčių ciklo papročių variantai buvo žinomi visoje Lietuvoje, kiti – aptinkami konkrečiuose regionuose. Viena iš galimų prielaidų kitimui ta, kad sritinius kalendorinių papročių ypatumus lėmė istorinis atskirų baltų genčių palikimas. Politiniai, ekonominiai, demografiniai pokyčiai, gyvenimas multikultūriniame paribio regione neišvengiamai veikė lietuvininkų tapatumo suvokimą ir su tuo glaudžiai susijusią dvasinę kultūrą. XX a. archyvinė medžiaga rodo, kad jų kalendorinius papročius ypač veikė bažnyčios įtaka. Pagrindinė apeigų dalis buvo pamaldos, giesmių giedojimas bažnyčioje ir namie. Linksmybės,

susibūrimai su dainomis ir šokiais, jei tokių ir būdavo, vykdavo tik antrą arba trečią švenčių dieną (Vaičekas 2005, 176).

Mažojoje Lietuvoje – susiklostė ryškūs gyvensenos, religijos, materialinės kultūros ypatumai, lėmę ir tradicijų savitumą. Po Pirmojo pasaulinio karo šiaurinei Mažosios Lietuvos daliai – **Klaipėdos kraštui** – susijungus su Lietuvos valstybe, krašto kultūrinis gyvenimas pasuko kita vaga, tačiau ir toliau dėl daugelio veiksnių (politinių, ekonominių, tautinių, kalbinių, kultūrinių, religinių ir kt.) liko savitas – padėtis sudėtinga, įtempta, net skausminga. Mažosios Lietuvos lietuvių istorinis bei kultūrinis likimas – tai daugelio šimtmečių germanizacija, asimiliacija, nutautinimas, nuolatinė kova už savo teises, kalbos, papročių, tradicijų, meno, tautinės savimonės išsaugojimą (Gelžinis 1996, 318; Brakas 1995, 100–111).

Darbo tema – *Klaipėdos krašto kalendorinių papročių specifika: etnografija ir leksika.*

Darbo objektas: 1) Klaipėdos universiteto tautosakos ir etnografijos rankraštyno fonotekos tautosakinė ir etnografinė medžiaga apie kalendorines šventes (Kalėdas, Užgavėnes, Velykas, Sekmines, Jonines), rinkta Klaipėdos krašte;

2) Šilutės muziejaus fondų tautosakinė ir etnografinė medžiaga iš ekspedicijų Rusnėje (2005 m.);

3) K. Blockytės Katyčiuose, Kintuose, Klaipėdoje bei Rusnėje papildomai rinkta ir užrašyta etnografinė medžiaga (2007–2008 m.).

Atkreiptinas dėmesys į informantų pateiktos medžiagos laikotarpį – duomenys užrašyti XX a. paskutiniais dešimtmečiais, bet pateikėjai dažniausiai pasakoja apie savo vaikystę – pokario Mažąją Lietuvą – XX a. II p.

Darbo tikslas – **ištirti** Klaipėdos krašto kalendorinių švenčių (Kalėdų, Užgavėnių, Velykų, Sekminių, Joninių) specifiškumą ir aptarti su jomis susijusią leksiką.

Tikslui pasiekti keliami **uždaviniai**:

1) **iššifruoti** KUTRF fondų (246) bei Rusnėje, Kintuose ir Katyčiuose, Klaipėdoje ekspedicijų metu surinktą tautosakinę ir etnografinę medžiagą;

2) **sudaryti** asmeniškai apklaustų pateikėjų socialines charakteristikas;

3) **nustatyti** tautosakos ir etnografinių vienetų žanrų ribas;

4) **suklasifikuoti** tautosakinės ir etnografinės medžiagos vienetus pagal žanrus;

5) **atrinkti** iš KUTRF fondų medžiagą apie Klaipėdos krašto kalendorines šventes;

6) **susisteminti** Klaipėdos universiteto tautosakos ir etnografijos rankraštyno fonotekos (KUTRF) fondų bei Rusnėje, Kintuose, Katyčiuose ir Klaipėdoje ekspedicijų metu surinktą medžiagą;

7) KUTRF fondų bei Rusnėje, Kintuose, Katyčiuose bei Klaipėdoje ekspedicijų metu surinktą medžiagą **palyginti** su Didžiosios Lietuvos spausdintinių šaltinių pavyzdžiais bei **aptarti** Klaipėdos krašto kalendorinių švenčių turinio specifiką;

8) **kalbiniu aspektu aptarti** švenčių bei jų tradicinių patiekalų pavadinimus, užfiksuotus ekspedicijų metu Rusnėje, Kintuose, Katyčiuose, Klaipėdoje.

Darbo metodai:

1) **techninio darbo (šifravimo)** – rengiant Klaipėdos universiteto tautosakos ir etnografijos rankraštyno fonotekos (KUTRF) fondų (246) bei Rusnėje, Kintuose, Katyčiuose ir Klaipėdoje ekspedicijų metu surinktą medžiagą žanrų analizei ir lyginimui su Didžiosios Lietuvos spausdintiniais šaltiniais, darbo autorės buvo iššifruota: 160 etnografinių vienetų (19 iš jų – fragmentai) ir 19 tautosakos vienetų;

2) **atrenkamasis** – iš Klaipėdos universiteto tautosakos ir etnografijos rankraštyno fonotekos (KUTRF) fonduose esančių kortelių buvo atrinkta 118 pateikėjų, kurie gimę Klaipėdos krašte ir pateikia informacijos apie didžiąsias kalendorines šventes. Buvo surinkti ir susisteminti 482 etnografiniai vienetai;

3) **interviu** – remdamasi Klaipėdos universiteto studentų dialektologinei, tautosakinei, etnografiniai praktikai sudarytu klausimynu taip pat savo sudarytu kalendorinių švenčių klausimynu darbo autorė surinko medžiagą iš 5 pateikėjų: Trautės Miklovaitės-Bakutienės, g. 1927 m. Aukštumaloje, Henriko Cyrulio, g. 1932 m. Kintuose, Vernerio Pėteraičio, g. 1928 m. Katyčiuose, Rūtos Kėkštaitės-Mačiūnienės, g. 1929 m. Dinviečiuose, bei Alberto Juškos, g. 1931 m. Rimženčiuose. Iš viso surinkta ir iššifruota 160 etnografinių vienetų (19 iš jų – fragmentai) ir 19 tautosakos vienetų;

4) **lyginamasis** – Klaipėdos krašto XX a. II p. pateikėjų medžiaga geriausiai atspindi Didžiosios Lietuvos XX a. spausdintinių šaltinių kontekste. Todėl darbe ir pasirinktas lyginamasis aspektas – Klaipėdos krašto pateikėjų medžiaga (XX a. II p.) lyginama su Didžiosios Lietuvos tradiciniais šaltiniais (XIX a. pab.–XX a.). Žinoma, kad ateityje tyrimas galėtų būti pildomas tiesiogiai lyginant to paties laikotarpio pateikėjų medžiagą, bet šiame darbe šis uždavinys nėra keliamas, kadangi XX a. II p. Mažojoje Lietuvoje užfiksuoti papročiai iš esmės atpažįstami ir XIX a. pab.–XX a. pr. Didžiosios Lietuvos tradiciniuose šaltiniuose, daugelio jų dar tebėra laikomasi, todėl yra tikslinga juos pasitelkti lyginimui.

5) **analitinis-aprašomasis** – remdamasi XX a. Didžiosios Lietuvos spausdintiniais šaltiniais, darbo autorė aprašo Klaipėdos krašto kalendorinių švenčių papročius. Taip pat aptaria ir švenčių leksiką – *Kūčių*, *Kalėdų*, *Užgavėnių*, *Verbų*, *Velykų*, *Sekminių*, *Joninių* pavadinimų kilmę bei jų patiekalų pavadinimus.

Struktūra. Darbą sudaro du skyriai. Pirmąjį – du didesni skirsniai. Visų pirma apžvelgiami šaltiniai bei tyrinėjimai. Antrajame skirsnyje aptariamos kalendorinės šventės Mažosios Lietuvos istoriniame kontekste. Remiantis istoriniais šaltiniais, nagrinėjama Klaipėdos krašto politinė istorija ir analizuojama, kaip ji paveikė lietuvininkų švenčių papročius.

Antrojoje dalyje apžvelgiama kalendorinių papročių Klaipėdos krašte specifika. Šią dalį sudaro penki skirsniai, kiekvieną jų – trys poskyriai: švenčių pavadinimų etimologijos, papročiai, tradicinių valgių pavadinimai ir jų kilmė. Kiekviename papročių poskyryje pateikiamos lyginimo lentelės, iliustruojančios kalendorinių papročių turinio specifiką Klaipėdos krašte. Kairėje lentelės pusėje pateikiami kalendorinių švenčių papročių pavyzdžiai iš Didžiosios Lietuvos spausdintų šaltinių, o dešinėje pusėje – Klaipėdos krašto informantų etnografiniai pasakojimai. Po kiekvienos poskyrio lentelės, remiantis spausdintiniais šaltiniais, KUTRF fondų medžiaga, Šilutės muziejaus fondų XX a. II p. ekspedicijų medžiaga ir darbo autorės Klaipėdos krašte (Rusnėje, Kintuose, Katyčiuose, Klaipėdoje) surinkta ir užrašyta pateikėjų medžiaga, pateikiama lyginamoji analizė apie tai, kas iš visoje Lietuvoje užrašytų pagrindinių kalendorinių švenčių veiksmų yra išlikę arba modifikuota Klaipėdos krašte. Taip pat kalbiniu aspektu aptariami švenčių valgių pavadinimai.

Darbo pabaigoje pateikiamos išvados bei literatūra. Prieduose pateikiama darbo autorės šifruota, užrašyta ir atrinkta medžiaga. Ją sudaro šešios dalys. Iš viso surinkti, iššifruoti ir suklasifikuoti 642 etnografiniai vienetai.

Aktualumas. Darbo tema aktuali – kalendorinės šventės, jų papročiai ir tradicijos Lietuvoje ne tik kad neslopsta, bet ir plečiasi. Atskiri papročiai peržengia savo prigimtinių regionų ribas, maišosi. Lokalinių papročių pažinimas būtinas siekiant gaivinti vietinį kultūros paveldą. Taip pat tikėtina rasti juose bruožų ir štrichų, papildančių papročio visumos suvokimą.

1. KLAIPĖDOS KRAŠTO KALENDORINIŲ ŠVENČIŲ TYRINĖJIMŲ APŽVALGA

1.1. Šaltiniai ir tyrinėjimai

Šaltinius sudaro įvairi spausdintinė medžiaga, kurioje aprašytos didžiosios kalendorinės šventės (Kalėdos, Užgavėnės, Velykos, Sekminės, Joninės). Taip pat XX a. II p. ekspedicijų medžiaga, rinkta Klaipėdos krašte.

Tyrinėjimai. Agrarinių kaimo bendruomenės ritualų, kalendorinių papročių sąsajas su mitologiniais ikikrikščioniškos pasaulėžiūros vaizdiniais savo darbuose siekė parodyti XIX a. pirmosios pusės Lietuvos praeities tyrinėtojai romantikai – T. Narbutas, S. Daukantas, L. A. Jucevičius ir kiti. Šių autorių darbuose aptinkama XIX a. mokslinei metodologijai būdinga nekritiška šaltinių interpretacija, liaudies etimologijomis paremti aiškinimai, tačiau reikia pripažinti, kad kai kurie jų pastebėjimai aktualūs ir šiandien. Darbui jie pasitelkti papročiams lyginti.

T. Narbutas bene pirmasis nurodo buvus po kaimą vežiojamos iškamšos, kurią lydėdavo *daugybė įvairių kaukių* (Narbutt 1835, 318). Rašydamas apie Kalėdas, T. Narbutas pažymėjo, kad ši šventė užbaigdavo senuosius lietuvių metus. Jis spėjo, kad Kalėdos seniau buvo švenčiamos kovo viduryje, o pasikeitus laiko skaičiavimui, perkeltos į gruodžio 25 dieną (Narbutt 1835, 319). Vertinant T. Narbuto darbus bendrame XIX a. tyrimų kontekste, reikia pripažinti, kad nepaisant praeities idealizavimo, šis autorius su etnografinių šaltinių informacija elgėsi žymiai korektiškiau nei, pavyzdžiui, S. Daukantas.

Po 1831 ir 1863 m. sukilimų sustiprėjusi nacionalinio engimo politika Lietuvoje ilgam pristabdė tautinės kultūros tyrimus. XIX a. II-ojoje pusėje šį darbą daugiausia dirbo carinės Rusijos mokslinių institucijų atstovai arba jų remiami asmenys (Vaičekauskas 2005, 15). Kalendorinės šventės šiuo laikotarpiu didesnio tyrinėtojų dėmesio nesulaukė. Platesnes temas nagrinėjančiuose darbuose lietuvių kalendorinius papročius palietė A. H. Kirkoras (Киркор 1858, 115–276) bei P. Kukolnikovas (Куколник 1854, 93, 95). Nei turinio, nei mokslinės metodologijos požiūriu šie darbai neišsiskyrė iš kitų XIX a. tyrimų. Kiek daugiau nuveikė Rytų Prūsijos mokslinės draugijos, tyrusios Mažosios Lietuvos gyventojų kultūrą. Šiuos tyrėjus labiau domino vasaros švenčių ar gyvenimo ciklo apeigos. Čia būtų galima išskirti K. Kapelerio *Kaip senieji lietuvininkai gyveno* (Lietuvininkai 1970, 460) bei S. Dembovskio *Lietuvių švenčių papročiai* (Dembowski 1893, 505–510).

XX a. pirmajame dešimtmetyje susikūrusios Lietuvių ir Vilniaus mokslo bičiulių draugijos į savo veiklos programas buvo įtraukusios daugelio lietuvių etninės kultūros sričių

tyrimus, tačiau 1914 metais prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas neleido šios veiklos išplėtoti. Dalis Lietuvių mokslo bičiulių draugijos surinktos etnografinės informacijos vėliau pateko į Lietuvių tautosakos archyvo rinkinius. 1907 m. Vilniaus mokslo bičiulių draugijos metraščio I tome buvo išspausdintas M. Brenštejno straipsnis apie kalendorinių švenčių kaukes (Brensztejn 1907, 140–143). Vykstant papročių transformacijos procesams, aktualus tampa autoriaus pastebėjimas, kad jau pirmajame mūsų amžiaus dešimtmetyje senosios veidą dengiančios kaukės buvo laikomos nykstančiu reiškiniu (Brensztejn 1907, 141).

Lietuvos Respublikoje susikūrusios mokslo ir švietimo institucijos toliau tęsė etnografinės ir folkloristinės medžiagos rinkimo darbą. Kurį laiką LTA bei Vytauto Didžiojo universiteto mokslininkai daugiau dėmesio skyrė įvairių folkloro žanrų studijoms, vestuvių ar vasaros švenčių papročiams (Balys 1937; Gaigalaitis 1929 ir kt.). Nepraėjus nei dviem dešimtmečiams, jų veiklą nutraukė Antrasis pasaulinis karas ir tarybinė okupacija.

Vienas energingiausių tarpukario laikotarpio lietuvių etninės kultūros tyrėjų – J. Balys – kalendorinėms šventėms skirtus darbus paskelbė jau būdamas emigracijoje. 1948 m. Tubingene išleistoje knygoje *Tautosakos skaitymai* autorius tarsi apibendrina tarpukario laikotarpio periodikoje skelbtą bei lietuvių tautosakos archyvo sukaupą informaciją apie lietuvių kalendorines šventes (Balys 1948, 99–125).

Pokario metais platesnis darbas buvo A. Vyšniauskaitės *Lietuvių liaudies kalendorius: jo šventės ir papročiai* (1960), taip pat šios autorės parašytas skyrius *Lietuvių liaudies kalendorius: šventės* leidinyje *Lietuvių etnografijos bruožai* (1964). Kalendorinius papročius A. Vyšniauskaitė nagrinėjo lietuvių žemdirbiškojo kalendoriaus aspektu.

Aštuntajame dešimtmetyje kalendorines šventes tyrė P. Dundulienė. 1979 m. autorė išleido knygą *Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai*, kurioje nagrinėjami visų metų lietuvių kalendoriniai papročiai. Pasiremddama istoriniais šaltiniais, gausia etnografijos, tautosakos medžiaga, ši autorė parodo daugelio papročių archajiškumą bei jų ryšius su ikikrikščioniškais žemdirbių tikėjimais.

Daug dėmesio persirengimo papročiu skyrė S. Skrodenis, tad jo darbai aktualūs nagrinėjant Užgavėnių papročių funkcinės transformacijos procesus.

Kiti tyrėjai daugiau dėmesio skyrė mitologiniam kalendorinių apeigų kontekstui. Mitinių personažų semantikos aspektu kalendorinius papročius savo studijose nagrinėjo A. J. Greimas (Greimas 1990). N. Vėlius, tirdamas geografinius senovės baltų pasaulėžiūros aspektus, savo teiginiams pagrįsti naudojo informaciją apie kalendorinių papročių išplitimą (Vėlius 1983). N. Laurinkienė kalendorinių švenčių folklorą nagrinėjo laiko ir erdvės mitologinio suvokimo kontekste (Laurinkienė 1990).

Devintojo dešimtmečio pabaigoje žymiai sustiprėjo visuomenės domėjimasis etninės kultūros ištakomis. A. Vyšniauskaitė išleido knygą *Mūsų metai ir šventės* (1993). Pasiremddama kruopščiai metrikuotais etnografinių lauko tyrimų duomenimis, autorė apžvelgia svarbiausius kalendorinių švenčių apeiginius momentus.

Paskutiniame XX a. dešimtmetyje lietuvių kalendorinius papročius aktyviai tyrė J. Kudirka. Būdingas J. Kudirkos darbų bruožas – autorius į vieną vietą surenka spausdintuose šaltiniuose išsibarsčiusią informaciją, šiuos duomenis papildo anketavimo būdu surinkta medžiaga ir visa tai apibendrina, pateikdamas minimalią savo paties interpretaciją.

2000 metais pasirodė D. Urbonavičienės monografija *Lietuvių apeiginė etnochoreografija*. Knygoje nagrinėjamos pačios įvairiausios kalendorinio ir gyvenimo ciklų apeigos. Daug dėmesio skiriama žiemos laikotarpio persirengėliams. Po metų išspausdinta Ž. B. Šaknio monografija *Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje: jaunimo vakarėliai* (2001). Dar viena svarbi monografija – A. Vaicekausko *Lietuvių žiemos šventės* (2005), skirta papročio struktūrinės ir semantinės transformacijos problemai. Tokiu aspektu lietuvių kalendoriniai papročiai dar nebuvo nagrinėti. Naujausi L. Klimkos darbai pasirodė 2009 m.: *Lietuviškųjų švenčių rate* bei *Tradicinių kalendorinių švenčių semantika*. Tai etnologijos studija apie vieną svarbiausių lietuvių tradicinės kultūros reiškinių – kalendorines šventes, atskleidžianti jų pagrindą – kalendorines sistemas, suformuotas pagal dangaus šviesulių (Mėnulio, Saulės, Sietyno žvaigždžių spiečiaus, Veneros-Aušrinės) judėjimo dėsningumų liaudišką suvokimą. Monografijoje sistemiškai tyrinėjami papročių ryšiai ir brėžiami baltų kalendoriaus raidos metmenys. Apžvelgiamos pilno metų rato šventės, tiek išlikusios gyvajame kaimo kultūros pavelde, tiek žinomos iš istoriografinių šaltinių.

Pažvelgus į šią tyrinėjimų visumą galima teigti, jog apie kalendorines šventes yra nemažai medžiagos, tačiau derėtų apžvelgti, kiek šiose knygose yra informacijos apie Mažosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto šventes.

1.1.1. Senieji rašytiniai šaltiniai

Etnografinio pobūdžio duomenų apie Prūsijos lietuvius randama nuo pat pirmosios lietuviškos knygos – M. Mažvydo *Katekizmo* (1547) pasirodymo. Jo prakalboje užsimenama apie pagonybės liekanas to meto lietuvių papročiuose. Nemažai etnografinės medžiagos pateikė XVI–XVIII amžių vokiečių tyrinėtojai. XVI a. pabaigoje K. Henenbergeris Prūsijos žemėlapiu aiškinime (*Erclaerung der Preussischen grössern Landtaffel oder Mappen, Königsberg, 1595*) rašo apie Įsruties apylinkių lietuvių šeimyninį gyvenimą, apibūdina gyvenamuosius ir ūkinius pastatus.

S. Grunau *Prūsijos kronikoje* (1875) rašė apie prūsų dievų trejybę. Pasak jo, vaidilos buvę vyriausiojo žynio Krivių Krivaičio pagalbininkai ir gyvenę visuose kaimuose. Vaidilos prižiūrėdavę šventąją ugnį, pranašaudavę, gydydavę žmones ir gyvulius.

Taip pat nemažai faktų iš 1621 m. Įsruities ir Ragainės lietuvininkų gyvenimo yra pateikęs E. Vagneris veikalė *Prūsijos lietuvių iš Įsruities ir Ragainės buitis ir papročiai* (1999). Kadangi buvo svetimtautis ir uolus evangelikas, jų papročius vertino ironiškai, paniekinamai, peikė lietuvių „laukinį būdą“, prietaringumą, neišprusimą.

T. Lepneris (1633–1691) 1690 m. parašė vokiečių kalba etnografinį veikalą *Prūsų lietuvis*, kuriame aprašė lietuvių drabužius, maistą, gėrimus, trobas, ūkininkavimą, liaudies mediciną, šventes ir paminėjo, kad moterys rytais nuo antrųjų gaidžių ligi brėkstant prie rankinių girnų dainuoja. Autorius pateikė žinių ir apie liaudies žaidimus – supimąsi, kiaušinių mušimą, ridenimą, taip pat lietuviškų linkėjimų pavyzdžių: *Sveiks Naują metų sulaukęs, Sveiks Šventą Kalėdą sulaukęs* (Lepner 1744, 15).

M. Pretorijus (apie 1635–1707) vokiečių kalba parašė etnografinį darbą *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*.

L. Davidas (1503–1583) vokiečių kalba rašytoje *Prūsijos istorijoje* (išleistoje 1812–1817) pasakoja apie 1520 m. įvykius Rantavoje ir Pabėtuose (Sembos kaimai). Aprašo vestuvinius papročius.

Apie Rytų Prūsijos lietuvių valstiečių gyvenimą, papročius poemoje *Metai* (1765) rašė K. Donelaitis. Čia minimos beveik visos darbe nagrinėjamos šventės: Kalėdos, Velykos, Joninės, Sekminės. K. Donelaičio Lietuva – tai tik kalbos ir papročių sujungtas kraštas, kuris vadinamas Mažąja Lietuva.

Mažosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto papročių istorija glaudžiai susijusi su krašto istoriniu kontekstu nuo seniausių laikų. Pirmieji paminėjimai apie kalendorines šventes randami *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose* (I–IV t.) (1996–2005).

1.1.2. XIX a. pab.–XX a. rašytiniai šaltiniai¹

Šiam darbui svarbus veikalas – *Lietuvininkai. Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktame amžiuje* (1970). Leidinyje pateikiami E. Gizevijaus, O. Glagau, K. Kapelerio ir

¹ XX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje viena iš didžiausių spaudos akcinių bendrovių „Rytas“ spausdino lietuviškos krypties leidinius lietuvių kalba: *Lietuvos keleivį, Vakarus*, taip pat vokiečių kalba: *Memeler Beobachter* „Klaipėdos apžvalgininkas“. Šiuose laikraščiuose yra nemažai vertingos informacijos apie to meto lietuvininkų šventes. Opozicinės krypties leidinius daugiausia spausdino F. V. Zyberto „Memeler Dampfboot“ akcinė benrovė. Tai buvo vokiškai kalbantiems gyventojams skirti laikraščiai: *Memeler Dampfboot* „Klaipėdos garlaivis“, *Lietuviška ceitunga*. Klaipėdoje ėjo ir keli savaitraščiai bei žurnalai: *Jūra, Prekyba, Lietuvos evangelikų kelias, Pagalba*. (Juška ir kt. 1994, 121).

vieno nežinomo autoriaus darbai apie Prūsijos lietuvius. Turinio ir žanro atžvilgiu tai kiek skirtingi darbai: grynai etnografinis K. Kapelerio aprašas, beletrizuoti E. Gizevijaus liaudies buities vaizdai, reportažiniai O. Glagau kelionių įspūdžiai bei kompiliacinės apybraižos. Šiuose darbuose gausu informacijos apie vienos tautos dalies kultūrą, buitį, papročius.

Leidiniai, skirti Klaipėdos krašto ir visos Mažosios Lietuvos istorijai ir kultūrai, kuriuose pateikiami lietuvininkų pasakojimai apie kalendorinių švenčių papročius Mažojoje Lietuvoje, aprašomos joms būdingos apeigos ir tradicinė jų reikšmė: *Lietuvininkų žodis* (1995); *Lietuvininkų kraštas* (1995), *Gaigalaitis Vilius. Atsiminimai* (1998), V. Almonaitis, J. Almonaitienė *Šiaurės Skalva* (2003). Užuominų apie mažlietuvių religingumą kalendorinėse šventėse randama A. Juškos, J. Mališausko, V. Pupšio veikale *Lietuvininkų žemė* (1994). Apie Joninių šventimą Klaipėdos krašte du lietuvininkų pasakojimus galima rasti V. Pėteraičio, J. Reisgio, J. Stikloriaus knygoje *Mažosios Lietuvos garbinga praeitis, liūdna dabartis ir neaiški ateitis* (2 dalys) (2003). Pastebėjimų apie kalendorines šventes Mažojoje Lietuvoje galima rasti ir D. Kšanienės veikale *Muzika Mažojoje Lietuvoje. Lietuvių ir vokiečių kultūrų sąveika (XVI a.–XX a. 4 dešimtmetis)* (2003) bei L. Petrošienės monografijoje *Lietuvininkų etninė muzika: tapatumo problemos* (2007).

Šiam darbui svarbūs ir bendro pobūdžio darbai apie kalendorines šventes ar atskiras jų dalis. J. Balys redaguotuose *Tautosakos darbuose* (III, 1937), savo veikale *Lietuvių kalendorinės šventės* (1993) aprašo tam tikrus Kalėdų šventimo Mažojoje Lietuvoje momentus bei mini tradicinį Klaipėdos krašto Kalėdų ir Užgavėnių patiekalą – šiupinį. Taip pat aprašo lietuvininkų Užgavėnių pasivažinėjimus ir tikėjimus, susijusius su linų augimu. *Lietuvių tautosakos skaitymuose* (1948) J. Balys pateikia ir Klaipėdos krašte gyvavusį paprotį – avilių vežiojimą bitėms „pravėdinti“. Šio autoriaus darbai išsamūs, patikimi. *Lietuvių kalendorinės šventės* (1993) – tai leidinys, turintis ne tik mokslinę, bet ir praktinę reikšmę – savotiška lietuvių papročių, burtų ir apeigų enciklopedija, kuria naudojosi ir kiti tyrėjai.

Daug vertingos informacijos apie lietuvių papročius pateikia B. Buračas knygoje *Lietuvių kaimo papročiai* (1993). Naudinga tai, jog autorius išryškina regioninį kalendorinių švenčių papročių specifiškumą.

Darbe naudotasi J. Kudirkos knyga *Papročiai ir kaimo kultūra* (1996), taip pat ir J. Kudirkos darbais apie atskiras kalendorinių švenčių dalis: *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos* (1993). (čia randama užuominų apie Mažosios Lietuvos evangelikų liuteronų Kūčių šventimo papročius, su orų spėjimais susijusių lietuvininkų tikėjimų), *Užgavėnės* (1992a) (autorius aprašo tradicinį Mažosios Lietuvos šventės valgį – avienę), *Joninės* (1991), *Velykų šventės* (1992b).

Kitas vertingas tyrimui veikalas – A. Vyšniauskaitės *Mūsų metai ir šventės* (1993), kuriame minimi Kūčių ir Kalėdų šventimo papročiai Mažojoje Lietuvoje, nurodoma, jog XIX a. pab. šiame krašte buvo *Šyvio šokdinimo* paprotys.

Klaipėdos krašto kalendoriniams papročiams lyginti su Didžiosios Lietuvos papročiais svarbūs P. Dundulienės darbai: *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos* (1991), kur galima rasti užuominų apie Tilžės, Ragainės apylinkėse per Kūčias gamintus valgius; *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje* (1994).

Atskiros studijos, nagrinėjančios kalendorines šventes, yra parengtos N. Marcinkevičienės, L. Mukaitės, A. Vakarinienės: *Atvažiuoja Kalėdos. Advento – Kalėdų papročiai ir tautosaka* (2000), *Kupole rože. Sekminių – Joninių papročiai ir tautosaka* (2003), *Velykų rytą lelija pražydo. Verbų sekmadienio, Velykų, Jurginių papročiai ir tautosaka* (2006). Knygoje *Kupole rože* (2006) N. Marcinkevičienė analizuoja Didžiojo penktadienio reikšmę Mažojoje Lietuvoje, o Klaipėdos krašto Joninių šventės apeigas ant Rambyno kalno aprašo knygoje *Rasos Joninės Kupolės* (1991).

Mažosios Lietuvos bei Klaipėdos krašto politinė istorija, lietuviškumo problematika puikiai atskleidžiama šiuose veikaluose (nors jie nėra tiesiogiai susiję su darbo tema, tačiau buvo naudoti apžvelgiant Mažosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto istorinę situaciją): M. Gelžinis *Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva* (1996); M. Brakas *Mažosios Lietuvos politinė ir diplomatinė istorija* (1995); D. Kaunas *Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas vertės ir interesų sankirtos požiūriu* (2004); V. Vileišis *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje* (1935); D. Kaunas *Iš lietuvių knygos istorijos. Klaipėdos krašto lietuvių knyga iki 1919 metų* (1986); A. Matulevičius *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje* (1989); J. Užpurvis *Trys kalbinės studijos* (1990); P. Žostautaitė *Klaipėdos kraštas 1923–1939* (1992); A. Juška *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XXa.* (1997).

Remiantis šia literatūros bei šaltinių apžvalga, galima teigti, jog Mažąja Lietuva, jos istorija, kultūra buvo nuolat domimasi, tyrinėjama, tačiau konkrečiai apie kalendorinių švenčių papročius Mažojoje Lietuvoje, ypač regioninį jų specifiškumą randamos tik užuominos.

1.1.3. Enciklopedijos, žodynai, žinynai

Rašant šį darbą, buvo remtasi enciklopedijomis, kuriose surinkta beveik visa įmanoma dokumentika, etnografinė bei istoriografinė medžiaga apie Mažosios Lietuvos kraštą, jo tautinio identiteto evoliuciją – baltų kultūrą, lietuviškumą, apie Mažosios Lietuvos gyventojus (senovės prūsus ir lietuvininkus), jų gyvenimą, taip pat aprašomos Lietuvos ir Prūsijos aktualijos.

Daugiausiai dėmesio skiriama lietuvių kultūrai, raštijai, švietimui, Lietuvos valstybingumui bei papročiams. Vienas svarbiausių tokių veikalų – *Mažosios Lietuvos enciklopedija* (I–IV t.) (2000–2009).

Dalis informacijos įvairiais kalendorinių švenčių klausimais rasta bendro pobūdžio enciklopedijose: *Lietuvių enciklopedija* (I–XXXVII t.) (1953–1987), *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* (I–XIII t.) (1976–1985), *Mitologijos enciklopedija* (1999), *Мифы народов мира* (1987–1988).

Rašant kalbinę darbo dalį, naudotasi įvairiais žodynais, žinynais. Etimologiniai žodynai: Фасмер *Этимологический словарь русского языка* (1973), Fehrle *Deutsche Feste und Volksbräuche* (1920), Fraenkel *Litauisches etymologisches wörterbuch* (1965), Karulis *Latviesu etimologijas vārdnīca* (1992), Mažiulis *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* (1988–1997), Pokorny *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* (1959), Топоров *Прусский язык* (1975–1990), *Lietuvių kalbos žodynas* (20 t.) (1941–2002), *Tarptautinių žodžių žodynas* (1969), Trautmann *Die altpreussischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch* (1910), Endzelīns *Senprūšu valoda* (1982).

Nemaža kalbinės medžiagos dalis, liudijančios apie XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės tikėjimus, sampratą, pasaulėžiūrą, papročius, rasta kiek kitokio pobūdžio žodynuose ir žinynuose: *Frazeologijos žodynas* (2001), *Lietuvių pavardžių žodynas* (1985), *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas* (1976), Lyberis *Sinonimų žodynas* (2002), *Lietuvių mitologija* (I–III t.) (1995–2004).

Darbe daugiausiai naudotasi ir remtasi etimologiniais ir kalbiniais žodynais, jų duomenys plačiai naudojami aptariant švenčių pavadinimų kilmę bei tradicinius valgius. Šiek tiek vertingos informacijos rasta populiariuose žodynuose ar enciklopedijose.

1.1.4. Temos bibliografija

Lietuvių kalendorinių švenčių bibliografija negausi. 1969 m. *Liaudies kūrybos* pirmajame tome S. Skrodenis paskelbė Užgavėnių dienos papročių bibliografiją (Skrodenis 1969, 343–353). Kalendoriniams papročiams skirti skyreliai yra V. Miliaus bibliografiniuose darbuose: *Lietuvių papročių bibliografijoje* (Milius 1988, 56), *Žemaičių etnologijos bibliografijoje* (Milius 1997, 42–44) ir naujausioje *Lietuvių etnologijos bibliografijoje* (Milius 2001, 320–340).

1. 2. Kalendorinės šventės Mažosios Lietuvos istoriniame kontekste

Etnografinės informacijos kartografavimas parodė, kad XX a. pirmos pusės tradicijoje kai kurie kalendorinių švenčių ciklo papročių variantai buvo žinomi visoje Lietuvoje, kiti – aptinkami konkrečiuose regionuose. Galima prielaida, kad sritinius kalendorinių papročių ypatumus lėmė istorinis atskirų baltų genčių palikimas, taip pat politiniai, ekonominiai, religiniai pokyčiai, santykiai su kaimynais (Vaičekas 2005, 176).

Daugelis XX a. pirmojoje pusėje Mažajoje Lietuvoje vyravusių kalendorinių papročių priklausė to paties laikotarpio ar bent XIX a. pabaigos Rytų, Vakarų ir Vidurio Europoje įprastų papročių grupėms. Tai apeiginiai veiksmai su saugomis (verba, kiaušiniais ir kt.), šventinės ugnys, saulėgrąžų meto vedybiniai burtai, karnavalas, orų spėjimai ir kt. (*Vakarų baltai: etnogenezė ir etninė istorija* 1997, 357). Atskirų švenčių struktūros analizė rodo, kad vienu metu to paties etnoso tos pačios šventės sandara ir vietinė reikšmė vis tik yra skirtinga (Merkienė 1981, 100–112). Norint išsiaiškinti kalendorinių švenčių specifiką Klaipėdos krašte, visų pirma būtina apžvelgti šio Mažosios Lietuvos krašto istoriją bei ribas.

Bene pirmą kartą **Mažosios Lietuvos** vardas pasirodė Prūsijos kronikininko Simono Grūnavo² (tarp 1517 ir 1526 m. parašytame) veikale *Prūsų kronika*. Vėliau jis kartotas prūsų istoriko ir kronikininko Luko Davido³ apie 1576 m. parašytoje *Prūsų kronikoje*. Dar vėliau (1795) vartojamas jau ir kartografų – F. L. Guessefeldo ir kitų.

Rytinė Mažosios Lietuvos siena, 1422 m. nustatyta Melno ežero taikos sutartimi, išliko nepakeista iki 1918 m. Bet vakarinė jos siena ne tokia aiški. Kai kurių tyrinėtojų sutapatinama su nadruvių vakarine administracine riba, t.y.: nuo Kuršių marių, Deimenos upe iki Priegliaus ir toliau – Alnos ir Ašvinės upėmis iki Ašvinio ežero, o nuo jo į rytus – iki Didžiosios Lietuvos sienos (Pėteraitis 1992, 35). Mažoji Lietuva, istorinė sritis, susidariusi per šimtmečius Priegliaus upyne ir prie Nemuno žemupio iš kryžiuočių XIII a.–XIV a. pr. užkariautų vakarų baltų žemių: Nadruvos (vok. Nadrauen), Skalvos (vok. Schalauen), Pilsoto, Ceklio, pietvakarių Karšuvos (vok. Karschau) ir Sūdruvos (vok. Sudauen) vakarų pakraščiu (MLE 2003, 761).

Šiaurinė Mažosios Lietuvos riba – Baltijos jūra. Rytinė riba, nors ir nesutampa su ryškesnėmis geografinėmis ribomis, išskyrus Širvintos upę, buvo gana aiški – tai pagal Melno taikos sutartį (1422 m.) nustatyta siena tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Kryžiuočių ordino. Ji prasidėjo maždaug už dvidešimties kilometrų į šiaurę nuo Klaipėdos, Šilutės, Pagėgių, o į pietus nuo Smalininkų sutapo su Lietuvos siena. Vakarinę ir pietinę ribą nusakyti sunkiau, nes

² Simon Grunau 1875 – *Preussische Chronik*, Hrsg. von M. Perlbach etc., Leipzig, 35.

³ Lukas Davidas 1812 – *Preussische Chronik*, Hrsg. von Hennig, Königsberg, 20.

lietuvių gyvenamos teritorijos nesutapo ne tik su administraciniu vokiškosios Prūsijos suskirstymu, bet dažnai ir su geografinėmis ribomis – upėmis. Be to, lietuvių gausiau gyvenamos teritorijos ribos nebuvo pastovios, o slinko į vakarus, nes krašte vyko ne tik germanizacija, bet ir prūsų žemių lietuvejimas. Šiuo metu yra išryškėję du Mažosios Lietuvos vakarinės ir pietinės ribos variantai. Pagal vieną, senesnįjį, variantą ta riba ėjusi maždaug Deimenos upe, Alnos žemupiu ir jos dešiniuoju intaku Ašvine, o pietuose atsirėmusi į Ašvinio ežerą; nuo jo ėjusi į rytus iki pat Didžiosios Lietuvos. Laikantis šios ribos, Mažąją Lietuvą sudarytų pietvakarinis kuršių žemės galas (Pilsotas ir šiaurinė Užmario, arba Kuršių nerijos, pusė), Skalva ir Nadruva. Toje teritorijoje dabar yra Klaipėda, Tilžė, Ragainė, Įsrutis, Darkiemis, Geldapė, Gumbinė, Stalupėnai. Pagal kitą variantą vakarinė riba nukeliama toliau į vakarus, priskiriant Mažajai Lietuvai ir Sembą, šiaurinius Bartos, Notangos bei Varmės kraštus (Juška ir kt. 1994, 5). Dėl istorinių aplinkybių nuo savo kamieno atskirtoje Lietuvos dalyje – Mažojoje Lietuvoje – susiklostė ryškūs gyvensenos, religijos, materialinės kultūros ypatumai, lėmę ir tradicijų savitumą. Po Pirmojo pasaulinio karo, šiaurinei Mažosios Lietuvos daliai – Klaipėdos kraštui – susijungus su Lietuvos valstybe, jo kultūrinis gyvenimas pasuko kita vaga, tačiau ir toliau dėl daugelio veiksnių (politinių, ekonominių, tautinių, kalbinių, kultūrinių, religinių ir kt.) liko savitas – padėtis sudėtinga, įtempta, net skausminga. Mažosios Lietuvos lietuvių istorinis bei kultūrinis likimas – tai daugelio šimtmečių germanizacija, asimiliacija, nutautinimas, nuolatinė kova už savo teises, kalbos, papročių, tradicijų, meno, tautinės savimonės išsaugojimą.

Mažoji Lietuva buvo Rytų Prūsijos šiaurės rytų dalis. Jos ilgą, daugiau kaip 700 metų, istoriją apibūdina trys faktoriai: 1) ryšiai su giminiškos lietuvių tautos kamieniu Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje, carinėje Rusijoje ir XX amžiaus pradžioje vėl atsikūrusioje Lietuvos Respublikoje; 2) priklausomybė vokiečių riterių ordinui ir jo paveldėtojai Prūsijos valstybei; 3) artima etninė giminystė su bendro likimo atskira tauta – senaisiais prūsais. Visi trys tos etninės ir politinės padėties aspektai atsispindi ne tik jos pavadinime, bet ir jos gyventojų lietuvių tautinėje sąmonėje (Brakas 1995, 33). Ketvirtasis faktorius galėtų būti tikėjimo išpažinimas – liuteronybė.

Mažoji Lietuva – istoriškai susidariusi ir iki 1945 m. egzistavusi vientisa vakarinių lietuvių etninė teritorija prie Baltijos jūros. Priklausydama Prūsijos, nuo 1871 m. – Vokietijos valstybei, ji niekada neturėjo administracinio ir politinio savarankiškumo, todėl buvo apibrėžiama tik geografinėmis, tautinio išskirtinumo ir valstybinio pavaldumo kategorijomis. Jas dar iki Pirmojo pasaulinio karo įtvirtino Vidurio Europos istorijos šaltiniai ir mokslas. Kiek kitokia, dėkingesnė lemtis teko teritorijai į šiaurę nuo Nemuno, 1919 m. pavadintai Klaipėdos kraštu ir veikiai autonomijos teisėmis prijungtai prie Lietuvos Respublikos. Antrasis pasaulinis karas Mažąją Lietuvą ištrynė iš pasaulio geografinio ir politinio žemėlapiu (Kaunas 2004, 7).

Lietuvybės likimas Mažojoje Lietuvoje – daugelio šimtmečių germanizacija, bolševikų siautėjimai po Antrojo pasaulinio karo – visa tai, kas susiję su nutautinimo politika, daugiau ar mažiau žinomi. Pasekmė – žemėlapyje atsiradusi Karaliaučiaus sritis, Klaipėdos kraštas be daugumos senųjų jo gyventojų.

Lietuvybės likimą pamario Lietuvoje lėmė ne vien okupacijos. Didelės reikšmės turėjo ir Didžiosios bei Mažosios Lietuvos tarpusavio santykiai. Po to, kai baltiškųjų žemių kūną perkirto kryžiuočių kalavijas, šie santykiai klostėsi gana įvairiai, galima skirti keletą jų raidos etapų. Mažosios Lietuvos troškimas susijungti su Didžiąja dokumentiškai buvo išreikštas 1918 m. Tilžės aktu. Tais laikais Klaipėdos krašte buvo jaučiamas didelis tautinis pakilimas (Brakas 1995, 97–102).

Klaipėdos kraštas – neatskiriama Lietuvos dalis, mūsų šalies vartai į pasaulį. Šio krašto teritorija – tai siaura 140 km ilgio juosta, šiaurės vakaruose beveik atsiremianti į Palangą, o pietryčiuose pasibaigianti tuoj už Smalininkų. Šiaurės vakaruose Klaipėdos kraštas prieina prie Baltijos jūros, pietuose siena beveik pusiau kerta Kuršių neriją, kur ribojasi su Kaliningrado sritimi (buvusi Rytų Prūsija), eina Kuršių mariomis, Skirvytės atšaka ir Nemunu iki Smalininkų. Riba tarp Žemaitijos ir Klaipėdos krašto eina maždaug už 20 km nuo Kuršių marių bei Nemuno ir ties Smalininkais kerta šią upę (Juška ir kt. 1994, 77).

Klaipėdos kraštas sudaro savarankišką geografinį vienetą: tai yra siaura juosta, vakaruose apribota jūros, pietuose – Nemuno, rytuose – Telšių plynaukštės. Šios juostos plotas 2451 km² (su Kuršių nerija 2848 km²), o plotis kai kur tik 15–20 km. Šio nedidelio ploto istorija labai permaininga: pradžioje kraštas priklausė baltams, vėliau Kryžiuočių ordinui, po to savarankiškai Prūsijai, vėliau pastarosios sujungtai Vokietijai, vienu metu buvo valdomas prancūzų, po kiek laiko grąžintas lietuviams ir po trumpo vokiečių įsiveržimo galiausiai iki šių dienų yra teisėta Lietuvos dalis.

Po 1923 m. sukilimo Klaipėdos kraštas prisijungė prie Lietuvos (Brakas 1995, 100; Juška ir kt. 1994, 50). Šis procesas tik politiniu požiūriu buvo trumpas. Visais kitais atžvilgiais jis buvo ilgas ir gana skausmingas. Jau ryškėjo per daugelį šimtų metų susiformavę skirtumai: skyrėsi tikėjimas, papročiai, kalba, politinė ir administracinė tvarka, kultūrinė terpė. Senieji Klaipėdos krašto gyventojai suskilo į keletą grupuočių. Tikrieji vokiečiai ir provokiškai nusiteikę lietuvių kilmės klaipėdiškiai jautėsi okupuoti. Nustojė veikusi Lietuvių literatūros draugija. Lietuvininkų kultūros veikėjai (tarp jų ir Vydūnas), gyvenę Tilžėje, darėsi vieniši. Būklė dar labiau pasunkėjo, kai 1933 m. į valdžią atėjo hitlerininkai. Panieka lietuvybei virto neslepama neapykanta: 1934 m. viešai buvo sumuštas lietuvių gynėjas Vydūnas, uždaryti Karaliaučiaus ir Tilžės etnografiniai muziejai (Juška ir kt. 1994, 50).

Klaipėdos krašte vyko ir gražių dalykų. Ypač reikia paminėti mokyklų veiklą, chorų, švenčių organizavimą. Deja, krašto lietuvinimas buvo per greitas, jam trūko subtilumo, vietinių gyventojų psichologijos suvokimo. Neretai buvo persistengiama, pažeidžiamos vokiečių teisės. Dar galima paminėti per staigų katalikybės plitimą. Pavyzdžiui, Plikiuose pastatoma katalikų bažnyčia, nors senųjų tos vietos žmonių teigimu, tuomet Plikiuose nebuvo nė vieno kataliko (Juška 2003, 30; Pėteraitis 1992, 47).

Paprastų gyventojų susitikimai kol kas epizodiniai ir, deja, ilgus metus buvusi skirtinga ekonominė padėtis juos kreipia ne Didžiosios Lietuvos naudai. Prisideda ir Vokietijos ekonominis spaudimas: Vokietijoje nepirko lietuvių ūkininkų sąjungos prekių. Šį laikotarpį galima pavadinti pirmojo nusivylimo metais. 1939 metai atnešė lietuvininkams liūdesį ir baimę – jie sulaukė nacių represijų. Daugelis klaipėdiškių pasitraukė į Lietuvą (Kauną, Kretingą). 1940 m. rugsėjo 15 d. įvyko paskutinės lietuviškos pamaldos, vėliau melstis buvo galima tik vokiškai. Lietuvoje pakibo ir bolševikų grėsmė.

Stiprėjant germanizacijai, smarkiai mažėjo lietuviškai kalbančių žmonių. Mažėjo ir lietuviškų mokyklų. XX a. pr. spaudoje pradėta siūlyti šalia lietuvių kalbos įvesti ir vokiečių kalbą. Ši kalba Mažojoje Lietuvoje ėmė įsigalėti ne tik dėl propagandos ar vietinės valdžios pastangų, bet ir dėl visos švietimo sistemos tobulėjimo. Švietimo sistema Prūsijoje buvo daug tobulesnė negu Rusijos valdomoje Didžiojoje Lietuvoje, o Mažojoje Lietuvoje jos tikslas buvo vokietinimas (Juška ir kt. 1994, 43). Ypač didelę vokiečių įtaką patyrė Klaipėdos krašto lietuviai per Antrąjį pasaulinį karą. Šios įtakos pasekmes dar galime nustatyti iš žmonių prisiminimų, pavyzdžiui, XX a. pr. Klaipėdos krašte buvo paplitęs pramogas ir puošnumą neigiantis pietizmas, nebuvo švenčiamos katalikiškos šventųjų dienos. Jau buvo sunykusi ir didžioji dalis su tomis dienomis susijusių papročių. Antrojo pasaulinio karo metais sparčiai diegiama vokiška kultūra. Moksleiviai mokėsi pramogauti, kaip vokiečiai. Vietoje per Jonines XIX a. statytos kupolės – stulpo su gėlių puokšte viršuje (Vilmantienė 1941, 117), ir laužo, čia atsirado iš Vokietijos atklydęs visu mėnesiu anksčiau statomas gegužės medis. Prie jo dainuojamos vokiškos dainos, žaidžiami mokykloje išmokti žaidimai. Tuo pačiu metu keitėsi jaunosios lietuvininkų kartos savimonė ir savosios etninės kultūros paveldo vertinimas (*Vakarų baltai: etnogenezė ir etninė istorija* 1997, 358).

1944 m. vasaros pabaigoje Klaipėdos krašto gyventojus vokiečiai varė į Vakarus. Kai kurie klaipėdiškiai slapstėsi pelkėse, po to vėl grįžo namo. Deja, daugelis rado namus jau užimtus. Taigi dabar Mažosios Lietuvos gyventojai tiesiogiai susidūrė su kitos Lietuvos dalies tėvynainiais, kurie jiems simbolizavo apskritai Lietuvą.

Įsigalėjus bolševikų valdžiai, klaipėdiškiai ne tik buvo masiškai tremiami ir kitaip varginami, bet ir vadinami fašistais. Inteligentai negalėjo gauti tarnybų. Darbo negavo net

mokytojai, nors jų labai stigo. Buvo uždarnos, griauamos bažnyčios, draudžiamos liuteronų pamaldos. Vaikai mokyklose drebėjo, kad jų neatpažintų kalbančių savita tarpe.

Sovietų laikais Klaipėdos kraštui nebegrėsė germanizacija. Klaipėda lietuvių ir rusų. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje, kai buvo leidžiama išvykti pas gimines į Vokietiją, daugelis klaipėdiškių tuoj pat pasinaudojo šia galimybe. Tačiau nemaža dalis liko gimtinėje.

Devintojo dešimtmečio pabaigoje, prasidėjus atgimimui, susikuria Lietuvininkų bendrija *Mažoji Lietuva*. Ji, subūrusi lietuvininkų jėgas, nuveikė didelį darbą, gaivindama ir puoselėdama savo krašto tradicijas, organizuodama renginius, informuodama visuomenę apie savo padėtį, apie savo tėvų ir protėvių darbus.

Po 1991 metų buvo sustabdytas rusifikavimas, grįžtama prie savo tautinių išteklių. Gražinamos bažnyčios, transliuojamos televizijos laidos, kuriose su derama pagarba rodomi liuteronų kunigai, pasakojama apie krašto praeitį.

Daugiau kaip 400 metų Mažąją Lietuvą nuo Didžiosios skyrė ne tik valstybių sienos, bet ir religija. Tai irgi didino etninius skirtumus. Didžiausi katalikų masiniai renginiai buvo atlaidai, procesijos. Evangelikų liuteronų „masiniai“ renginiai – surinkimai – buvo kur kas kuklesni. Didžiojoje Lietuvoje puošnios mūrinės bažnyčios švytėdavo tarp žemų pilkų medinių namelių. Mažajoje Lietuvoje tokio kontrasto nebuvo. Lietuvininkai Didžiosios Lietuvos katalikybę siejo su ūkiniu ir kultūriniu atsilikimu, o Lietuvos lietuviai savo vakarinių brolių liuteronų ūkinį ir kultūrinį pranašumą – su nutautėjimu. Mažoji Lietuva buvo Vakarų Europos kultūros paveikta kur kas anksčiau negu Didžioji Lietuva (Juška ir kt. 1994, 29).

Liuteronybė turėjo didžiulį poveikį Mažosios Lietuvos gyventojų mąstysenai, savimonei, net buičiai. Ir tai suprantama. Absoliučią šio krašto gyventojų daugumą sudarė kaimo žmonės, stokojant inteligentijos, pasaulinės literatūros, bažnyčia liko vienintelis tiesos šaltinis. Lietuvininkai pasidarė itin religingi. Sekmadieniais važiuoti ar pėsti jie skubėjo į bažnyčią išklausti pamokslų, pasimelsti, pagiedoti. Dažnai meldavosi ir namuose. Čia, ypač advento, gavėnios metu visi „sėsdavo prie knygų“. Pietizmui plisti Mažajoje Lietuvoje buvo palankios sąlygos: sunki baudžiava, dideli mokesčiai, nuolatiniai karai, baisios maro epidemijos. Daugelis žmonių liovėsi linksminęsi, dainavę, vis dažniau meldavosi (Juška ir kt. 1994, 55–57).

Visi šie istoriniai veiksniai taip pat skatino ir papročių transformacijos procesus, kurie buvo lėti ir vyko tik iš dalies. Pakitę, pritaikyti prie naujų funkcijų kalendoriniai papročiai net santykinai vėlyvoje XX a. 3–4 dešimtmečių tradicijoje retai kada pažeisdavo esmines, matyt, pasąmonės lygmenyje išlaikytas tradicijas, šeimos vertybių sistemą. Lietuvių kaimo bendruomenės ekonominius vienetų nuo seno sudarė savarankiški atskirų šeimų ūkiai, tačiau kalendorinėse šventėse vyraavo ir bendruomeninio pobūdžio apeigos: persirengėlių vaikštytės, šventinį rytąėjimas

į bažnyčią, Verbų rytą plakimas šventomis verbomis, stebulės deginimas ant karties kuo aukščiau ant kalno ir kitos.

Ypač didelės įtakos kalendorinių švenčių kitimui Mažojoje Lietuvoje turėjo religinis gyvenimas. 1927 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenimis, Lietuvoje daugiausia buvo krikščionių, ypač katalikų. Mažojoje Lietuvoje dar nemaža liuteronų tikėjimo žmonių. Tiesa, tai dažniausiai vokiečiai, gyvenę miestuose ir miesteliuose, taip pat latviai. Suprantama, kad juos visus su lietuviais neretai siejo draugystė ir giminystės ryšiai, todėl vieni ir kiti galėjo lengvai perimti svetimus papročius ar bent jų elementus, atitinkančius to meto jaunuomenės skonį. Ypač didelę vokiečių įtaką patyrė Klaipėdos krašto lietuviai per Antrąjį pasaulinį karą. XX a. pr. Klaipėdos krašte buvo paplitęs pramogas ir puošnumą neigiantis pietizmas, nebuvo švenčiamos katalikiškos šventųjų dienos. Jau buvo sunykusi ir didžioji dalis su tomis dienomis susijusių papročių. Antrojo pasaulinio karo metais sparčiai diegiama vokiška kultūra. Moksleiviai mokėsi pramogauti, kaip vokiečiai. Tuo pačiu metu keitėsi jaunosios lietuvininkų kartos savimonė ir savosios etninės kultūros paveldo vertinimas (*Vakarų baltai: etnogenezė ir etninė istorija* 1997, 355–358).

Didžiosios ir Mažosios Lietuvos ribos, skirtinga geografinė padėtis formavo savitus abiejų kraštų bruožus, iš kurių svarbiausi buvo kalba (tarmė), tikėjimas, ekonomika, papročiai ir kultūrinis gyvenimas. Ilgą laiką abiejose Lietuvose buvo gyva senoji baltų pasaulėjauta ir papročiai. Ilgainiui Mažojoje Lietuvoje juos gerokai paveikė vokiškieji, Didžiojoje – lenkiški arba rusiški. Papročiai kinta ne tik eidami iš parapijos į parapiją, bet ir keliaudami per šimtmečius. Pakanka sugretinti L. Rėzos užrašytas Mažosios Lietuvos dainas su šių dienų klaipėdiškių muzikine kultūra, tereikia palyginti J. Bretkūno, K. Donelaičio, T. Lepnerio, E. Gizevijaus, O. Kapelerio užrašytus papročius su XX a. pirmosios pusės ir dabartiniais šio krašto papročiais, ir tuo kitimu įsitikinsime. Vis dėlto svarbiausioji papročių dalis išliko ta pati.

Nacionalinius tautosakos ir etnografijos bruožus lemia daugelis faktorių – ją kūrusių žmonių kalba, lytis, amžius, ūkinė veikla, geografiniai krašto ypatumai, istorijos ir papročių raida bei daug kitų veiksnių. Be nacionalinių, čia glūdi didžiulis bendražmogiškąją patirtį saugantis tarptautinis liaudies kultūros klodas.

Taigi XX a. duomenys rodo, kad svarbiausios ir iškilmingiausios lietuvininkų kalendorinės šventės – Kalėdos, Užgavėnės, Velykos, Sekminės, Joninės. Šie kalendorinio ciklo taškai neatsitiktinai tapo darbo objektu. Specifinis bruožas yra kalendorinių švenčių papročių negausumas. Ypač apnykę yra burtai, prietarai ir draudimai, kurių apstu Didžiosios Lietuvos papročių aprašymuose. Galima spėti, kad tai nulėmė protestantizmo įsigalėjimas, kuris į bažnyčią neįsileido nieko, ko nėra Šv. Rašte ir vengė teatrališkumo.

2. KLAIPĖDOS KRAŠTO KALENDORINIŲ ŠVENČIŲ TURINIO SPECIFIKA

Mažosios Lietuvos lietuvininkų savita dvasinė ir materialinė kultūra nuo senų laikų traukė svetimšalių keliautojų, kronikininkų dėmesį, buvo aprašinėjama istoriniuose dokumentuose. Žodinę liaudies kūrybą čia imta vertinti ir fiksuoti anksčiau, negu kituose Lietuvos regionuose.

Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų Europos kraštų, yra švenčiamos didžiosios arba metinės kalendorinės šventės. Dar senajame Lietuvos kaime atsirado paprotys švęsti Kalėdų, Užgavėnių, Jurginių, Velykų, Sekminių, Joninių, Žolinės ir kitas šventes.

Lietuvių kalendorinių švenčių papročiai ir apeigos savo kilme siekia gilią senovę ar ikiindoeuropietiškojo laikotarpio Senosios Europos matristinę kultūrą, susijusią su paslaptį žemės ir vandens stichija, iš kurios atsiranda gyvybė ir vystosi pagal mėnulio fazes. Tas senasis tikėjimas mėnulio įtaka augmenijos augimui, kalendoriniuose papročiuose išliko iki mūsų dienų. Kalendoriniuose papročiuose yra išlikusių duomenų apie chtoninių (žemės, augmenijos) dievybių sugebėjimą per mirtį vėl atgimti naujam gyvenimui. Tokio tikėjimo pėdsakų yra Kūčių, pusiaužiemio, Užgavėnių papročiuose (Vėlius 1983, 15).

1915 m. visoje Lietuvoje suvienodintos katalikiškųjų šventųjų ir didžiųjų metinių švenčių datos. Grįžtama prie daugelio Europos tautų naudoto Grigaliaus kalendoriaus. Tuo būdu Kūčių vakaras žymiai – per 11 dienų, priartėjo prie žiemos saulėgrįžos. Iki pat XX a. vidurio daugelyje Lietuvos vietų išliko su jomis susijusių vadinamųjų soliarinių ženklų. Joninių išvakarėse kuriami laužai ant žemės, ugnis iškeliamą medyje ar ant karties, rečiau – plukdoma kaip deganti smaluota valtis, į vainiką įstatyta žvakutė ar kitokia ugnis. XIX a. pab. Vokietijos šiaurėje šie papročiai jau buvo išnykę ar bent liko tyrinėtojų neužfiksuoti. Vadinasi, Klaipėdos krašte Joninių ugnys išliko kaip etninis lietuvių bruožas (*Vakarų baltai: etnogenezė ir etninė istorija* 1997, 358).

Svarbiausias kalendorinių švenčių akcentas – rūpestis tuo, kokie bus ateinantieji metai (seniau Lietuvoje tai ypač buvo aktualu žemdirbiams), bandymas apeigomis ir kitais būdais daryti įtaką sau palankiems reiškiniams, pasirengti būsimiems darbymečiams, kurie glaudžiai susiję su metų laikotarpių pasikeitimu (Vyšniauskaitė 1993, 3–5).

Vanda Misevičienė straipsnyje *Kalendorinių švenčių apeiginė tautosaka ir šiuolaikinės aktualijos* rašo: *kalendorinės šventės – žemdirbių gyvenimo ir veiklos gairės. Kasmetiniame gamtos rato bėgsme jos žymėjo iškiluosius, kulminacinius taškus. Vieni siejosi su metinėmis, ypač saulėgrąžos datomis, kiti – su darbu. Kalendorinės šventės išsidėsto pagal metų laikus arba atitinka sezoninės žemdirbių veiklos ciklus. Jos iš esmės yra skirtos žmogaus darbinei veiklai, jų tikslas ir pagrindinė idėja – padėti nelengvame jo darbe. Tad šventės savaip rikiuodavo valstiečių darbų ir*

užsiėmimų seką, o iš kartos į kartą greta ūkinės veiklos patirties buvo perteikiamas dvasinis senolių palikimas, dvasinis kelrodis – švenčių tradicijos (TD I (VIII) 1991, 14).

Kalendorinių švenčių papročiai ir apeigos amžių tėkmėje keitėsi: vieni nunyko, kiti neatpažįstamai pakito, atsirado naujų. Tradicijų įvairovei įtakos turėjo ir regioniniai ypatumai. Ne visose Lietuvos dalyse šventės švęstos vienodai. Galima pasakyti, kad kiekvienoje šeimoje buvo laikomasi savų tradicijų, priklausomai nuo vietos savitumų, nuo šeimos socialinio statuso ir pan. Nedidelės, neturtingos šeimos švęsdavo kukliai, atiduodamos duoklę tik būtiniausiems, paveldėtiems iš protėvių švenčių apeigų momentams. Turtingesnės, gausesnės šeimos šventėms užsimodavo plačiai, siekdamos laikytis visų tradicijų, kartais net pasiskolindamos prašmatnesnių, įdomesnių apeigų elementų iš kitų regionų, kraštų.

Kadangi liaudies kalendorius yra tiesiogiai susijęs su žemdirbio gamybinę veikla, tai ir kalendorinių švenčių papročiai dažniausiai siejami su keturiais metų laikais: žiema, pavasariu, vasara, rudeniu. Žiemos švenčių papročiuose daug artimiausių ir tolimesnių oro spėjimų, bandymų savo elgesiu, darbais nulemti gerą orą, sąlygas būsimai sėjai, javų augimui, derliaus nuėmimui, šeimos sėkmę, jos narių, gyvulių sveikatą, gausumą. Pavasario švenčių papročiuose daug dėmesio skiriama sėklos kokybei, pagrindiniams pavasario lauko darbams, naminių paukščių perinimui ir kt. Vasaros ir dalinai vėlyvojo pavasario švenčių papročiuose daugiausia vyrauja rūpestis pasėlių priežiūra, žemės ruošimu būsimai sėjai, derliaus dorojimu. Rudens šventėse dažniausiai dėkojama už derlių, prisimenami ir pagerbiami mirusieji (Vyšniauskaitė 1993, 9).

Priklausomai nuo to, kaip išsaugojo, transformavo ar su krikščionybe suderino tautos savo ikikrikščioniškųjų papročių turinį ir apeigas, skiriasi ir pačių švenčių atskiri momentai skirtingose tautose. Nors ir negausiai išsaugoti, lietuvininkų kalendorinių švenčių papročiai puikiai dera visoje bendrabaltiškoje aplinkoje ir senoviškumu nenusileidžia kitiems regionams (*Mažosios Lietuvos etnografija* 1992, 74).

Šiame darbe nagrinėjamos didžiausios metų ciklo kalendorinės šventės: Kūčios / Kalėdos, Užgavėnės, Verbos / Velykos, Sekminės, Joninės. Toliau pateikiami švenčių skyriai su skirsniais ir poskyriais. Kiekviename šventės skirsnio poskyryje yra aptariama šventės kilmė, papročiai ir valgių pavadinimai. Analizuojant papročius, pateikiamos lyginimo lentelės – Didžiosios Lietuvos spausdintinių šaltinių medžiaga lyginama su Klaipėdos krašte užrašytų informantų etnografiniais pasakojimais. Pavyzdžiai suskirstyti pagal kiekvienai šventei būdingus veiksmus. Po lentelėmis pateikiama lyginamoji analizė, kas iš visai Lietuvai būdingų šventės veiksmų yra išlikę arba modifikuota Klaipėdos krašte. Taip pat po papročių, kalbiniu aspektu aptariami darbo autorės surinkti ir užrašyti švenčių patiekalų pavadinimai.

2.1. KŪČIOS. KALĖDOS

Mūsų protėviai pagal senąjį liaudies kalendorių per Kūčias, kada naktis ilgiausia, atsisveikindavo su senaisiais metais, o kitą dieną, per Kalėdas, kai diena po užsitęsusio laukimo pagaliau pradeda ilgėti, švęsavo Naujųjų metų sutikimą.

Nuo seno Kalėdos – Saulės sugrįžimo, svarbiausia Saulėgrįžos ciklo šventė. *Kalėda* simboliškai vaizduojama kaip sugrįžtanti Saulė. Lietuvai priėmus krikščionybę, senąją, dar iš pagonybės laikų mus pasiekusią Kalėdų šventės prasmę, papildė krikščioniškoji – Dievo sūnaus Jėzaus gimimas. A. J. Greimas rašo, kad *lietuviškos Kalėdos ne tik kad beveik nieko bendro neturi su krikščioniškąja šių švenčių tradicija, jos visais savo poreikiais, yra bendruomeninio solidarumo šventė. Šio solidarumo atžymėjimas apima ne tik šeimyną plačiąja prasme, bet ir gyvųjų bei mirusiųjų bendruomenę ir visą į šeimą integruotą gyvatą. Kūčios maistu dalinasi ne tik su naminiais gyvuliais ir bitėmis, bet ir su vaismedžiais* (Greimas 1990, 332).

2.1.1. Kūčių ir Kalėdų vardų kilmė

Pradėjus dienoms ilgėti (tai stebėdavo žyniai), prasidėdavo didelė šventė prie apeiginio stalo, lydimas sudėtingų apeigų, magiškų veiksmų, burtų, aukų ir t.t. Ji buvo vadinama *Kūčiomis*⁴ (gruodžio 24 d.); tai labai senos kilmės ir bendras daugeliui Europos tautų žodis. Lietuvių *kūčios*, lenkų – *kucja*, *kutja*, baltarusių – *kucija* (куця) (Būga 1958, 431; Fraenkel 1965, 304; Skardžius 1996, 113) reiškė pagamintą iš įvairių javų patiekalą, skirtą vaišinti tą dieną apsilankančioms mirusiųjų prosenių vėlėms.

Daugelis kalbininkų šį šventės pavadinimą laiko slavizmu ir pateikia įvairių slaviškų pavyzdžių. K. Būga tvirtino, kad lietuviai žodį *kūčia* dar XII amžiuje per rytų slavus pasiskolino iš graikų: prūsų *kuočios*⁵ „der heilige Abend vor dem Christfest“ = *кутъя*: vak. žemaičių *kūtės* „сочельник“ iš **kūtjās* (Būga 1958, 352). Pasak A. Sabaliausko, *Kūčios* atkeliavo per baltarusių

⁴ Liaudis *Kūčių* pavadinimą kildina iš žodžių *kūtė*, *kūtelė*, t.y. nuo patalpos, kurioje gimė Jėzus (Kudirka 1993, 16). Etimologas E. Frenkelis *kūtę* kildina iš prūsiško žodžio *kūtis* ir sieja su vokiečių žemaičių *kate* ar *kotte* „pašiūrė, tvartas“ (Fraenkel 1965, 322). Pirmą kartą šis žodis lietuviškoje spaudoje buvo aptartas 1852 m., o latvių evangelikų tekstuose minimas XVI a. (Sabaliauskas 1994, 36). A. Sabaliauskas kaip ir E. Frenkelis *kūtę* kildina iš vok. *die Hütte* „pastatas gyvuliams laikyti“. Šiaurinėje Lietuvos dalyje *kūte* dar vadinama sena prasta pirkelė (Sabaliauskas 1994, 35–38). Yra ir kitokių liaudies etimologijų: kad Kūčios ir jų pavadinimas primena žydų rudenį švenčiamą „palapinių šventę“ – *kučkinę*; žodis *kūčios* yra kilęs iš lenkų kalbos žodžio *kuc* – kuolas. Seniau tą dieną samdininkas baigdavo tarnauti metus, ir šeimnininkas atminimui kaldavo į lubų „bolkę“ medinį kuolą; piemenėliai, sužinoję, kad gimė Jėzulis, ėjo jo pasveikinti, bet nežinojo tikro kelio ir eidami kalbėjo „kur čia, kur čia“ – iš to ir kilo žodis *Kūčia*; iš žodžio *kunčia*, tai yra *kančia* (Kudirka 1993, 16).

⁵ Kuršaitis, Lit.-deutsches Wb. 195, пишет *koczios* с *o* вместо *ū*. В говоре Куршата совпали *o* и *ū* (*uo*) в одном звуке.

žodį *куция*, rusų – *кутья*. Rusai ar baltarusiai šiuo žodžiu specialios šventės nevadino. Tačiau juo vadinamas valgis panašus į mūsiškį: rusų *кутья* „valgis iš miežinių kruopų arba ryžių su medumi ir razinomis, mirusiųjų paminėjimo dieną nešamas į bažnyčią šventinti, valgomas taip pat Kalėdų, Naujųjų metų išvakarėse“ (Sabaliauskas 1994, 178; Fraenkel 1965, 304).

Štai tos pačios kilmės latvių *kūķes* (pasitaiko ir formos *kūči*, *kočas*, *kūķi*, *kūķis*) reiškia valgį iš miežinių kruopų ir pusės kiaulės galvos, valgomą Užgavėnių ir ypač Kalėdų išvakarėse. Kalbininkas A. Sabaliauskas teigia, jog įdomiausia, kad visuose šių valgių aprašymuose trūksta vieno daikto, faktiškai iš kurio viskas prasidėjo, o viskas prasidėjo iš pupos. Slavų žodis kilo iš viduramžių graikų žodžio *kūkkiá* „pupos“, plg. senovės graikų *kókkos* „kauliukas, grūdas, sėkla“ (Sabaliauskas 1994, 178). Kalbininkas A. Salys taip pat pritaria nuomonei, jog *kūčių* pavadinimas graikiškos kilmės. Senosios bažnytinės slavų kalbos paminkluose (XI ar XII a. Supraslio kodekse) jau yra žodis *kucija* – jis paskolintas iš gr. *kukkia* „pupos“. Lietuviškas pavadinimas yra skolinys iš sen. gudų *kutja*. Skolinio senumą, anot A. Salio, liudija Mažosios Lietuvos terminas *kuočios* (Salys 1985, 280–282).

Taigi kalbininkai pažymi ne tik *Kūčias*, bet ir *Kuočias*. K. Būga rašo: *VI amžiuje atskirose slavėnų giminės kalbose dar dvibalsio au nebūta monoftongu u. Vėlyvesniojo u vietoje tuomet dar tebebūta dvibalsio ou (au) arba garso, artimo šitam dvibalsiui, t.y. ō. Buvus senovėje krieivių ir dregovičių kalboje monoftongą ō (iš ou < au) rodo suomių, latvių ir lietuvių kalbos faktai: suom. kuoma || кума, la. duoma || дума, lie. kuočia || кутья (tj > č)⁶. Suomių, latvių ir lietuvių kalbos dvibalsis uo tegali būti tikrai senėlesnio monoftongo ō vaikas* (Būga 1961, 502).

Lietuvių kalboje iš pradžių, matyt, buvo vartojama forma *kūčià*. Tačiau vėliau ją išstūmė daugiskaitinė forma, nes lietuviai mėgsta daugiskaitinius švenčių pavadinimus, plg. *Kalėdos*, *Velykos*, *Sekminės*, *Jurginės*, *Petrinės*, *Devintinės* ir t.t. (Sabaliauskas 1994, 178).

Kalėdos – tai senovinė saulės grįžimo šventė, *mitologų aiškinimu, triskartinis pirkios apėjimas per Kūčias siejamas su saulės gimimu* (Vėlius 1986, 11). Nuo šios šventės diena ima ilgėti. Saulės šiluma ir šviesa grįžta į žemę. Lietuvoje įvedus krikščionybę, ši diena minima kaip Kristaus gimimo šventė.

Siekiant pagonis atitraukti nuo Saulės gimimo šventės (*Sol invictus*), IV a. pr. Romoje Kristaus gimimo data pradėta švęsti gruodžio 25 dieną. *Kalėdų* pavadinimas žinomas daugeliui

⁶ „Garsų junginiai *tj*, *dj* bus buvę sveiki net iki XII a. pr. Tai galima matyti iš rusiškos kilmės žodžio *kūčios*: rus. *кутья*. Kad lietuvių dar atminamai tebetarta, jei ne *kūtjā* (aukštaičių) arba *kútjā* (žemaičių), tai bent *kūtā*, rodo lietuvių kalbos šnėktos savo lytimis: *kūcās* (gen. *kūcū*) ir *kūcā* – cieksų (Dkšt, Rimšė, Gryva, Ciskodas) ir dzūkų šnektose; žemaičių šnektose: *kūces*, *kūčes*. Jeigu tuo pačiu metu, kai iš krieivių žemės atėjo *kūtjā*, būtų latviai tebeturėję *dj*, *tj* arba net ir *d*, *t*, tai šiandien jie ištartų **kūši* „кутья“, bet nieku būdu ne *kūki* „Weizen und Erbsen zusammengekocht, kūku vakars – Weihnachtabend, da man ein solches Gerücht zu essen pflegt“ (Būga 1961, 98). Šiais faktais remiantis galima teigti, jog priebalsis *č* žodyje *Kūčios* atsirado iš *tj* junginio.

tautų (romėnams, graikams, slavams, albanams ir kt.). Dėl šio žodžio kilmės yra įvairių nuomonių. Viena jų, jog *Kalėdų* vardas kilęs iš lot. *calendae* „kalendorius“, kuris į lietuvių kalbą atėjo per slavų kalbas, o kita – *kolo* „ratas“⁷.

K. Būgos nuomone, *Kalėdų* vardas Lietuvoje buvo žinomas jau XII a. Tyrinėtojai jį kildina iš lot. *calendae* „kalendorius“ < *calare* „šaukti, sušaukti“, gauto per rytų slavus. *Kalėdų* pavadinimą dar 1823 m. nagrinėjo D. Poška veikale *Apie senovės pagoniškas religines apeigas Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštijose* ir kildino jį iš romėnų šventės *calendae* pavadinimo (Kudirka 1993, 15). Etimologas E. Frenkelis *Kalėdų* pavadinimą kildina iš balt. *koljada*: *kalėdà* 'Kalende, Almosen, Beisteuer', Pl. *Kalėdos* 'Weihnachten', *kalėdoti* 'die Kalende einziehen, freiwillige Gaben, Almosen sammeln, betteln', *kalėdininkas* 'Einzieher der Kalende, Bettler'. *Litauern am Hl. Abend zum Brechen darreicht, entlehnt aus wruss. Koljada, bzw. Pl. koljady. Aus dem Wruss. stammt auch lettgal. kalada* 'Almosen, Oblate' (Fraenkel 1965, 208). V. Propas *koliados* kilmę veda iš romėnų žodžio *calare* – „iššaukti“ (pl. žr. Būga 1958, 429; 1961, 776).

Pasak kalbininko A. Sabaliausko, į lietuvių kalbą žodis *Kalėdos* atėjo bent pora šimtmečių prieš oficialų Lietuvos krikštą. Lotynų *calendae*, patekęs į slavų kalbas, neteko savo „finansinių“ funkcijų. Skolas ir palūkanas slavai mokėjo kitokia tvarka negu romėnai, todėl jiems ir nebuvo reikalinga tiksli ano lotynų kalbos žodžio reikšmė. Tiesa, senojoje slavų kalboje žodžio *kolėda* reikšmė dar buvo gana artima jo lotyniškojo šaltinio reikšmei: čia jis reiškė Naujųjų metų šventę. Tačiau rytų slavai žodžiu *коляда* pavadino visą *Kalėdų* laikotarpį nuo gruodžio 24 iki sausio 6 dienos ir visokius su šiuo laikotarpiu susijusius papročius bei pramogas – giesmes, dovanas, vaikštynes. Dabartinių baltarusių protėviai daugiskaitinę ano žodžio formą pradėjo vartoti gruodžio 25 dieną švenčiamos Kristaus gimimo šventės reikšme. Tokia reikšmė šis žodis atkeliavo ir į lietuvių kalbą. Be baltarusių, šią šventę kilusiu iš lotynų *calendae* žodžiu vadina dar bulgarai (*коледа*) (Sabaliauskas 1994, 130).

K. Būga, remdamasis fonetine analize, teigia kad *Kalėdų* vardas lenkiškas būti negali, o atėjo per gudus: *vardas lenkiškas būti negali. Iš lenkų kalbos turėtume *kalendos arba *kalindos. Dėl kalėdos „kalende, Getreidelieferung an Geistliche“ (iš kur kalėdoti) ir kalėdų (Weihnachtsfest) kilmės negali būti dviejų nuomonių. Fonetika pirštu prikišamai rodo, kad tuodu vardu yra atėjusiu iš Gudų; plg. Gudų žodžius коляда́. Tiek rusų коляда́, tiek kolėda eina iš vieno šaltinio, būtent iš lotynų žodžio calendae* (Būga 1958, 432).

⁷ Liaudis *Kalėdų pavadinimą* sieja su senoviniu papročiu šventės išvakarėse per kaimą vilkti ritualinę *kaladę*, kuri kryžkelėje sudeginama (MLE 2000, 698).

N. Kostomarovas šventės pavadinimą išveda iš žodžio *kolo* – ratas, kurį sieja su soliarine mitologija. S. Solovjovas žodį *koliada* skirsto į *kolo* – ratas ir *Lada*, kurią laiko slavų pavasario deive. P. Besonovas žodį *koliada* sieja su *koloda* – *kaladė* bei papročiu ją vežioti iš kiemo į kiemą ir galop deginti (pl. žr. Būga 1958, 429; 1961, 776). Ten *Kalėdomis* buvo vadinama pirmoji mėnulio dekada.

Kitos tautos šią šventę vadina: latviams tai *ziemsvētki* „žiemos šventė“. Rusų *рождество* yra skolinys iš bažnytinės slavų kalbos ir pirminė jo reikšmė yra „gimimas“. Lenkams ši šventė *Boże Narodzenie* „Dievo gimimas“. Vokiečiams – *die Weihnacht* „šventoji naktis“. Prancūzų *Noël* šaltinis yra lotynų *natalis (dies)* „gimimo (diena)“. Anglų *Christmas* sudaryta iš dviejų žodžių *Chris* „Kristus“ ir *mass* „mišios“. Profesorius antanas Salys, viename amerikiečių žurnale rašydamas apie *Kalėdų* kilmę, atkreipė dėmesį, jog Filadelfijos, miesto, kuriame jis gyveno, telefonų knygoje radęs net pavardę *Christmas*. Iš tikrųjų keista pavardė. Tačiau Lietuvos telefonų knygos yra daugybė *Kalėdų*, ir jie turbūt nieko nestebina. Mūsų *Kalėdà* tikriausiai yra atėjęs iš slavų ir reiškęs ten ne šventę, o linksmą vaikina, kuris per Kalėdas su draugais kaimynus lankydavęs ir gražiai kalėdines giesmes giedojęs (Sabaliauskas 1994, 131).

2.1.2. Kūčių ir Kalėdų papročiai.

Lietuvių Kūčių ir Kalėdų apeigos turi daug bendrų bruožų su kitų indoeuropietišku tautų apeigomis. Jose buriama, atliekami magiški veiksmai, dainuojamos dainos ir kt.

Pasak Franko Gerhardo, bažnyčia pirmuosius tris šimtus metų Kalėdų nešvėsdavo. Seniau Kristaus gimtadienį minėdavo sausio šeštą dieną, per Epifanijos šventę. Epifanija reiškia apsireiškimą – Dievo pasirodymą – kartu tai būdavo ir metų pradžia. Kristaus šventės dienos – gruodžio 24 ir 25 – buvo nustatytos 381 metais Konstantinopolio susirinkime. Senovės Romoje gruodžio 25-oji buvo laikoma Saulės dievo gimimo diena. Jį vienodai garbino egiptiečiai, asirai, graikai ir romėnai – tik skirtingais vardais: romėnai garbindavo dievą Saturną – pasėlių ir turtų sergėtoją, persai – saulės dievą Mitrą, asirai Adonį, o egiptiečiai tikėdavo, kad saulei grįžtant gimė dievai Oziris ir Horas. Krikščionybei vis labiau įsigalint vidurio Europoje, Kristaus gimimas įgavo vis daugiau reikšmės. Kai Skandinavijos karalius Hakonas sujungė pagoniškąją viduržiemio ir Kalėdų šventes, galima kalbėti apie šiandien įprastas Kalėdas. Vis dėlto iki pat vėlyvųjų viduramžių Kalėdos buvo kartu ir Naujųjų Metų šventė – net Martynas Liuteris laikėsi šio papročio (Gerhard 2001, 76).

Kaip žinoma, Kalėdos visais laikais buvo susitaikymo šventė ir pagoniškoje, ir krikščioniškoje mitologijoje. Kiekvienas amžius ir kiekvienas kraštas šiai šventei išpuoselėjo savus

papročius – tylūs ar triukšmingus. Vokietijoje (kaip ir Lietuvoje) Kalėdos yra didelė šeimos šventė. Ji neapseina be eglutės su žvakelėmis, dovanų dalijimo ir ramių susimąstymo valandėlių. Bet kai kuriose šalyse Kalėdos švenčiamos visai kitaip – pavyzdžiui, Anglijoje Kalėdos yra džiaugsmo šventė, kai žmonės dainuoja ir šventiškai vaišinasi. Sproginėja petardos, daugelis dėvi juokingas popierines skrybėles. Šventė šiek tiek panaši į karnavalą. Kalėdų senelis, čia vadinamas Santa Klausu, gruodžio 24-sios naktį jis važiuoja elnių traukiamomis rogėmis ir pro kaminą patenka į namus. Todėl anglų vaikai ant židinio kabina kojines, kad Santa Klausas galėtų ten įdėti dovanas. Olandijoje Kalėdos švenčiamos be didelio sambrūzdžio – tikroji šeimos šventė ten yra Sinterklaso (Švento Mikalojaus) diena. Dovanos dalijamos dar išvakarėse. Ir šiandien įprasta į kiekvieną dovanų paketėlį įdėti savo kūrybos eilėraštuką – tai nėra tikras meno kūrinys, bet pritaikytas kiekvienam ir linksmas. Prancūzijoje kiekvieną šeimą aplanko Pere Noelis – ir jis dovanas atneša pro kaminą. Namus puošia amalo šakelės, nes kalėdinės eglutės nėra labai pamėgtos. Seniau, kaip ir šiaurės šalyse, į ugnį būdavo dedamas kalėdinis kelmas, kuris turėdavo tebedegti, šeimynai grįžus iš bernelių mišių. Ši gražų paprotį šiandien primena tik saldus, į kelmą panašus kepinys. Kadangi Prancūzija garsėja gera virtuve, vaisės čia labai svarbios ir Kalėdų vakarą (Gerhard 2001, 76).

Lietuviškose šventėse išliko archajiškiausių tikėjimų elementų. Pavyzdžiui, Klaipėdos krašte nuo Kalėdų antrosios dienos iki Trijų karalių vaikščiojo persirengėliai, vadinami *Šimelio (Šyvio) šokdintojai*. Visu šiuo laikotarpiu žmonės nedirbo sunkesnių darbų, ypač vengė skalbimo.

Kūčias, kaip ypatingą metų dieną, mini dar prieš 1573 m. parašytoji Volfenbiutelio *Postilė* – pirmasis lietuviškų pamokslų rinkinys. Jame rašoma, kad *lietuviai buria su kūčiomis, su žirniais, kviečiais, medum sumaišytais, kad apsigintų nuo velnių ir perkūno*. M. Pretorijus 1690 m. rašė: *Kūčių vakarą jie visų gyvulių tvartuose pabarsto žirnių ir kviečių, kad gerai sektųsi gyvuliai. Ant kūčių stalo turėję būti 9 skirtingi pasninkiniai patiekalai. Tai ženklino senovinę devyndienę Mėnulio kalendoriaus savaitę* (Vyšniauskaitė 2001. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=7034&p_d=21303&p_k=1).

Pastebėtina, jog Kūčios glaudžiai siejasi su kitomis kalendorinėmis šventėmis: Užgavėnėmis, Velykomis, Joninėmis. Sakoma, kad per Kūčias reikia valgyti dvylika patiekalų (žr. *tradiciniai Kūčių ir Kalėdų valgiai*, p. 56), per Užgavėnes – dvylika kartų. Ir vienu, ir kitu atveju norima užsitikrinti, kad visi ateinantys dvylika mėnesių būtų sotūs. Be to, vienas pagrindinių Mažojoje Lietuvoje Kalėdų ir Užgavėnių patiekalų – šiupinys su kiaulės uodega. Per kaimus, kaip ir tarpušvenčio dienomis, keliauja tie patys persirengėliai, Kalėdų senelį ar Šimelio šokdintojus pakeičia Lašininis ir Kanapinis, Morė.

Pasak Onos Vilmantienės, Joninės – didžiaja dalimi atvira blogio veiklai diena, Kūčios – blogio sutramdymo, dvasinio žmogaus tobulėjimo diena. Kūčių ir Joninių naktį raganos gali

pakenkti gyvuliams. Kūčių vidurnaktį prakalbą gyvuliai, sąlęs vanduo, o Joninių naktį pražystas papartis arba diemedis, Kūčiose – rožė. Joninių, kaip ir Kūčių, naktį galima suprasti gyvulių kalbą, tik reikia būti pamačius žydint paparčio žiedą. *Mažonoje Lietuvoje pasitaiko retesnių žiemos ir vasaros saulėgrąžos papročių jungčių: Joninių išvakarėse surautų devynerių žolių kuokšto viena pusė karvėms, kad būtų sveikos ir pieningos, sušeriama prieš Joninių vidurnaktį, o antra, sudžiovinta, – prieš Kalėdas arba Naujųjų metų naktį* (Vilmantienė 1941, 116–121). Evangelikų šeimose sakydavo – kokie būna orai Kūčių dieną, tokie bus ir per Jonines (Kudirka 1993, 284). Galima teigti, jog tokios švenčių jungtys yra archajiškos ir būdingos visai Lietuvai, pavyzdžiui, *Kūčių vakarą mergaitės nešukuoja galvų, nes nuo to pavasarį vištos rūtas iškapsto* (Balys 1993, 30). Vadinasi, jeigu gerai pasielgsi Kūčių naktį, tai rezultata turėsi pavasarį.

Matyt, iš velykinio laiko į Kūčias ir Kalėdas buvo atkeltas šimtmečio pradžioje dar žinomas paprotys skubėti pareiti Kūčių vakare iš pirties, greičiau pavalgyti vakarienę, per Kalėdas skubėti grįžti iš bažnyčios – tai ir šeiminingės ateinančiais metais bus apsukrios, ir vyrai greičiau vasaros darbus nudirbs. Ir aiškinimas, kad ant Kūčių stalo reikia 12 valgių todėl, kad buvo 12 apaštalų, Kūčias sieja su Velykomis. Panašios ir dovanos vežiojančios Kalėda su Velyke (Kudirka 1993, 276–279).

Kalėdos taip pat yra prosenovinė šventė, skirta aukščiausiam Dievui – laiko tvarkytojui. Mūsų protėviai per Kalėdas keldavosi anksti rytą, nudengdavo kūčių stalą, žiūrėdavo, ar nėra vėlių buvimo pėdsakų.

Pagrindiniai Kūčių ir Kalėdų šventės veiksmai būdingi visai Lietuvai:

- 1) Kūčių vakarienė (pasninko laikymasis, patiekalų skaičius ir prasmė, valgymo laikas);
- 2) eglutės puošyba;
- 3) apeiginis prausimasis, namų ruošia;
- 4) Kalėdų šventės dienotvarkė (ėjimas į bažnyčią, valgiai);
- 5) Kalėdų persirengėliai (kieminėjimas, Kalėdų senelis, dovanos);
- 6) įvairūs tikėjimai, burtai (Vyšniauskaitė 1993, Kudirka 1993, Balys 1993, Buračas 1993, Vaicekauskas 2005, Klimka 2009).

Kūčių ir Kalėdų šventimo papročių įvairovei įtakos turėjo regioniniai ypatumai. Ne visose Mažosios Lietuvos dalyse šventės švęstos vienodai. Galima sakyti, kad kiekvienoje šeimoje buvo laikomasi savų tradicijų, priklausomai nuo vietos ypatumų, nuo šeimos socialinio statuso, tikėjimo išpažinimo (didžioji Klaipėdos krašto gyventojų dalis buvo evangelikai liuteronai, tačiau būta ir katalikų) ir pan.

Iš 124 informantų, 76 lietuvininkai pateikia etnografinių pasakojimų apie Kalėdas ir 46 – apie Kūčias. Remiantis pagrindiniais visos Lietuvos Kūčių ir Kalėdų švenčių veiksmiais, užrašyti,

iššifruoti, suklasifikuoti ir pateikiami 158 etnografiniai vienetai. Svarbu yra išryškinti, kuo skiriasi ir kuo panašūs šios kalendorinės šventės papročiai Didžiojoje ir Mažojoje Lietuvoje. Lentelėje (žr. 1 lentelę) pateikiami papročių pavyzdžiai iš spausdintinių Didžiosios Lietuvos šaltinių bei Klaipėdos krašte užrašytų informantų pasakojimų (pavyzdžiai pateikiami pagal anksčiau nurodytus pagrindinius Kūčių ir Kalėdų šventės veiksmus).

1 lentelė. *Kūčių ir Kalėdų papročių pavyzdžiai*

Kūčios ir Kalėdos Didžiosios Lietuvos šaltiniuose	Klaipėdos krašte užrašyti Kūčių ir Kalėdų šventimo papročiai
1. Kūčių vakarienė (pasninko laikymasis, patiekalų skaičius ir prasmė, valgymo laikas) <i>Tądien laikomasi sauso pasninko, tad tiek vaikai, tiek vyrai gauna tikrai šuntintų žirnių. Užtat visi nekantriai laukia šventinės vakarienės. Bet ji bus ne anksčiau nei užtekės Vakarinė žvaigždė. Svarbus darbas yra kočėlo gal upuodynėje sutrinti aguonas miešimui, Dzūkijoje vadintam „meškos pienu“. [...] Senovėje, pasakojama, būdavę ant Kūčių stalo 9 patiekalai. Gal tai atitiko devyndienę Mėnulio kalendoriaus savaitę? Vėlesniais laikais, kaip ir per Užgavėnes, Kūčiose stengiamasi patiekti 12 patiekalų, turint omenyje 12 mėnesių (Vyšniauskaitė 1993, 136–141).</i> <i><u>Kūčių valgiai</u> buvo gaminami iš ankštinių (žirniai, pupelės, pupos) ir grūdinių (avižos, kviečiai, miežiai) kultūrų, aguonų, kanapių, grūdų, linų sėmenų, daržovių (bulvių, burokėlių, kopūstų, morkų), miško (grybų, riešutų, spanquolių) ir sodo gėrybių (obuolių, vyšnių, medaus). Būtina Kūčių stalo dalis buvo silkės ir žuvis, paprastai vietiniuose vandens telkiniuose Kūčių dieną sužvejotos. Cukrus Kūčių patiekalams imtas vartoti nuo mūsų šimtmečio pradžios. Kūčių stalas rodė šeimos turtingumą,</i>	
	<i>Būdava pataisys visiems po lėkštę. Viskuo pradiedava: riešutų ir obuolių, ir saldainių, viskuo, jau kūčių vakarą viskuo pridiedava. Kas jau šeimuo yra, visiems sudiedava. O tu jau valgių visokių, kap daba kad yr dvylika, tuo pas mus nebūdava, būdava paprastai. Vadinuos vokiškai, marga liekštė – viskuo būdava. Kūčių vakarą viską valgė, pasninko nebuvo – pas mus nepasninkavo. Tikrai labai jau ni dainuot negalėjo, ni grot, nieka, ni šokt, bet jau teip valgyt, pas mus jau pasninka nebuva. Būvo didįjį penktadienį, kai jau skaituos labai liūdna diena, jau tada teip, jau mažiau valgyt būdava. Eidava kiti klausytis tų gyvulių šnekas (A. CIRTAUTIENĖ (MIKALAUSKAITĖ), g. 1934 m., Grobštų k.).</i> <i>Pyragų tai mada čia buvo mūsų tam krašte pyragų buvo didelė mada [...] nu, čia man atrodo per Kūčias čia nebuvo priimta tokios Kūčios kaip Lietuvoj, ką turėjo tada tą ir valgė, čia nebuvo priimta pasninkaut (V. PĖTERAITIS, g. 1928 m., Katyčiai).</i> <i>Kūčios pas mus kitokios, nėra tų dvylika valgių, mes Kūčiom galim valgyt ką mes norim (ir</i>

šeimininkės išsraidingumą, sugebėjimą maitinti šeimą. Gera pasiturinčio ūkininko žmona mokėjo Kūčioms pagaminti iki 20–30 valgių (Kudirka 1993, 64).

Kūčių vakarienė ruošiama iš visokių javų, virtų grūdų, pasaldytų medumi, virtos ar keptos žuvies, džiovintų grybų, pyragų, duonos, alaus, giros ir plotkelių, vadinamojo Dievo pyrago.

Kūčių stalas paruošiamas nepaprastai.

Šeimininkas, apliuobęs gyvulius, prisideda rezgines šieno ir atsineša į gryčią Kūčių stalui užkloti. [...] Senų žmonių įsitikinimu, ant Kūčių

stalo turi būti bent dvylika įvairių valgių. Beveik visoje Lietuvoje Kūčių valgiams vartojami žirniai, pupos, miežiai, kviečiai, aguonos, kanapės, bulvės, burokai, avižos, kopūstai, svogūnai, grybai ir kt. (Kudirka 1993, 122–135).

Per visą Lietuvą priskaičiuojama daugiau kaip 100 Kūčių valgių receptų. Visoje Lietuvoje būdingi Kūčių valgiai buvo prėskučiai „sližikai“

– mažos, 1–1,5 cm skersmens bandelės iš kvietinės tešlos su aguonomis, aguonpienis, silkė, žuvis, grybų patiekalai, avižinis ir

spanguolių kisielius, žirniai, kviečiai. Rytų Lietuvai būdingesni kviečiai, miešimas, žemaičiams – kanapių valgiai, silkės, sriubos, dzūkams – grybų sriubos, griekinių miltų patiekalai, suvalkiečiams – žirniai, obuoliai (Kudirka 1996, 43).

Griežtos valgymo tvarkos nebuvo. Dažniausiai pirmenybė teikiama sūriems (silkių, žuvų, grybų) ir karšties (jei tokius valgėdavo) patiekalams.

Kartais prieš silkę valgo sriubas, karštus kopūstus. Nemažai kur pirmenybę teikia

mėsiškus?) taip, mes daugiausia valgėdavom keptą kokią vištą, keptą žąsį ir laukdavom Kalėdų senelio [...] Per Kūčias nieko, tik aš mėgdavau labai skaityti, tai aš skaičiau, kad reikia eit į tvartą pasiklaudyti, kad naktį per Kūčias kalba gyvuliai, tai aš esu ėjus, bet nieko negirdėjau nei viena karvė nešnekėjo (T. MIKLOVAITĖ-BAKUTIENĖ, g. 1927 m., Aukštumala).

Mažajoje Lietuvoje ant stalo nėra kalėdaičių.

Vienose šeimose vakarienę pradėdavo avižiniu kisieliu, kitur – sriuba, silke. [...] Valgių sekos nebuvo paisoma, nesvarbu ir valgių skaičius.

Vakarienę užbaigėdavo saldžiais patiekalais“ (R. JASUDIENĖ, 2004 m. straipsnis Šilokarčemoje).

Ne, pasniko nebuvo, mes nebadaudavom nė biski (tai turbūt per Kūčias nebuvo tų dvylikos patiekalų?) ne, nebuvo pas mus tos mados

nebuvo – Kūčios būdavo kokios, prikepdavo pyragų, viskas, prieš Kalėdas visada pora savaičių prieš papjauėdavo kiaulę, prigaminėdavo

visokių patiekalų ir šaltienos, ir vyniotinių, ir ir keptą būdavo, o Kūčių vakarą, tai būdavo

švenčiamas, pyragų prikepta ir artimiausi giminės susirinkdavo, prie eglutės, kalėdines giesmes pagiedodavo ir pavalgydavo, kavos atsigerdavo. [...]

Visiem būdavo sutaisyta, prikepdavo sausainių visokių ten visokiausių skanėstų, nu, ir kiekvienas namiškis gaudavo tokį didelę lėkštę paruoštą ten saldainiai ir

riešutų (kaip ją vadint?) marga lėkštė, pridėta su kaupu ir obuoliukų skanių [...] (Sakykit, Kūčių kažkokį galbūt specialų Kūčių ar Kalėdų gėrimą darėt?) nu, giros giros darydavom, tai

žirniams, kviečiams, pupoms, kūčiukams ir aguonpieniui. Kiti Kūčias valgyti pradėdavo nuo obuolių. Ignalinos raj. Po kalėdaičio valgydavo duonos riekutę – tėvas ją pasidėdavo ant delno ir sakydavo: „Kad šios rankos niekada nepristigtų duonos“. Tada laužydavo ir duodavo visiems (Kudirka 1998, 7–9).

Kūčių dieną jau nuo pat ryto maišomi pyragai, verdami Kūčių ir Kalėdų valgiai, kepamos žąsys ir kiti kepsniai. [...] Per Kūčias būtinai valgoma žuvis, kad žmonės būtų sveiki kaip žuvys. [...] Merkinės apylinkėje stengiamasi, kad ant Kūčių stalo būtų kuo daugiau įvairių valgių. Būtiniausia valgiai – šližikai, grucė, aviųzės, kisielius, kviečiai ir kt. [...] Per Kūčias zanavykai valgo plotkelių, t.y. Dievo pyrago, žuvų, silkų, pyragiukų su kopūstais, grybų, virtinelių su aguonom, uogienų, kisielių, rasalo. Kūčių rytą valgoma žirnių sriuba. Šližikų ir virtų kviečių per Kūčias nebūna (Buračas 1993, 130–143).

Per šventes buvo valgoma daug ir įvairių valgių, nes tikėta, kuris nešykšti valgių ir linkęs gerai svečius pavaišinti, gali tikėtis iš dviejų dar daugiau visokių gėrybių. [...] Joniškėlio apylinkėse buvo išlikęs gražus senovės paprotys per Kūčias nešti neturtingiems kaimynams alaus, giros ar kito dėrimo. Tai darė tikėdami, jog bitės daug medaus prineš. Pagirio apylinkėje per Kūčių vakarienę ant stalo dedama kiaulės galva, kad kiaulės geriau rankotųsi. Pažymėtina, kad kiaulės galvos per Kūčias nevalgo, nes sausas pasninkas (Buračas 1993, 124–125).

jau mamos laikais (H. CYRULYS, g. 1927 m., Kintai).

Evangelikai liuteronai neruošia Kūčių vakarienės su kalėdaičiais ir dvylika patiekalų. Jie neturi pasninko. Tiesiog susėda prie stalo, skaito Bibliją, meldžiasi, bendrauja, truputį užvalgo (J. PANCEROVA (Šilutės muziejaus fondų saugotoja), 2006 m. straipsnis Pamaryje). Mes esam liuteronų tikybos, tai vot mūsų būdavo supaprastinta, mes neruošėm tų dvylika valgių nei nieko, nu paprastai be mėsos, be riebalų, tokia kūčių vakarienė, tai būdavo iškepta jau kas norint iš miltinių, sausainių, paruošta eglutė (V. ŠEFERIS, g. 1924 m., Žigaičių k.).

Mėsos nevalgydavom. Mama išvirdavo slėgtinių, bulvių, agurkų, pomidorų, varškės. Padarydavo dvylika patiekalų: bulvės su lupynom, kanapės. Jas sugrūda su druska. Į tas kanapes mirkydavo bulves. Be to, burokėliai, žuvies patiekalai. Gert – kompotą padarydavo, kisielių iš ruginių miltų – kaip drebučiai (M. PAULASKIENĖ, g. 1927 m., Rumšių k.).

Nu, kūčiukus darydava. Čia jau be taukų, be nieka žinok. Ir kaliedukus parsinešdavom, žinok, viską. Tie apypiriniai tuokie tie kūčiukai, žinok. Aš neesu kūčiukų dariusi, pabandžiusi ir kepusi. Ten diedava aguonas, žinok. Kaip sakant, su paukščių pienu (E. MIEŽIENĖ (GODYTĖ), g. 1936 m., Natkiškių k.).

Kūčių diena galieja dirbt, apsišert. Nu tada buvo vakarieni. Kas darydavo dvyliką valgių, nu bet be mėsos ir be kiaušinių, be pienu, man atrodo, nu bet be mėsos. Tas bova kažkaip

<u>Kūčias pradėdavo valgyti, užtekėjus vakarinei žvaigždei. Stalą apdėdavo šieniu. Virš šieno uždengdavo staltiesę ir sustatydavo visus patiekalus. Kai kur ant stalo pastatydavo nekultą rugių pėdą, simbolizuojantį gerą būsimų metų derlių, o po stalu dėdavo kūlį šiaudų, kuriais rytojaus dieną apraišiodavo obelis, kad obuoliai derėtų, dalį palikdavo javams biržyti, kad būtų geras derlius. Kartais ant stalo pastatydavo uždegtas žvakes. Prieš pradėdami valgyti visi atsistodavo. Vyriausias – senelis ar tėvas – garsiai meldavosi, po to jis visiems ir visi kiti vieni kitiems linkėdavo sveikatos, laimės, tikėdami, kad tai išsipildysią, nes tuo laiku pasakytams žodžiams buvo priskiriama magiška galia. Be bažnyčioje pirktų paplotėlių, pirmiausia valgydavo kūčių, pagamintą iš seniausių mūsų protėvių augintų javų: kviečių, miežių, žirnių, pupų, rugių ir kt., paprastai sumaišytų su miešimu – medumi saldintu vandeniu. Po to visi paragaudavo duonos, obuolio, tada valgydavo šližikus iš kvietinių, dzūkai iš griekinių miltų (Dundulienė 1991, 231). Žmonės visą kūčių dieną būdavo ir esti nevalgę. Kai pamato Vakarinę žvaigždę, tada sočiai prisivalgo (Zarasai). Kūčias stengiasi valgyti vakare kuo anksčiausiai, kad rudenį greičiau nuo laukų nueitų (Krekenavos v.). Kūčioms būdavo ruošiami šie valgiai: vynas, rasalas, kisielius, sližykai, uogos, mišinys, skryliai, aguonos ir bulvės (Panevėžio apskr.). Svarbiausias kūčių valgis – „kūčia“. Jį virėdavo iš visokių javų: žirnių, miežių, rugių, kviečių. Jei likdavo „kūčios“ nuo vakarienės, tai Kalėdų</u>	<u>žirnius su bolvėm sumaišydavo su alėjum, turiedava kanapių sėklas didesnis į patelnią pakepdavo, ir atsirand jos kaip taukinas. Ir ant tų bulvių, žirnių uždieja. Su žirniais tuos bulves bova sausas, užpili ir tada valgydavo. Paskiau pupelių. Po vakarienės tievai imdava knygas, gieduoja maldas (M. KONČIENĖ (RAIZGYTĖ), g. 1929 m., Biržininkų k.).</u> Tiesa, dar Kūčių vakarą eidavo, katrie jau triūbas turi, moka grot ar dainuot, tai ateidavo prie durų, padainuos kalėdines giesmes. Nu ir taip gražiai išsirengs baltai, taip kaip angelai. Nu, kaip jau mes, vaikai, laukdavom, kada jau tai bus, kada ateis, nes gieda labai gražiai. [...] Tai būdavo ta žiemos šventė, tokia mums jau nuo Kūčių vakaro prasidėdavo. Prikebdavom tų sausainių visokių iš meduolių tešlos. Tai būdavo kožnas gaudavo dovanų, te būdavo labai madoj apdovanoti vienas kitą per Kalėdas (E. KONDARATAVIČIENĖ, g. 1910 m., Bitėnų k.). <u>Kūčios visada laukiama šventė. Ruošėm dvyliką patiekalų, visi patiekalai turėja būti be riebalų, be mėsos, pasidėdavom papluotėlių, visi laužėm, visa šeima, palinkėdavom geros sveikatos, visa ko geriausio, kad būtų geri metai ir viskas sektųsi (S. MAMGAUDIENĖ, g. 1940 m., Pašilės k.).</u>
--	--

rytą pasiberdavo ant stalo, rinkdavo ir valgydavo tik kviečius, o kitką paberdavo vištoms (Raguvos v.) (pl. žr. Balys 1993, 19–21).	
2. Eglutės puošyba	
<u>Lietuvoje kai kur išlikęs archajiškas paprotys per Kūčias už stalo kampo pastatyti eglės šaką, jos šakomis išpuošti namų duris iš lauko. Ar tos šakos buvo puošiamos, kol kas trūksta žinių. Viena yra aišku, kad šventinei eglei, simbolizuojančiai gyvybės medį, buvo priskiriama magiška galia. [...] Eglutės puošimas riešutais, obuoliais bei degančiomis žvakutėmis nebuvo atsitiktinis. Riešutai simbolizavo vaisingumą: jie turėję pirmiausia pagausinti derlių. Buvo tikima, kad su jais esą galima uždegti meilę, sustiprinti vedybinius ryšius. Yra žinoma, kad obuolys agrarinėse bei šeimyninėse apeigose, ypač vestuvėse, simbolizavo vaisingumą. Lietuvių tautosakoje obuoliui priskiriama antgamtiška, stebuklinga jėga. Su juo žmogus galįs gauti visa, ko trokštąs. Stebuklingieji obuoliai vaizduojami auksiniais, sidabriniais, deimantiniais ir pan. Žvakučių deginimas ant eglutės buvo siejamas su prosenių vėlių atminimu. Be to, šiai ugniai buvo suteikiama ypatinga antgamtinė reikšmė – esą ji apsauganti šeimą nuo visokių blogybių (Dundulienė 1991, 238–241).</u> <u>Daugelis tautų nuo seno sakraliais metų periodais puošdavo namus žaliomis medžių šakelėmis ar tiesiog įsinešdavo visą medį⁸.</u>	<u>Kalėdų medis nebuvo taip labai įsivaizdinęs pas mus tada [...] Kūčių vakaras nė jokio didelio įspūdingo nebuvo, Kalėdų medis nebuvo kambary (mot. neturėjom?) neturėjom, nea. Kai katrie mažiau buvo, katrie taip jau grynai vokiečiai buvo, tai katrų mažų kūdykių, tai jau veikiau turėjo ir Kalėdų medelį, o m'es jau buvom užaugę, nebuvo tep papuoštas kambarys, buvo mažai su eglėm (H. LAUŽIUS, g. 1912 m., Vėlaičių k.).</u> <u>Puošdavom didelę eglę mes nu, žaisliukais kaip dabar tokie mes turėjom blizgančius gražius, puošė trapiais pirktiniais žaisliukais. Gražiausia buvo, kai ant eglutės uždegdavo žvakutes, įstatytas į specialius kakliukus. (T. MIKLOVAITĖ-BAKUTIENĖ, g. 1927 m., Aukštumala).</u> <u>Eglutė būdavo visada (o kuo puošdavot?) nu, žaislų kiek turėjom (pirktiniais, ar ne? nebuvo kažkokiais saldainiais, meduoliais?) ne, buvo pirktinių papuošalų, pakabindavo ir saldainių ir visko, bet daugiausia pirktiniai tie žaislai jau (H. CYRULYS, g. 1927 m., Kintai).</u> <u>Tuomet Klaipėdos krašte irgi puošdavo eglutes. Tačiau ant jų būdavo tikros mažos žvakutės, o vietoj dabar naudojamų žibančių žaislų – obuoliai, džiovinti ar cukruoti vaisiai, cinamono</u>

⁸ Su medžiu susisiejantis, itin reikšmingas kalendorinių ritualų semantinės sistemos elementas – ugnis. Lietuviai per Kūčias degindavo krosnyje beržo pintį. Naujųjų metų naktį Žemaitijoje buvo deginamas kūlys. Rusai, ukrainiečiai per Kalėdas degindavo laužus. Laužus per Kalėdas, Naujus metus, Trijų karalių išvakarėse degindavo ir prancūzai. Nurodytomis dienomis jie surengdavo dar ir etynes su fakelais (Laurinkienė 1990, 28–30).

<i>Lietuviai, artinantis Kalėdoms, pasimerkdavo medžio, dažniausiai vyšnios, šakelę, tikėdamiesi kad ji pražysianti. Ypač paplitusi daugelyje kraštų apeiga per Kalėdas ar Naujus metus – puošti eglutę. Šis reiškinys laikomas gana vėlyvu (Laurinkienė 1990, 28–30).</i> <i>Lietuvoje kalėdinė eglutė XX a. pirmaisiais dešimtmečiais kaime dar nebuvo žinoma. Šio amžiaus 4-ame dešimtmetyje ją kartais rengdavo savo vaikams miestiečiai ar mokyklose išradingesni mokytojai. Kalėdų eglutės buvo puošiamos obuoliais, saldinais, spalvoto popieriaus pynėmis ir kt. Iš pradžių ant jų žvakučių nebūdavo (Vyšniauskaitė 1993, 136–141).</i> <i>Avilių apylinkėje eglutė atsirado 1916 m., nuo tų vokiečių. Eglutę pakabindavo ant kablio ties Kūčių stalu. Eglutės apačioje pritvirtindavo iš kūlio šiaudų suvertą ir visokiais kvadratais išlankstytą „eglutę“, panašią į vestuvinį „sodą“, tik daug mažesnę. Prikabindavo saldinių, raudonų laukinių obuoliukų, uždegdavo žvakutes. Antazavėje eglutės vietoje kabindavo šiaudinį sietyną. Tokiu sietynu per Kalėdas lubos buvo puošiamos ir Ukmergės rajone. Spartus eglutės „pritapimas“ Lietuvoje suprantamas, nes aptinkama užrašymų buvus papročio Kūčių dieną kabinti rugių pėdą, o Mažojoje Lietuvoje Kalėdoms ant durų pritaisydavo eglės šakelių (Kudirka 1993, 55).</i>	<i>lazdelės, sausainiai (J. PANCEROVA (Šilutės muziejaus fondų saugotoja), 2006 m. straipsnis Pamaryje).</i> <i>Mes, vaikai, pasirūpindavome Kalėdų eglute, rengdavomės, ką pasakysią Kalėdų seneliui, kai šis ateisias su dovanomis. Kalėdų švenčių svarbiausioji dalis – Kūčių vakaras. Tą vakarą degamos Kalėdų eglutės žvakelės – vaikų džiaugsmas (pasakoja J. J. GOCENTAS Lietuvinių žodis).</i> <i>Kalėdom tai visuomet eglutę pasipuošdavom. Mes turėjom labai gražių žaislių iš Vokietijos, teta buvo atvežusi: skambukai tokie būdava, varpukai tokie maži, kai tik pajudinsi, tai cin-cin-cin-cin (O. GRASIENĖ, g. 1917 m., Būbliškės).</i> <i>Nu eglutė bus papuošta. Ir stalas papuoštas – eglėšakių priskabysim, dar gal kur žvakutę uždegim (H. ROČVALD, g. 1927 m., Klaipėda).</i> <i>Šventą vakarą tėvas puošė eglėlę. Iš senų laikų buvo dar kelios stiklinės kedės (girliandos). Kad jos susimušė, tėvai nupirko naujoviškų „angelų plaukų“ ir puikių apmuilavotų (nudažytų) stiklinių kulky. Prie eglės kabėjo ir į spindančius popierius vyniotų saldinių ir su cukuru apipieštų kepalėlių. Parėjus iš kūčių pamaldų tėvas uždegė žvakeles ir mes giedojom vokiškas Kalėdų giesmes (M. R. TYDEKAS, g. 1925 m., Graumenė).</i> <i>Pasireidėm eglutę, aišku gyvą iš miško eglutę. Į stuoviuką čia pasistatėm, iš kur imsi tas</i>
--	--

	<u>žvakutes? Gal kas ir tur, kur nors nusipirkdava. Tai mes iš pakulų pasidarydavo tuokius knatukus. Saldainiais puošdava, sausainius kabindava ant eglutės, kas valgoma. Nu tų žaislų gal ir taip yra, nu ir puošiam. Vieną kartą kaip man būva – mana mama į tvartą išėj, tėčiasu nier, aš ir užsidegsiu tuos knatukus. Kaip pradėja rūkti, aš tik nuo to suola kudulkšt ir greitai gesint (E. MIEŽIENĖ (GODYTĖ), g. 1936 m., Timsrių k.).</u> <u>Vaikai labai laukė puošt eglutę, bet žaislų tais laikais nebuva, darydavom patys iš šiaudų, iš kankorėžių, kankuorėžius kabindava, saldainius ir saldainių popieriukus, ką turėja, tuom ir puošė (S. MAMGAUDIENĖ, g. 1940 m., Pašilės k.).</u> <u>Būdava ir pirktinių žaislų, būdava tuokių visokių, bet daugiausia žinau, tievuks išdruoždava medinių visokių žaisliukų tuokių: iš fanieras išpjaudava, nudažydava, žvaigždikių visuokių, o mes, vaikai, kur būdava sadainis, popieriuką nei viena neišmesdavom – darydavom žaisliukus (A. A. AGINTIENĖ (AVIŽIUTĖ), g. 1937 m., Palendrių k.).</u>
3. Apeiginis prausimasis, namų ruoš	
<u>Pasiruošus šventėms, vykdavo apeiginis prausimasis. Pirmiausia vyrus, nusirengusius iki juosmens, prausdavo šeimininkės, po vyrų prausdavosi moterys. [...] Kūčių dienos pavakaryje žmonės prausėsi pirtyse ar kubiluose. Šis nusiprausimas turėjo magišką nusivalymo reikšmę ne tik materialine prasme, bet ir moraline prasme. Prie apeiginio stalo, kur ateidavo mirusiųjų vėlės, žmogus turėjo sėsti</u>	<u>,Kalėdos buvo visų laukiamos, bet ypač – vaikų, ir joms iš anksto buvo stropiai ruošiamasi. Paskutinė savaitė prieš šventes kupina švarinimosi, tvarkymosi ir švenčių valgių ruošimo. Joms visada buvo kepami pyragai, gaminama gira arba alus. Prieš kalėdas buvo skerdžiamas nupenėtas paršas arba kiaulė, kad būtų apsčiai ne tik šviežios, skanios mėsos, bet ir visų mėgstamų vėdarų (pasakoja</u>

visokia prasme švarus, be nuodėmės bei pikty minčių (Dundulienė 1991, 230). <u>Kūčių dieną visi smarkiai ruošiasi namuose: iš pagrindų apsišvarina ir pasigamina šventėms geresnių valgių ir gėrimų. Kūčių stalui paruošiami tam tikri valgiai. Kiekvienoje šeimoje būtinai ant stalo turėdavo būti valgiai iš kviečių, žirnių, pupų ir kanapių mišinio (Buračas 1993, 138–139).</u> Svarbiausia – reikia apsišvarinti trobos vidų: sienas plaudavo, aslą šluodavo, tada puošdavo eglėšakiais, karpinukais, palubėje pakabindavo iš šiaudelių vaikų nipintus paukštelius. Ir šiaudiniai „sodai“ virš stalo sukinėdavosi, tokio viduryje – auksašonis obuolys tarsi saulutė (Klimka 2009a, 190).	J. J. GOCENTAS <i>Lietuvinių žodis</i>). <u>Kalėdom jau ruošdavomės prieš savaitę. Valydavomės viską, švarindavomės, patalynę į lauką išnešdavom ir patys išsimaudydavom, kad būtų gryna švara</u> (M. PAULAUSKIENĖ, g. 1927 m., Rumšių k.). (Ar per Kūčias reikia išsiprausti?) nu, aišku, jau kad žmogus švarus, tai švarus jis visą laiką, ir anksčiau prausdavuos, taip pat ir dabar (H. OSTWALD (LAMSARGIENĖ), g. 1935 m., Vytulių k.).
4. Kalėdų šventės dienotvarkė (ėjimas į bažnyčią, giesmės, valgiai)	
<u>Pirma Kalėdų diena – ramybės, šeimos diena: žmonės eidavo į bažnyčią, grįžę valgė šventinius valgius, giedodavo kalėdines giesmes, ilsėdavosi.</u> Kaime suaugusiųjų darbas buvo tik pagirdyti ir pašerti gyvulius. Iki šimtmečių sandūros Kalėdų pirmą dieną laikytasi ypač griežtos šventimo drausmės – nedirbdavo jokio darbo: nei aslą šluodavo, nei galvą šukuodavo, nei kasas pindavo, viskas turėjo būti atlikta iš vakaro. [...] Kol grįžę iš bažnyčios tėvai po kalėdinių pusryčių sumigdavo, vaikai tyliai sėdėdavo ant krosnies. O ir tėvams atsikėlus jie buvo tylūs, žaidė žodinius žaidimus, klausydavosi pasakų, mynė mįsles [...] <u>Kalėdoms dauguma pjaudavo kiaulę, ruošdavo šiupinį, kepdavo ir virdavo mėsą, dėšras, kugelį. Šventėms pasiruošdavo šaltieną, kepdavo pyragą, virdavo gilių kavą.</u>	<u>Kalėdų šventė(s) pirmą šventę eidavom į bažnyčią [...]</u> Tai tėvus pasivadys, kad apsiliuobę buvom rytą anksti per šventes, tai vaikai prie knygų, tai eisim į kambarį, ir tai, vat tėvus pasiims mišknyges turėjom mišknyges, bibliją, tai paskaitys iš mišknygių, tai turėsime zambieher, giesmių knygas pasigiedosim(e) giesmes pasisveikindami [...] Nu taip, motina bus pyragų pakepus, štraizelių, kuhelių ir tad rytą duos ne kafėjas, nu, bet alaus padaryt(a) su grietiniu, tokia gėrala labai gardus buvo (H. LAUŽIUS, g. 1912 m., Vėlaičių k.). Tam krašte alų nelabai, čia būdava vadydava šventinį gėralą – pašūkus, tai būdava toks gėrimas pašūkus, nu tai yra gira (gira, o tą girą tada iš ko darydavo?) čia iš miežių [...] <u>Nu Kalėdas tris dienas šventėm</u> (ar per tas dienas

[...] Kalėdoms kepėdavo žąsį su kopūstais – tai ypač žemaičių mėgstamas valgis. Kepėdavo ir antis, kalakutus (Kudirka 1993, 200–209).

Kalėdų rytą visi keliiasi anksti. Vieni vyksta į Bernelių Mišias bažnyčion, kiti namie apliubia gyvulius. Seniau Kalėdų rytą visi pirmiausia pagiedodavo kokią nors Kalėdų giesmelę, paskui užvalgydavo šaltų valgių: pyrago, sūrio, šaltienos. Rokiškėnai valgydavo mėsos, kad gyvuliai geriau sektųsi, ir gerdavo vadinamojo šermukšnio, kad sodai geriau derėtų [...] Kalėdų rytą visi keliiasi anksti. Šeiminkas gieda rožančių ir kalėdines giesmes, kiti jam pritaria. Paskui, prieš išvykdamas bažnyčion, susišaukia visus vaikus ir sako: „Na, vaikučiai, eikit šen, aš jums pagiedosiu kalėdinę ožkelės giesmę“ (Zanavykai) (Buračas 1993, 138–143).

Prosenovinis tradicinis Kalėdų valgis buvo šerniena arba kiauliena. Šernas arba kiaulė figūruoja daugelio Europos tautų kulte. Lietuvoje plačiai buvo paplitęs paprotys prieš Kalėdas skersti kiaulę ir atlikti skerstuvų apeigas. Paskerstos kiaulės galva, papuošta žalumynais, buvo vienas iš kalėdinių patiekalų (Dundulienė, 1991, 238–241).

Pirmieji tarp lietuvių kalėdines giesmes ėmė propaguoti Mažosios Lietuvos protestantai. Jų, S. Rapolionio išverstų iš vokiečių kalbos, 1547 m. Katekizme ir 1570 m. Giesmyne paskelbė M. Mažvydas. [...] XVII a. kalėdinės giesmės ima plisti ir Didžiojoje Lietuvoje. Giesmių turinys skelbia gerąją žinią apie Jėzaus gimimą Beatliejaus prakartėlėje. [...] Vienose šeimose per Kūčias buvo priimta daugiau melstis, kitose

buvo galima kažkokius ūkio darbus dirbti, ar ne?) pirmą antrą dieną ne, tai tik trečią buvo tokia po šventė, nu, apeigas karvių šėrius, nu, tai tuos, tai buvo privaloma [...] (Kalėdų dieną kokius valgius vagėt?) vėlgius, nu, tai koks stalas būdava papuoštas, pyragą būdava, nu, kėvą, tai čia būdava daugiausiai matai žąsį ka pjaudava, tai iš to kraujo virdava patiekalą, švardzavą, nu, išvertus tai būdava „juodą rūgštą“ sriuba. Būtinai kepėdavo žąsį ir prikimšdavo obuolių į, per Kalėdas būtinai būdava žąsį (V. PĖTERAITIS, g. 1928 m., Katyčiai).

Per Kalėdas būdavo, katrie trūbas turi, moka grot arba tie eidavo dainuot taip. Ateidavo prie durų, padainuos kalėdines giesmes. Nu ir taip gražiai išsirengs baltai, taip kaip angelai. Nu tai jau mes vaikai laukdavom, kada jau tai bus, kada ateis. Tai būdavo ta žiemos šventė tokia mums jau nuo Kūčių vakaro pradėdavo. Prikepėdavo tų sausainiukų visokių iš meduolių tešlos (E. KONDRATAVIČIENĖ, g. 1910 m., Bitėnų k.).

Melstis pirmą Kalėdų dieną, tai jau į bažnyčią važiuodavom pirmą Kalėdų dieną [...] Kūčių dieną tai galėjai dirbti dar, o Kalėdas tai tris dienas švėsdava. Nu, Kalėdom, tai tai kaip jau šalta buvo, tai padarydavo tą Kalėdinį punčą (punčą darydavo, o iš ko jį darydavot?) kalėdinį punčą, tai reikia vyno vyno, kokį tą vyną reikia ne Kagor, bet dar, vyno reikia, romo truputį, karšto vandens ir cukraus deginto (viską išmaišai, ar ne?) jo, gali šauniai prisigert, daugiau romo įpils, tai amen. [...] Pyragai pas

giedoti. Paprastai giedodavo visa šeima, vienosė šeimose nuo pat ryto, dirbant, kitose – Vakarinei žvaigždei patekėjus, bet dažniausiai – prie stalo susirinkus, taip pat ir po vakarienės, dar nepasitraukus nuo stalo ar jau susėdus prie krosnies; o vėlesniais laikais – prie eglutės prieš ateities spėjimus (Kudirka 1993, 31–33).

Prie senujų kalėdinių pusryčių valgių priklausė kiaulės galva, kumpis, dešros, šaltiena, o Žemaitijoje šiupinys. Kalėdiniam valgiams priklausė pyragas, alus (Kudirka 1996, 45).

Pirmą Kalėdų dieną negalima eiti į svečius; tik namie galima padainuoti, pašokti (Geiminių k.).

[...] Kalėdos trukdavusios 3–4 dienas. Trečią ir ketvirtą dieną žmonės vaikščiodavę po kiemus, šokdavę, gerdavę alų (Šeškų k.). Kalėdos trukdavusios keturias dienas. Paskutinė diena – tai „ledų diena“. Per tą visą dieną žmonės meldavosi, kad Dievas apsaugotų javus nuo ledų (Vabalninkas). Per Kalėdas daro „Kalėdų diedą“. Tarpusvenčiu pakiemiais vaikščioja „Trys Karaliai“. Pirmą Kalėdų dieną vaikai daro „varmasą“: eina didelė vaikų grandinė paskui vienas kitą už juostų nusitvėrę ir kiekviename kieme prašo dovanų“ (Čelkių k., Rokiškis) (Balys 1993, 39–41).

Pirmąją šv. Kalėdų dieną bažnyčiose laikomos trejos Mišios. Einantieji ar besiruošiantys važiuoti arkliais į ankstyvasias rytines mišias stengdavosi atsikelti kuo anksčiausiai. Kituose kaimuose žmonės išbudindavo sudundėjęs būgnas. Kinkydavo geriausius arklius, po lanku kabindavo varpelį ar ant kaklo maudavo žvangulius, žaržolus. Reikės gu strimgalviais

mus būdavo visada, o Kalėdom tai jau pradėjo kept nuo Advento tokius meduolius, tie, kurie ilgai laikydavosi įdėdavo į dėžutę, tai jau visas namas kvepėdavo tais meduoliais nuo pirmo Advento kai pradės, tai taip ir keps po truputį [...] nu, visokias mėsas – dažniausiai Kalėdoms pjaudavom kiaulę [...] Lietuvininkai per Kalėdas valgė šiupinį su kiauliena, šventiniam stalui pateikdavo visa, ką turėjo skaniausio. Kiaulė papjauta, pyragai skaniausi – su varške, aguonomis, razinomis, kakava, meduoliai, keksai (T. MIKLOVAITĖ-BAKUTIENĖ, g. 1927 m., Aukštumala).

Pirmą Kalėdų dieną būtinai į bažnyčią ir niekur neiti, nesivalkioti, nesitrunkyt, namuose būt, o jau antrą dieną ar į svečius eit, ar dar kur nors, ar linksmintis, o jau pirmą dieną buvo griežtai jau, tėvai neleisdavo niekur iš namų [...] Kalėdų pirmą dieną, rytmetį nebūdavo ant stala jokių mėsinių patiekalų, pyrago pripjausto tenai toks krepšelis įvairiausių: ir trupininis, ir visokių visokių, ir kava gera, kava ir pyragas, o mėsų jokių nebūdavo (tai kaip, per Kūčias būdavo mėsų, o per Kalėdų pirmą dieną nebūdavo?) taip, Kūčių vakare būdavo visko ant stalo, irgi pyragų, pirma mėsinius, pyragų, kavos, o jau per Kalėdas pirmą dieną tik pyragai, tik pyragai, jokių, nei juodos duonos nebūdavo nieko (H. CYRULYS, g. 1927 m., Kintai).

Pietūs būna sotūs: su dešra, kumpiu, kepta žąsimi, įdaryta kiaulės galva ir kita. Valgoma kekso, iškepto su daug razinų ir kitų priedų. Geriama kavos, vyno. Į svečius būdavo einama tik antrą šventųjų Kalėdų dieną

namo lėkti, kad visus kaimynus ir vasaros darbuose aplenkum. Rengdavosi naujais drabužiais; juokais sakydavo, kad tokiais pasipuošęs pamatysi raganas. Važiuoti ar eiti iš kiemo stengdavosi poromis, tai avys atves ėriukų ne po vieną, o vis po porą. [...] Kaimo žmonės pirmąją šv. Kalėdų dieną paprastai praleisdavo šeimos būry. Grįžę iš bažnyčios vaišindavosi šventiniais valgiais, pagiedodavo kalėdines giesmes ir dainas, ilsėdavosi. Ant stalo – šaltiena, kumpis, šiupinys su kiaulės šnupu ir ausimis, vėdarai, kepta žąsis su kopūstais. Viskas suruošta iš vakaro, šiandien darbas tik toks: pagirdyti ir pašerti gyvulius. [...] Žemaičiai <u>pirmą Kalėdų dieną lankydavo ligonius, vienišus vargšus, nunešdavo jiems šventinio maisto, kokių drabužių. Vietomis būta ir tokio papročio: kuris guvesnis vaikas užsivilkdavo išvirkščius kailinius, pasiimdavo būrį piemenėlių ir lankydavo kaimynus vaidindami avinėlius – subliaudavo visi kartu „mėėė“ po langais. Tai prisirinkdavo kūčiukų. Ir blukvilčiai į namų duris pavakare pasibelsdavo: dideliausią kelmą prisirišę net įsirėžę tempia nuo sodybos prie sodybos. Atrodo, tam, kad visą praeinančių metų bjaurastį surinktų ir tą kelmą padegę sunaikintų negrįžtamai. [...] Tradicinis Kalėdų patiekalas – kiaulės galva arba šiupinys su kiaulės uodega (Klimka 2009a, 192–193).</u> Kalėdų švenčių dar XIX a. pabaigoje Lietuvos kaimuose buvo švenčiamos trys, o kai kur ir keturios dienos, vėlgi ta dingstimi, „kad ledai vasarą javų neišmuštų“. Dabar švenčiamos tiktai dvi dienos: pirmoji labai šventa, antroji – jau lyg	(J. PANCEROVA (Šilutės muziejaus fondų saugotoja), 2006 m. straipsnis Pamaryje). Kalėdos būdavo švenčiamos paprastai kaip ir visur – pirmai dienai eidavom į bažnyčią, ten susitikdavom, pasisveikindavom [...] antrą dieną Kalėdų visi eidavo į svečius – švėsdavo tris dienas, trečią dieną tai namuose pasimelsdavo da ir paskau Nauji metai (V. ŠĖFERIS, g. 1924 m., Žigaičių k.). Per Kalėdas mes ir žąsienos valgėm, ir veršienos. Ir kiaulę pjovė, prieš Kalėdas ir veršį (G. PRIČINAITĖ, g. 1923 m., Klaipėda). Buvo žąsikė kepta, buvo pyragiukai. Kepė pipirnykus tokius, specialiai, jie buvo sausainiukai, tokie rudi, aštrūs, tradiciniai (M. ŠAKIENĖ (KVAUKYTĖ), g. 1923 m., Derceklių k.). <u>Virdavom šiupinį: žirniai, pupeliai ten kokį ausį kiaulės įdėdavo arba koją, ten saka, šiupinys. [...] Dar skaniausia, kai virdavom tos dešros sutrūkdavo, tos dešros būdavo su riebalais, taukais</u> (E. RUDMOKIENĖ (NAUJOKS), g. 1940 m., Kintai). <u>Nu, kava, alaus padarydavo, to salyklinio [...] kisielius spanguolių darydavo. Kas dar – grogas. Jei sušalę atvažiuodava, romas su karštu vandeniu ir cukrum. Pirkdava roma bonka, vandeniu užvirina, cukraus arba tą karštą vyną, kaip kada. Karštą vyną, tai gvazdikėlių, cinamono ten, cukraus, virinto vandens, vyno raudono įpildavo</u> (A. PREIKŠTAITIENĖ (KARVELYTĖ), g. 1928 m., Antšvenčių k.). Kalėdom važiuodavom su arkliais. O antrą į
--	---

ir pusšventė. [...] <u>Kalėdų pirmoji diena itin didelė šventė: tądien žmonės kitados nė ugnies nekūrė, karšto maisto negamino.</u> Tai todėl, kad „viralai – kopūstai, burokai geriau derėtų“. Merginos, moterys galvą šukavosi, kasas susipindavo išvakarėse, antraip „vištos pavasarį rūtas ir daržovių rasodą iškapstys“. Po sočios Kūčių vakarienės, tiesa, pasninkinės, keldavosi tuojau po pusiaunakčio: reikėjo rengtis į Piemenėlių mišias. Kalėdų valgiai riebus: mėsa, pyragai, kai kur bandelės su lašinukais, virta kiaulės galva, keptas kumpis, dešros ar net keptas paršiukas. Kiauliena – vienas būdingiausių šios šventės patiekalų visoje Europoje. Žemaitijoje seniau per Kalėdas ir šiupinio dubenį padėdavo ant stalo. [...] Po mažai temiegotos nakties pirmoji Kalėdų diena skiriama poilsiui. Eiti į svečius tą dieną buvo negražu, vadinais, nemandagu: juk ir kiti ilsisi. Linksmybės prasidėdavo dažniausiai nuo antrosios dienos ar pirmosios pavakario. Antrąją Kalėdų dieną moterys nešdavosi pašventinti avių puokšteles, dar rudenį šiam reikalui specialiai pasidarytas. Jų paskui padalydavo arkliams, kad būtų stiprūs pavasario darbams (Vyšniauskaitė 1993, 142–143).	svečius, treči grįždavom. <u>O jei tėvai išvažiava, tai vaikai su kaimynų vaikais eidavom į daržinį. Įsikišdavom maišus, kuojis apsikimšdavom į dramblių žaizdavam. Spirdava viens kitam į subinis, apversdavom arba šaukdavom.</u> Katras kiek žingsnių padarys, katras toliau ir džiaugsimės ka galėjom nutrūkt, ka tėvų nė, ka galim siust (R. GIRULYTĖ, g. 1923 m., Vabalų k.). Kalėdoms kepėm medainius. Pareidamas iš šolos turėjau nupirkti amonių, potašo ir kitų kepinui reikalingų priemonių. Jų aštri kvapą aš vis dar juntų nosėje. Tešlą rulavom su butelke (buteliu). Modelius išspaudant, likusius liekalus vaikai turėjom valių sulaižyti (M. R. TYDEKAS, g. 1925 m., Graumenė).
5. Kalėdų persirengėliai (kieminėjimas, Kalėdų senelis, dovanos)	
<u>Daugely Rytų Aukštaitijos vietų, ypač seniau, vaikščiodavo berniukai, apsitaisę vadinamuoju „Kalėdų Daluliu“, kuris vaizduoja senelį, nešantį geriems vaikučiams Kalėdų pyragėlius ir kitas dovanėles. Dėl to vaikų jis buvo labai laukiamas. [...] Seniau per Kalėdas įsilinksminę berniukai vaikščiodavo įvairiai apsirengę.</u>	<u>Mažajoje Lietuvoje nuo Kalėdų iki Trijų karalių vaikščiodavo persirengėliai. Kartais jie apsilankydavo ir per Kūčias. Personažai buvo Šyvis, Meška, Meškininkas, Žydė, Ubagė, Gandras, Ožys, Kaminkrėtys.. Grupė traukdavo iš sodybos į sodybą. Linkėdavo geros sveikatos ir gausaus derliaus</u> (R. JASUDIENĖ, 2004 m.

Rokiškio apyl. Kalėdų rytą atėjusio kaimyno iškart neįsileisdavo. Jo klausdavo: „Kuo vardu Bernelis?“ Jis turėjo atsakyti giedodamas kokią nors Kalėdų giesmę. Jei jis nesusiprasdavo to padaryti, tuomet jo neįsileisdavo visai [...] Seniau Rokiškio apylinkėje per Kalėdas vaikščiodavo tam tikrai pasipuošęs Kalėda, arba Dadulis. Jo pareiga linksminti mažus vaikus (Buračas 1993, 131–140).

Eglutės pasirodymą lydėjo ir Kalėdų dovanėlės. Pirmosios dovanėlės buvo riešutai, obuoliai, pyragaičiai, saldainiai, riestainiai. Vėliau motinos vaikams ėmė dovanoti kojines, raštuotas pirštines, juostas, megztukus, sukneles, nupirkdavo batukus, skarytes, kepures, žaisliukų. Kalėdines dovanėles pradžioje dėdavo po eglute, kartais net po samanomis paslėpdavo. Zarasų rajone, matyt, iš vokiečių perėmę Kūčių vakare po eglute visi palikdavo apavą, o naktį į jį sudėdavo dovanėles. Dovanėles vaikams padėdavo prie lovytės, pakišdavo po pagalve. Kai kur dovanėles rasdavo ten, kur Kūčių vakarą sėdėjo, – šiene, po staltiese arba po apverstu šaukštu. [...] Kiek vėliau atsirado ir Kalėdų senelis – iš pradžių jis dar nesirodydavo. Vaikai taip ir užmigdavo nesulaukę, o rytą būdavo vėlu – tik dovanėlės, o kartais ir laiškėlis paliktas – „baladojos, baladojos ir neprikėlęs jūsų paliko po eglute“. Dovanėles, ypač vėliau, vaikams reikėdavo užsitarnauti – padainuoti per Kalėdas dainelę, padeklamuoti eilėraštuką arba sukalbėti maldelę. [...] Antrą ir trečią Kalėdų dieną jau rinkdavosi prie eglutės pas kaimynus. Vėliau dovanomis ėmė keistis ir suaugusieji. Žinoma, po

straipsnis Šilokarčemoje).

Antrą dieną kieminėdavosi, vaišindavosi (T. MIKLOVAITĖ-BAKUTIENĖ, g. 1927 m., Aukštumala).

Kūčių vakarą, tai jaunimas eidavom pas poną, pas kaimyną, jau pradžiugint. Tai viens į velnią apsirėdys, kiti – į ožką, tretį – taip jau kaip su botagu (E. KREPŠTELIENĖ, g. 1925 m., Žemaitkiemio k.).

Būdava jau **Kalėdų senis** ateidava, svarbiausia bus dovanos, ir eidavo pas kaimynus, jau tas paprotys būva (Kalėdų senis, ar ne? Tai dovanų atnešdavo Kalėdų senis?) jo, būtinai (V. PĖTERAITIS, g. 1928 m., Katyčiai).

Ateidavo senelis, reikėjo mokėti maldelę, reikėjo mokėti kokio norints dainelę padainout, apklausinėdavo, ar jūs klausėti motutės, senelio, ar mamytės, ar tėvelio, tai vat būdavo tokios trumpos apeigos (V. ŠĖFERIS, g. 1924 m., Žigaičių k.).

Nu tą Kūčių dieną, nu tą prieš Kalėdas šventą vakarą, jau dieną puošia eglutę, mažiukai išbėga, sako: „mačiau kalėdų senį, mačiau už to medžio jis stovėjo ir žiūrėjo į mane!“ Matai, sakau, vadinasi, jis matė, ten stovėjo ir žiūrėjo. Ten kai su tom dovanom, tai vienai atneša tą, kitai – tą. Kaip jau jis išeina, vyriausioji atbėg, saka: „O tu, mama, žiūrėk, jis man ne tą tikrą dovanėlę davė. Jis Irenai tą geresnę davė, ma prastesnę“. Sakau, vaikeli, nieka nepadarysi, dabar kur tu jį pavysi, viskas. Dabar būk patenkinta, kad gavai, turbūt nelabai gera buvai. [...] Buvau padarius ir pakavojus vaikams dovanų spintoj. Tai mergaitė įėjo ir

I pasaulinio karo rokišketės broliams Kalėdų proga dovanodavo pirštines. Plačiau keistis kalėdinėmis dovanomis imta tik ketvirtajame XX a. dešimtmetyje. Pavyzdžiui, motina tėvui dovanoja šaliką, tėvas motinai skarutę ir t.t. Tėvus ėmė apdovanoti ir suaugę vaikai (Kudirka 1998, 36).

Antrąją Kalėdų dieną kaimynus lanko persirengėliai: Meška, Arklys, Gervė, Ožys, Juodas Kudlotas. Labai senovinė apeiga – blukio (trinkos) valgiojimas po kaimą, išlikęs Žemaitijos ir Latvijos kaimuose. Jauni vaikinai kokį kelmą virvėmis pasirišę įtraukdavo į kiekvienos sodybos kiemą. Maloniai sutikti ir pavaišinti, vilkdavo blukį toliau. Jeigu ne, tai grasydavo tuo keltu duris užremti. Galiausiai blukis, tarsi surinkęs visas kaimo blogybes, supleškėdavo lauže (Klimka 2009a, 193).

Jaunimo žaidimai, vyresniųjų svečiavimasis – antrosios ir kitų šventės dienų pramogavimas. Vienas būdingiausių papročių yra kaukėtu jaunimo grupių, vadinamųjų „kalėdotojų“, „bernelių“, „čigonų“ ir panašiai, vaikštytės po kaimą iš sodybos į sodybą sveikinant šeiminius su šventėmis, linkint gero ateinančių metų derliaus, gyvulių sveikatos, merginoms ištekėti, daug vaikučių turėti. Už pasveikinimą buvo prašoma kalėdotojus apdovanoti. Dovanos – tai vaisės, įvairūs maisto produktai. Visose grupėse vienas būdavo vadovas. Jo pareiga buvo atsiklausti, ar bus kalėdotojai priimti. Kalėdotojai atsiklausdavo, pasibeldę iš kiemo pusės į langą. Rytų Aukštaitijoje vienas iš personažų būdavo „Senis Kalėda“, apsirengęs

išvertė viską. Ir ji man paskui, ale, nieko nesakė, bet seserei sakė, jog aš radau viską, ką tas Kalėdų senelis atneš, aš viską jau radau (E. KONDRATAVIČIENĖ, g. 1910 m., Bitėnų k.).

Ateidavo senelis šaltis visuomet. Dovanos ne tokios gausios, bet mes džiaugiamės, kada gaudavom maišiuką: sausainių, saldainių, da obuolių keletą, tas jau mums gerai buva. Pas mus daugiausiai visas tradicijas pagal vokiečių (O. GRASIENĖ, g. 1917 m., Būbliškės).

Paskui Kalėdoms jau Kalėdų senis važiuodavo, sau su dovanom, su arkliais su skambaliukais per sniegą eidavo tik klink, klink, klink. Jo ,ten jau Kalėdų senis jau teip atveždavo dovanų, linksmai būdavo, tai savo naminio to vyno padarydavo pavaišint. (o kaip apsirengęs būdavo?) atvažiuodavo apsirengęs kaip i daba (o barzdą turėjo?) jo, ir barzdą turėjo, ir viską (E. RUDMOKIENĖ (NAUJOKS), g. 1940 m., Kintai).

Nu, jau mes tuo senį biški bijuojom, nu, taip apsiriedis: su barzda, su kailiniais išvertais, visas puo luovą buv palindęs, su lazda, kol ištrauki iš puo luovas (R. BENDIKIENĖ, g. 1923 m., Gnybalų k.).

(O ką atnešdavo dovanų?) daugiausiai maišiukai pridėti būdavo, nusipirks ant turgaus maišiukų, senį Kalėdų padirbtą iš cukraus. Paskui buvo tokie saldainiai, žiedų būdavo į tuos maišiukus pridėta. Už tai reikėjo eilėrašti pasakyt, vokiškai (o kaip buvo senis apsirengęs?) nu, apsirengdavo kailinius išverstus, akinius turėję užsidėjęs, nosį, barzda

<u>išvirkščiais kailiniais, su „kupra“, su krivule – kreiva lazda, su krepšiu prie šono dovanoms dėti. Jį lydėdavo būrys vaikinių - „avinėlių“.</u> Kalėda į šeiminkus kreipiasi tokia oracija: „Aš – Kalėda. Atėjau iš ano krašto, kur miltų kalnai, midaus upės, alaus ežerai, saldinais lyja, riestainiais sninga. Nešu tarbą, pilną skarbų: laimę, derlių ir kitokį labą. Prašau dureles atidaryti ir į aną kraštą nevaryti“. [...] Kalėdotojų grupės kiekvienuose namuose buvo vaišinamos alumi ir visu tuo, ką šeiminkės turėjo pasiruošusios šventėms (Vyšniauskaitė 1993, 143–144).	didelė, nu, kaimynas koks apsirėdydavo (R. UŽPELKIENĖ (ŽABAUSKAITĖ), g. 1932 m., Ropkojų k.). Mes per Naujus metus taip linksmindavomės – eidavom, kaip sakant, jau ir žydais eidavom ir į svečius pasilinksmit (H. ROČVALD, g. 1927 m., Klaipėda).
6. Įvairūs tikėjimai, burtai	
<u>Vienas iš populiariausių burtų buvo ėjimas atnešti malkų ir atneštų skaičiavimas. Jei būdavo porinis malkų skaičius, reiškė, kad mergina tais metais ištekęs. Panašiai skaičiuodavo apglėbtus tvoros kuolus [...] Plačiai buvo žinomas paprotys valgant ar pavalgius traukti iš po staltiesės šieną. Ištraukus ilgą ir gražų stiebą, tikėtasi ilgų ir gražių linų, taip pat ilgo ir laimingo gyvenimo. Šeiminkas po šieną ieškodavo javų grūdų ir kokį rasdavo, tokių daugiausia sėdavo, tikėdamasis gero jų derliaus. [...] Kūčių vakarą burdavo ir asmeninį gyvenimą bei vedybas. Merginos klausydavo, iš kurios pusės šunys loja ir iš tos tikėjosi piršlių, skaičiavo atneštas malkas, apglėbtus tvoros baslius: jei kliūdavo porinis skaičius, greitai ištekęsiančios (Dundulienė 1991, 30–234).</u> <u>Mergaitės, rečiau vyrai, apglėbia darželio tvoros statinius arba pinučius ir skaičiuoja. Gana dažnai skaičiuodavo ir nuo stulpelio iki stulpelio,</u>	Mes daugiausiai, kad jau čia pradėjau dirbti, visos jaunos merginos Kūčias švęsdavom, tai mes, <u>pareinant tvorą apkabindavom, ir žiūrėdavom – pōra, ne pōra, pōra ne pōra, kolų tu, žinai, per Kūčias, kad jau eidavom pavalgę Kūčių išbėgam lauk, kiek pajėgi apkabini tu tvorą štakėtų ir jeigu pora, reiškias ištekęsi, nu toks buvo paprotys, tai čia žinai [...] ir dar būdavo merginos, dar būdavo mes taip: surašai visų berniukų vardus, daleiskim pažįstamus, ką beturėjo ir viskas, po pagalviu pasitiesi, anksti rytą, reiškia, trauki, kokį tu ištrauksi vardą [...] dar būdavo į šaltą vandenį žvakę degindavo ir į šaltą vandenį leisdavo, kas susilies žiūrėja (PĖTERAITIENĖ, g. 1928 m., Katyčiai).</u> <u>Prieš Kalėdas aš sakydavau, tai yra Betliejaus žvaigždė. Tai jau paskui vyrai kartais pareidavo: „nu eik žiūrėt savo Betliejaus žvaigždę yra jau matyt“. Tai vis čia toki šviesi, kas jis toks buvo, a Saturnas, a Jupiteris. Aš</u>

nuo tvoros pradžios iki pabaigos. Dažniausiai skaičiuodavo poromis – užbaigus poriniu skaičiumi – bus poringi metai. [...] Surašoma ant lapelių pažįstamų vyrų arba merginų vardai ir dedama po pagalve. Kitur rašydavo 12 vardų. Nakčia prabudus išsitraukiama viena kortelė. Kai kur kiekvienu prabudimu buvo galima išsitraukti tik po vieną kortelę, bet ne daugiau kaip tris korteles per naktį – vienas iš ištrauktųjų bus tavasis. [...] Ištirpintą šaukšte vašką pila į dubenėlį ar kibirą su vandeniu. Lašindavo ir nuo degančios žvakės. Figūrėlėse ieškodavo lemtingų ženklų. Gana dažnai jų ieškodavo įvairiai sukiojant ir liejinį šešėliuose (Kudirka 1993, 134–161).

Kūčių naktį, sako, gyvuliai kalba žmonių kalba ir daug visokių paslapčių pasako. Kas tuo tiki, eina tvartan slapčia pasiklausyti (Buračas 1993, 131). Kūčių naktį, lygiai dvyliktą valandą, suklaupią visi gyvuliai ir kalbąsi žmogaus kalba. Kodėl gyvuliai kalba? Kai Kristus gimė, tai jautis ir asilas ėjo Kristaus pūsti (šildyti). Jie ėjo dvyliktą valandą ir kalbėjosi. Todėl ir dabar dvyliktą valandą gali kalbėtis. Jei kas netyčiomis jų kalbą išgirsta, tas sužino, kur padėti pinigai ir kiti turtai. O jei tyčiomis klausosi – išgirdęs miršta (Balys 1993, 23).

Per Kalėdas bažnyčion važiuodami ar iš jos grįždami žmonės nebijojo sniegan iš rogių išvirsti: geriau javai, o ypač linai auga. Iš ryto vištas šeimininkės palesindavo, supylusios Kūčių vakarienės likučių į kubilą lanką, tai vištos visada eis į gūžtą kiaušinių dėti, jų kitur nemėtytų. Pagaliau ir patys sočiai per šventes prisivalgę

negaliu, man buvo Betliejaus žvaigždė. Tai man buvo gražu. Ir dabar aš vėl laikiu jos. A ji bus, a nebus. Tokie dalykai tai neišgęsta, jie pasilieka (E. KONDRATAVIČIENĖ, g. 1910 m., Bitėnų k.).

Seni žmonės sakydava, kad Kūčių vakarą gyvuliai tvartuose kalbėdavo. Jie sakydavo: ši metą nėra bėdos, daug avižų kuldami šeimininkai paliko – išmisim. Bet klausytis gyvulių kalbos nebuvo galima, nes tada šeimininkai gerai iškuldavo ir žiemą gyvuliai krisdavo iš bado (E. BERTAITYTĖ-KUZOVIEŅĖ, g. 1930 m., Poškų k.).

Jo burdavomės, jau išeidavom(e) tvora apkabindavom(e), kiek tų škatietalkų (kiek apkabinsi po tiek ištekėsi?) jo jo, skaitosi ar šiais metais ištekėsi, ar ne. Nu, ten iš kavos tirščių, atsimenu, ten irgi su žvakėmis, ten tas visokius darydavom(e) (pildavote į vandenį?) jo į vandenį, ten tokia figūra, nu (G. ENDRIUKAITIENĖ (PETRAVIČIŪTĖ), g. 1951 m., Rusnė).

Panas per Kūčių vakarą įdėdavom vandens į vošitą bliūdą, vo, ir virdavo nuodėgulus, anglius, kaip ten vadinas, tas juodas, įdėdava ir įsukdava vandenį. Jei ku vienas nuo kito toliau – neapsižanysi, o jei ku sueidava į krūvą, reiškia, tada apsiženysi tą metą. Žiedą dalydavo. Nu, pavyzdžiui, kai susirinksim į būrį, viens dalys, o paskui jei jau neatspėsi pas ką yr, fantą duosi. Fantą duodavai nuo savęs, ką turėdavai, ar sagutę, ar ką nors jau, ar nosinę, skarelę, šalikėlį. Neatrasim ką, tai kitam pro stalą lįst, plaukt, žanytis, kitam dar ką nors, kitam į laukų

tikėjosi visus metus būsią sotūs ir sveiki. Tad išsimiegojus, pailsėjęs ėmė noras po advento laikotarpio tylos pasiausti, pašokti, padainuoti, kaimynus, bičiulius aplankyti [...] Žmonės seniau šventai tikėjo, kad Kūčių vidurnaktį gyvuliai tvarte prakalba žmogaus balsu, išsipasakoja vienas kitam savo vargus ir nuo žmonių patiriamas nuoskaudas. Tik vargas tam, kuris tyčia mėgintų jų pokalbio pasiklausyti: jo laukianti mirtis. Tikėta, kad patį Kūčių vidurnaktį visuose šuliniuose vanduo gryniausiu, skaniausiu vynu pavirstąs. Bet tik vienam akimirksniui. Ir vėlgi, sakoma, daug kam netyčia yra pavykę tokio vyno paragauti, o tyčininkui kaip tyčia ne (Vyšniauskaitė 1993, 37–138; 142–143).

Daugiausia šio vakaro būrimų – tai merginų ir vaikinių siekimas sužinoti savo ateitį. Tarp tų būrimų ir paprasti prietarai, ir juodoji magija; pirmosios praktikos XX a. virto žaidimu, pokštais, antrosios išnyko. Štai merginos traukia iš stogo šiaudus. Kuriai pasitaikė ilgesnis, ta greičiau ištekės. O jei visą saują išpešė, skaičiuoja – pora ar „lyčnas“. Sudeda visi savo batus į geldą ir niokoja kaip grūdus. Kieno batas pirmas žemėn iškris, tas pirmas ves ar ištekės. Arba sudeda vyriškus ir moteriškus batus į sietą, paskui nežiūrėdami griebia. Jei mergina sugriebė vyrišką – ištekės, jei moterišką – ne. [...] Skaičiuoja iš dubens pasisemtų sližikų, žirnių ar riešutų saują: jei išeina po porą, sueis į porą, jei pasilieka vienas, kitais metais dar laimė pro šalį praeis (Vyšniauskaitė 1993, 138–139). Kūčių vakarą buria iš adatų plaukymo.

išeit, už durų, ką nors pasakyt (E. ŠMITAITĖ, g. 1933 m., Paleičių k.).

Puo staltiese ten, žinuok, šiaudą ten traukdavo, ka nelabai pas mūsų buvo taip jau tokia tradicija, bet taip yra buvę. Šiaudą trauki ar ką nors (E. MIEŽIENĖ, g. 1936 m., Timsrių k.).

Būdavo čia į lauką išeidavo, klausydavos iš kur pirmą kartą išgirs šunį lojant, tai iš ten atvažiuos piršliai. Paskui degdavo žvakę, ant kur liepsna nukrypdavo, tai iš čia ar jaunikis, ar piršlys bus. Pakui kada uždegdavo degtuką, degtukas baigs degti, tai ant kur anglis nukryps, vėl turėdavo, nu viskas susiję su tokiau, sakysim, gyvenimu – mergaitės norėdavo ištekėt, berniukai – nu mergaitę gauti, prie to prisidėdavo kokie turtai, pavyzdžiui, koks ten šuns balsas, tokia ir kraičio dalis; ar du arkliai a viens (V. ŠĖFERIS, g. 1924 m., Žigaičiai).

Nuo Kalėdų iki Trijų karalių melsdavos, nieko neverpdavo, nė bernam malkų nereikėji kapoti (L. NAUJOKIENĖ, g. 1922 m., Vanagų k.).

Visuokes beprotystės būdavo: padiedavo į lėkštę žiedą auksą, rūtų šakelį ir žemių įpils, užriš akis ir apsuks tris kartus. Apsiuks galva – atėjęs turi imti ką nutvėrei, jei žiedą – veselė buv tuojau, jei žemės – mirsi. [...] Mesdavo šliorė per petį, nežiūrint kap nukris. Jei nokrisdavo ont nuomų, ont dorų kėšamuoje vietoje, apsiženysi greita (Z. JONIKIENĖ, g. 1909 m., Pažvelsio k.).

Nu, pasakas būdavo, kad naktį būk tai jau galvijai pradeda šnekėti dvyliktą valandą, saldus vanduo būna. Tai būdavo labai įdomu, tik tos dvyliktos valandos nelabai sulaukdavome

<i>Kiekvienas paima adatą ir, padėjęs ant šaukšto, atsargiai nuleidžia ją į vandenį. Kieno adata plauko paviršiu, tas gyvens, kieno skęstą – mirs. [...] Pavalgius kūčias reikia eiti į kitą kambarį ir pro kojas žiūrėti į veidrodį. Ten pamatysi savo ateitį (Baibokų k., Krekenava). Pavalgę kūčias, eina į lauką ir klausosi, kurioje pusėje šunys loja. Iš ten ir bus piršliai (Balys 1993, 28–31).</i>	<i>[...] Anglis sukdavom vandenyje – jeigu susiduria tos anglys, matai, kuris yra vyriška, kuri moteriška, ar jie susieis tą dieną, tais metais (M. BLEŠER (BLEŠERYTĖ), g. 1922 m., Užvilčių k.).</i>
---	--

Plačiau apie Kūčių ir Kalėdų papročius žr. 6.1. priedą, p. 170.

Remiantis spausdintiniais šaltiniais, KUTRF fondų medžiaga, Šilutės muziejaus fondų XX a. II p. ekspedicijų medžiaga ir darbo autorės Klaipėdos krašte (Rusnėje, Kintuose, Katyčiuose, Klaipėdoje) surinkta ir užrašyta pateikėjų medžiaga, pateikiama lyginamoji analizė apie tai, kas iš visoje Lietuvoje užrašytų pagrindinių Kūčių ir Kalėdų veiksmų yra išlikę arba modifikuota Klaipėdos krašte:

1) Didžiojoje Lietuvoje Kūčių dieną buvo griežtai laikomasi pasninko – „sauso“, kai nevalgoma mėsinių ir pieniškų valgių, arba net „juodo“, kai apskritai nieko nevalgydavo iki pat vakaro (Klimka 2009, 189). Tradiciniai šaltiniai teigia, jog valgių sekos Klaipėdos krašte per šias šventes nebuvo paisoma, nesvarbu ir valgių skaičius. Tai ryškiausias Kūčių šventimo papročių skirtumas Mažojoje Lietuvoje nuo Didžiosios – Klaipėdos krašte nebuvo tradicijos Kūčių vakarą valgyti dvylika patiekalų ir laikytis pasninko – liuteronybės išpažinimo pasekmė (išskyrus katalikų šeimas). Ryškus skirtumas ir tas, kad Klaipėdos krašte ant stalo nebuvo kalėdaičių: evangelikai neturi kalėdaičių. Vienose šeimose vakarienę pradėdavo avižiniu kisieliu, kitur – sriuba, silke ar kūčiukais su aguonpieniu. Tolesnės kokios nors valgių sekos nebebuvo paisoma, nesvarbu ir valgių skaičius; vakarienę užbaigdavo saldžiais patiekalais (Kudirka 1993, 283–285). Matyti, kad kai kuriose šeimose Kūčių vakarą buvo galima valgyti visus patiekalus, tačiau pirmą Kalėdų dieną tebuvo galima valgyti tik pyragus – nebuvo leidžiama valgyti mėsos ir net juodos duonos, pvz.: Kalėdų pirmą dieną rytmetį nebūdavo ant stalo jokių mėsinių patiekalų, pyrago pripjausto tenai toks krepšelis įvairiausių: ir trupininis, ir visokių visokių, ir kava gera, kava ir pyragas, o mėsų jokių nebūdavo (tai kaip, per Kūčias būdavo mėsinių patiekalų, o Kalėdų pirmą dieną nebūdavo?) taip, Kūčių vakare būdavo visko ant stalo, irgi pyragų, pirma mėsinius, paskui pyragų, kavos, o jau per Kalėdas, pirmą dieną, tik pyragai, tik pyragai, jokių mėsų, net juodos duonos nebūdavo, niek (H. Cyrulys, g. 1932 m., Kintai).

Sprendžiant iš XX a. II p. etnografinės medžiagos, galima teigti, jog Klaipėdos krašte Kūčių vakarienės metu nėra laikomasi pasninko. 46 respondentai pateikia 34 etnografinius

pasakojimus (2 iš jų – fragmentai) apie Kūčių vakarienę, tačiau tik 3 informantai kalba apie pasninko laikymąsi ir 12 patiekalų gamybą Kūčioms. Tai nulėmė tikėjimo išpažinimas ir vokiškos kultūros įtaka.

Pastebėtina, jog priešingai nei Didžiojoje Lietuvoje, Klaipėdos krašto informantų šeimose nebuvo skiriama jokios ypatingos reikšmės Kūčių vakarienės laikui. Didžiojoje Lietuvoje Kūčias pradėdavo valgyti užtekėjus Vakarinei žvaigždei. Stalą apdėdavo šieniu, dalį jo dėdavo ir pastalėn. Ant šieno klodavo staltiesę ir statydavo patiekalus. Pastatydavo žvakių, kartais – nekultų rugių pėdą, pavoždavo po puodu akmenį. Prieš valgydami visi atsistodavo. Vyriausiasis garsiai meldavosi, o paskui visi vieni kitiems linkėdavo sveikatos, laimės. Pirmiausia valgydavo kūčią. Dalis maisto būdavo atiduodama vėlėms, paaukojama dievams. Per Kūčias taip pat kūrendavo ugnį, degindavo šiaudų kūlius ar trinką⁹, kurią buvo pervilkę kaimo gatve persirengėliai (Klimka 2009a, 193; Vaicekauskas 2005, 71, 165). Deja, Klaipėdos krašte sprendžiat iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos, panašioms tikėjimams reikšmės neteikiama.

2) Eglutės puošybos tradicija per Kalėdas Mažojoje Lietuvoje labai populiari kaip ir Didžiojoje Lietuvoje. Nors eglutės puošimas – palyginti nesenas reiškiny, ir ne tik Lietuvoje. Viena pirmųjų tikslų žinių apie šiuolaikinę kalėdinę eglutę kilusi iš Rygos. Ten 1514 m. susirinkę nevedusių pirklių gildijos nariai Kalėdų vakarą, prieš tai iškilmingai sustoję ratu išgėrę, nunešė dvi eglutes, papuoštas dirbtinėmis rožėmis, į turgaus aikštę, šoko aplink jas ir galiausiai sudegino (Gerhard 2001, 80). Šventėje eglei, simbolizuojančiai gyvybės medį, buvo priskiriama magiška galia. Žalio medžio puošimas saulės sugrįžimo šventėse buvo žinomas senovės Graikijoje, kur puošdavo lauro ar alyvos medžio šaką baltais ar raudonais kaspinais, obuoliais, figų vaisiais. Kiek vėliau šis paprotys aptinkamas ir Romoje, Gruzijoje. Iš 1605 m. žinių apie Kalėdų eglutės puošimą randama Alzacijoje (Prancūzija) (Dundulienė 1991, 239). Vokiečių rašytiniuose šaltiniuose Kalėdų

⁹ Vertas dėmesio vienas bendras lietuvių ir latvių Kūčių vakaro paprotys. XVII a. apie latvių „stabmeldystę“ rašęs Paulius Einhornas teigia, kad Kūčių vakarą po kaimus su triukšmu valkiojama kaladė, kurią paskui sudegina ir tuo džiaugiasi. Kaladės valkiotojai vadinami blukvilkiais, o Kūčios – bluko vakaru. J. Šliavas knygelėje *Žemelio apylinkės* (1985) savo gimtojo Pakruojo apylinkių papročius taip aprašo: *Kūčių vakarą tempdavo per kaimą kaladę (blukį), paskui ją kryžkelėje sudegindavo. Kaladė turėjo apsaugoti kaimą nuo ligų, nelaimių, piktųjų dvasių*. Žemaičių pamokslininkas ir botanikas Jurgis Pabrėža (1771–1849) rašo, kad *velnio sugundytieji seni ir jauni, vyrai ir moterys, net vaikai, susibūrę į blukvilkų būrį, giedodami Bernelius* (tai kalėdinė giesmė), *kulias per kaimus Kalėdų naktį, mušdai tabalus, įvairiai pokštaudami, daužydami stiklines, primesdami į klojimo šalines visokių daiktų*. Šį paprotį mini ir S. Daukantas, kaladę jis identifikuoja su senaisiais metais, kuriuos esą blukvilkiai, mušdami tabalus ir dainuodami: *Tabalai, tai, tai, tai, judink, seni, kaulus*, išvelka už kaimo ir sudegina, manydami taip sudeginantys ir *sunkų praėjusį metą*. M. Valančius 1869 m. *Palangos Juzėje* rašo, kad blukvilkiai *Bernelių* giedoti atsibeldę sutemus *antrą Kalėdų šventės dieną*. Darytina išvada, jog kaladė-blukas dar buvo žinoma XIX a. papročių dalis. Galbūt blukas, kaip iš baltų senovės atkilęs derliaus dvasios įvaizdis, seniau buvo valkiojamas su derliaus, laimingų ateinančių metų linkėjimais žiemos saulės grįžimo metu (pl. žr. Vyšniauskaitė 1993, 139–140; Vaicekauskas 2005, 71–77; Balys 1993, 105–107 (Užgavėnių kaladės vilkimas), Buračas 1993, 131).

eglutė pirmą kartą minima 1605 metais. Tačiau Vakarų Europoje eglutė liaudies kultūroje atsirado tik XIX amžiuje. Lietuvoje rašytiniuose šaltiniuose Kalėdų eglutė pirmą kartą minima 1853 metais: ją poetas A. Baranauskas matęs Vainute, vachmistro namuose (Baranauskas 1970, 51). Pirmąsias eglutes Lietuvoje populiarino mokytojai, dvasininkai, vokiečių kariai, iš Rygos parvažiuojantys lietuviai. Ypač daug įtakos eglutei išplisti turėjo mokyklose rengiami kalėdiniai vakarėliai su programomis, dovanėlėmis, kurias, tų pačių vaikų tėvų suneštas, dėdavo po eglute arba kabindavo ant jos (Kudirka 1993, 54). Mažonoje Lietuvoje ir Žemaitijoje eglutės paplito anksčiau negu kituose Lietuvos regionuose: *nu, tai žinau mūs bov ėgla, su oboleis da papuoš, da saldaines gražias uždės, oboliai su kotukais raudonais kabės, jo, i žaisliukai* (H. Naujokienė (Gelžinytė), g. 1922 m., Vanagų k.). Lietuvininkai ją vadino *Kalėdų medžiu: Kalėdų medis nebuvo taip labai įsivaizdinęs kaip dabar ir Kalėdų medis nebuvo kambary* (H. Laužius, g. 1912 m., Vėlaičių k.). Galima daryti prielaidą, jog Kalėdų medis atsirado dėl ryšių su vokiečiais, kaip jų labai populiarios Kalėdų dainos „O Tannenbaum“ vertinys. Eglutę statydavo toliau nuo stalo.

Iš kur atėjo tradicija Kūčių vakarui parsinešti į namus eglutę? Norint atsakyti į šį klausimą, į eglę reikėtų žiūrėti ne kaip į papuošalą, bet kaip į medį, augalą, turintį galias šaknis lietuvių etninėje kultūroje. Jau senovėje lietuviai medį laikė nesibaigiančios gyvybės įsikūnijimu, gyvenimo, gyvybės simboliu.

Eglutė buvo puošiama įvairiu maistu, kurio negalima buvo valgyti iki antrosios Kalėdų dienos. *Žvakutėm, degančiom ant eglutės, teikiama antgamtinė jėga – saugoti namus ir šeimą nuo visokių blogybių* (Dundulienė 1994, 84). Žvakučių deginimą Kūčių vakarą prisimena ir Klaipėdos krašto informantai. Nors jie gilesnės magiškos prasmės negali įvardyti, tačiau pastebėtina tai, jog žvakutės deginamos per visą naktį ar bent iki vidurnakčio, žvakučių įžiebimas – vienas įspūdingiausių Kūčių vakaro momentų: *puošdavom didelę eglę mes nu, žaisliukais tokius mes turėjom blizgančius gražius, puošė trapiais pirktiniais žaisliukais. Gražiausia buvo, kai ant eglutės uždegdavo žvakutes, įstatytas į specialius kakliukus* (T. Miklovaitė-Bakutienė, g. 1927 m., Aukštumala). Taigi sprendžiant iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos, galima teigti, jog eglutės puošyba yra neatsiejama Kūčių vakaro dalis, deja, gilioji šio papročio prasmė yra pamiršta – dabar ant eglutės nekabinami įvairūs obuoliai ar saldainiai vaikams džiuginti, o puošiama moderniais žaislais bei elektrinėmis girliandomis, kurios neturi nieko bendra su senąja puošimo tradicija. Darbe yra užrašyta 30 etnografinių pasakojimų (7 iš jų – fragmentai) apie eglutės puošimo tradicijas Klaipėdos krašte.

3) Visoje Lietuvoje ruošiantis Kūčių vakarienei buvo tvarkomi namai, aplinka. Didžiojoje Lietuvoje žmonės, pasiruošę šventėms, prausdavosi. Pirmiausia nusirengusius iki juosmens vyrus prausdavo šeimnininkės arba merginos, paskui prausėsi moterys. Vėlesniais laikais

prausdavosi pirtyse ar kubiluose: *vakarop būtinai visi turi išsimaudyti, persirengti švariais marškiniais, šventiniais drabužiais. Suvalkijoje, kur XVIII a. Prūsijos valdžia pirtis, kaip ir Mažojoje Lietuvoje, buvo išnaikinusi, prišildoma keletas katilų vandens ir nusiprausiama kubile. Moterys ištrenka vyrams galvas, numazgoja kojas* (Vyšniauskaitė 1993, 135–136). Sprendžiant iš XX a. II p. etnografinės medžiagos, Klaipėdos krašte neužfiksuotos ypatingos prausimosi apeigos Kūčių vakarą, bet informantai pabrėžia, jog sėstis prie šventinio stalo turėdavo švarūs: apsirėdydavom švariai, ką turėjom geriausio (Marta Paulauskienė, g. 1927 m., Rumšių k.). Vos 3 informantai užsimena apie namų ruošos darbus prieš didžiąją šventę, ir tik 1 – apie prausimąsi Kūčių vakarą. Kiek daugiau į šią tradiciją kreipia dėmesį Žemaičių Naumiesčio evangelikai liuteronai, tačiau reikėtų pastebėti, jog jų kalendorinės šventės turi labai daug panašumų su Didžiosios Lietuvos kalendoriniais papročiais.

4) Dar XX a. pr. Kalėdos Mažojoje Lietuvoje buvo suvokiamos kaip senųjų metų palydos ir naujųjų sutikimas. Švęsta tris dienas. Pirmoji diena buvo itin šventa. Po pamaldų likusi dienos dalis buvo praleidžiama šeimoje: pirmą Kalėdų dieną ateina Kalėdų senelis, skaitomos eilės, giedama giesmių posmeliai, o senelis dalija Kalėdų dovanas. Kalėdų vakaras baigiamas prie Kalėdų stalo, padengto kvepiančiu šieniu, namų darbo staltiese ir įvairiais skaniais Kalėdų valgiais apščiai apkrauto (Lietuvininkų žodis, 1995, 703). Tikėta, kad *kas tūryt anksčiau atsikels, greičiau vasaros darbus apsidirbs, o kas per Kalėdas ilgiau miegos, tas vasarą kalėdos* (MLE 2000, 698). Lietuvininkai ilsėjosi, giedojo kalėdines giesmes, valgė šventinius patiekalus: Kalėdų šventės prasidėdavo Kūčių vakarą. Grįžę iš pamaldų, tėvai uždegdavo žvakeles, giedodavo vokiškas Kalėdų giesmes. Vėliau prie valgiais apkrauto stalo prasidėdavo šventinė vakarienė. Vaisinosi viskuo, ką turėjo, nes evangelikams pasninkauti neprivalu (Petrošienė 2007, 222). Didžiojoje Lietuvoje žmonės taip pat pirmąją Kalėdų dieną paprastai praleisdavo šeimos būryje. Grįžę iš bažnyčios vaišindavosi šventiniais valgiais, pagiedodavo kalėdines giesmes ir dainas, ilsėdavosi. Ant stalo – šaltiena, kumpis, šiupinys su kiaulės šnipe ir ausimis, vėdarai, kepta žąsis su kopūstais. Griežtai drausta imtis kokio darbo. Žemaičiai pirmą Kalėdų dieną lankydavo ligonius, vienišus vargšus, nunešdavo jiems šventinio maisto, kokių drabužių (Klimka 2009a, 192). Didžiojoje Lietuvoje Kalėdos taip pat buvo švenčiamos tris dienas. Pirmiausia švenčių laiką imta trumpinti miestuose, vėliau kaimuose. Mūsų šimtmečio ketvirtame dešimtmetyje visoje Lietuvoje Kalėdas tebešventė po dvi dienas, o šimtmečio viduryje – tik vieną dieną (Kudirka 1993, 200). Sprendžiant iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos galima teigti, jog Klaipėdos krašte Kalėdos yra švenčiamos dvi dienas. Kalėdų šventę mini 76 informantai, kurie pateikia 45 etnografinius pasakojimus (3 iš jų – fragmentai) apie Kalėdų šventės dienotvarkę. Kalbėti apie maginių kalėdinių veiksmų relikтус Mažojoje Lietuvoje galima remiantis tik rašytiniais šaltiniais, kadangi informantai jų jau

nebeprisimena. Pasak J. Balio, Mažojoje Lietuvoje *nuog Kalėdų iki Naujųjų metų nei jokio sunkaus darbo nedirba, vien vidurdienį bent ką darydavo. Nesukdavo nei maltuvės girnų, skalbinių neskalbė dėlei nečystumo tarp vaikų bei šeimynos, t. y. dėl piktų skaudulių ir tam lygių ligų* (TD III, 1937, 37).

5) Persirengėlių būrio vaikštytės – vienas bendruomeniškiausių Lietuvos kaimo papročių. Vaikštynių metu aktyviais veiksmais pasižymėdavo ne tik kaukėti „svečiai“, bet ir sodybos šeimininkas su šeimyna (Buračas 1993, 174–175). Mažojoje Lietuvoje Kalėdų antrąją dieną kieminėdavosi: lietuvininkai per Kalėdas valgė šiupinį su kiauliena, šventiniam stalui pateikdavo visa, ką turėjo skaniausio. Antrąją dieną kieminėdavosi, vaišindavosi. XIX a. vid. lietuvinikų jaunimas įvairiai pramogaudavo – šokdavo, dainuodavo, žaisdavo žaidimus, tačiau vakarėliuose nebuvo nei grojama, nei geriama (MLE 2000, 698). Tilžės, Ragainės ir kitose apylinkėse jauni vyrai, pasipuošę širmus žirgus, jodinėdavo po kaimus, lankydavo gimines, visiems linkėjo geros sveikatos ir gausaus javų derliaus. Sutikę kitą raitelių grupę, eidavo imtynių nenulipę nuo žirgų. Kartais persirengę, kad neatpažintų, mėgindavo įjoti į trobą (MLE 2000, 698). Tačiau sprendžiat iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos, per Kalėdas buvęs kieminėjimo paprotys Klaipėdos krašte yra visiškai sunykęs. Didžiojoje Lietuvoje tarpukariu paprastai „čigonavo“ jaunimas (Vaičekas 1990, 190). Jis ne tik atlikdavo čigonų ir kitų tradicinių personažų vaidmenis („žydo kromininko“, raganos, velnio, meškos, giltinės, gandro, gydytojo, angelo, „dūšios“, Dievo ir pan.), bet ir užkabinėdavo jaunas merginas, laistydavosi vandeniui ir pan. Šeimininkai atsipirkdavo vaišėmis. Dažniausiai „čigonaudavo“ antrą Kalėdų dieną, per Naujuosius metus, Tris karalius, rečiau – visą tarpušventį. Kai kur netoli Latvijos sienos esančiose vietovėse „čigonavimas“ prasidėdavo net per Kūčias (Šliavas 1993, 134).

Dar siauresniame Lietuvos areale buvo atliekamas Šyvio šokdinimas. Tai buvo daugiausia irgi jaunimo apeiginė funkcija. Nors, J. Kudirkos tyrimų duomenimis, šis paprotys buvo paplitęs vakarinėje Vilkaviškio rajono dalyje (Kudirka 1993, 230), A. Vyšniauskaitė akcentuoja, kad jis ypač populiarius Pajevonių apylinkėje (Vyšniauskaitė 1993, 145). G. Vilys išsamiai aprašo Vištyčio apylinkių realijas (Vilys 1993, 8–9). XIX a. pabaigoje šio papročio būta Mažojoje Lietuvoje, kai kur Vokietijoje, todėl, A. Vyšniauskaitės teigimu, jis atėjęs iš šiaurinės Vokietijos (Vyšniauskaitė 1990, 24). Tyrinėtojos nuomonę paremtą 1905 m. Pakalviuose (Ragainės apsk., Mažoji Lietuva) užrašyta informacija, kurioje minima, kad Kalėdos pagal seną paprotį – kaukių šventė. Jauni vyrai užsėdę ant širmų žirgų įjodavo net į stubą ir pasišalindavo tik apdovanoti (Kerbelytė, Stundžienė 1996, 35). Tradicinių persirengėlių personažų grupėje išskirtinį vaidmenį atlikdavo vienas persirengėlis – arklys „šyvis“ (kai kada juo buvo du žmonės). Nuo „šyvio“ vikrumo ir sugebėjimo iš vietos peršokti suolą ar įsibėgėjus – stalą priklausė vaišių ir dovanų gausa.

Kartais nuo Kalėdų ar Naujųjų metų pradedamos vaikštytės baigdavosi per Tris karalius, rengiamos vaišės (kaip ir po „čigonavimo“), Gižuose vadintos „šyvio galvos nukirtimu“. Jose dalyvaudavo persirengėlių vaikštynių dalyviai (be šyvio, vaidindavo dar čigonai, meška, šluočius, kareivis ir kt.) ir kviestiniai svečiai (dažniausiai merginos) (Vyšniauskaitė 1990, 23–24, Kudirka 1993, 230–231).

Kai kur Pietų Žemaitijoje vaikinai eidavo berneliais. Kaltinėnų vals., Rūtelių kaime, pasak J. Ruzgytės, XIX a. pab. visą laikotarpį nuo Kūčių iki Trijų karalių vadino Berneliais. Tuo metu eidavo dvylika „jaunų ir gudrių vyrų“: *Keistai jie būna apsirengę: raudonomis kelnėmis, švarkus atbulai apsivilkę, kepures nusukę į užakalį, su ilgomis kartimis rankose. Eina dažnai pliauškindami botagais, kiti skambina skambučiais, tarškina sujungtais vienoje rinkėje raktais. Taip keldami triukšmą vaikščioja po miškus, po krūmus, aplanko atskiras sodybas, kuriose padoriai pavaišunami* (Ruzgytė 1942, 128–129). Tačiau remiantis XIX a. vidurio šiaurinės Lietuvos realijomis (Varputėnai, Šiaulių raj.) Bernelius giedojusių ir šeimininkus sveikinusių blukvilkių grupę sudarė tik vienas senelis ir trys jaunuoliai. Kokias nors pačių dalyvių magiškas jų atliekamas funkcijas sunku įžvelgti (Valančius 1972, 237–238). Tai matyti ir iš to, kad yra daugybė šio tipo vaikštynių variacijų. Taigi tarpukariu išlikus senesniam vaikštynių pavadinimui ir kai kuriems elementams, kito dalyvių amžius, eitynių laikas, buvo perimama kitų persirengėlių vaikštynių elementų. „čigonautojų“, „bernelių“, „šyvio šokdintojų“ grupės nebuvo kompaktiškai paplitusios, jos veikė Lietuvos etninės teritorijos pakraščiuose (Šaknys 2001, 46).

Dar vienas visoje Lietuvoje paplitęs Kalėdų persirengėlis – Kalėdų senelis, Senis Kalėda, Kalėdų Dalulis, Senis šaltis¹⁰ ir pan. Tačiau apie šį Kalėdų personažą žinoma ne tiek ir daug. Apie jį prieškarinėje Lietuvos spaudoje yra parašę keletą straipsnių B. Buračas ir A. Mažiulis. Vėliau (1995 m.) straipsnį *Kalėdų senelis, Senis šaltis ir kiti* paskelbė A. Vaicekaskas. Iš turimos informacijos matyti, kad Senio Kalėdos personažas kalėdinių papročių kontekste turėjo kelias funkcijas. Aukštaitijoje Senis Kalėda neretai būdavo susijęs su papročiu „bliauti avinėliais“, kai vaikai pamėgdžiodavo po kaimynų langais avelių bliovimą, tikint, kad tai lems geresnį avių prieauglį tuose namuose. Šiuo atveju Senis Kalėda vesdavo nuo kiemo prie kiemo įsikibusių vaikų virtinę. Beje, kur kas dažniau (ir visoje Lietuvoje) šį paprotį vaikai atlikdavo be Senio Kalėdos. Tai, kad tokiu pat būdu – vaikams įsitvėrus vieniems į kitus, Senis Kalėda atveddavo juos į vakarėlį, leidžia spėti, kad pirmuoju atveju ūkinę sėkmę užtikrinanti maginė apeiga yra susipynusi su aiškiai pramoginės kilmės elementu (Vaicekaskas 1995, 9). Pasak B. Buračo, *daugelyje Rytų Aukštaičių*

¹⁰ Senis šaltis, tiksliau sakant, šv. Nikolajus (tai yra tikrasis, ne vien ikirevoliucinės Rusijos, bet gerokai platesnio Rytų Europos regiono *Kalėdų senelio* vardas) priklauso nepalyginamai labiau kosmopolitinei miesto kultūrai. Čia papročiai transformavosi ir kito žymiai sparčiau. Štai dėl to Senis šaltis savo išvaizda toks nepanašus į išverstais kailiniais apsivilkusius kaimo persirengėlius. Raudonu apsiaustu pasidabinusį Senį šaltį arba jo labiau vakarietišką kolegą – Santą Klausą randame Skandinavijos šiaurėje, Rusijoje, Centrinėje ar Pietų Europoje (pl. žr. Vaicekaskas 1995, 9).

vieta, vaikščiodavo berniokai, apsisaisę vadinamuoju „Kalėdų Daluliu“ (Rokiškio raj. vadintas Kalėda arba Daduliu), kuris vaizduoja senelį, nešantį geriems vaikams dovanėles (Buračas 1993, 131). Pastebėtina, jog J. Balio teigimu, „Dadulio vedimas“ buvo vienas iš kalėdinių žaidimų: apvelka vyrą išverstais kailiniais. Ant nugaros uždeda sėtuvę, o ant sėtuvės – pagalvį. Kiti vyrai jį veda į vakaruškas. Priėję prie durų klausia: „Ar galima?“ šeimininkė atsako: „Galima“. Visi sueina į vidų. Dadulis lenda prie mergaičių, o jos nori jam numesti nuo nugaros pagalvį. Jis su lazda ginasi. Žaidimas baigiasi tada, kai vyrui nuo nugaros numeta pagalvį (Balys 1993, 42).

Kitais atvejais Senis Kalėda aplankydavo kaimo sodybas, kur išsakydavo tam tikras žodines formuluotes, turėjusias atnešti namiškiams asmeninę laimę. Vėlyvojoje tradicijoje (XX a. 3–4 dešimtmetyje) Seniu Kalėda apsirengęs kaimynas atnešdavo vaikams dovanų. Klaipėdos krašte vaikams dovanas atnešdavo Kalėdų senelis: ateidavo senelis, reikėjo mokėti maldelę, reikėjo mokėti kokio norints dainelę padainout, apklausinėdavo, ar jūs klausėti motutės, senelio, ar mamytės, ar tėvelio, tai vat būdavo tokios trumpos apeigos (Valteris Šeferis, g. 1924 m., Žigaičių k.). Jis vilkėjo į viršų išverstus kailinius: apsivilkdavo kailinius, išsiversdavo, iš tėvų ar kaimynų tuo seniu pabūdavo, katras iš vyresniųjų (Morta Šakienė (Kvaukytė), g. 1923 m., Derceklių k.). Tas Kaliedų senis pasiimdavo kailinius didelius, tus kailinius į viršų išsivertė, vilna, ka būtų viršuj, kuoki ten barzdą prisiklijuodavo, kuoki tai kepurį ten su dideliu bumbulu užpakaly, paskambins, kad čia jau girdėtų, kad jau parein tas senis (Lidija Aukškelienė, g. 1920 m., Kintai). A. Vaitkeausko manymu, nėra jokios abejonės, kad tiek funkcinio požiūriu (kaimo sodybos aplankymas, linkėjimai, namiškių atsilyginimas vaišinant), tiek semantiškai (vilna į viršų išversti Senio Kalėdos kailiniai, jo oracijoje minimas – anas kraštas ir t.t.) šis paprotys yra visiškai tapatus persirengėlių būrio vaikštynėms. Kitaip sakant, Senis Kalėda tėra individualiai veikiantis antropomorfinės išvaizdos personažas, svarbiausiais savo bruožais menkai tesiskiriantis nuo šiaurės Aukštaitijoje žinomų kalėdinio laikotarpio čigonautojų ar Žemaitijos Užgavėnių žydu (Vaitkeauskas 1995, 9). Prie viso šito pridėjus tai, kad Senis Kalėda beveik visuomet aptinkamas pačioje vėlyviausioje tradicijoje – XX a. 3–4 dešimtmetyje, – galima būtų spėti, kad šis personažas atsirado sujungus persirengimo paprotį su vaikams duodamų kalėdinių dovanėlių „atradimo“ namuose motyvacija – tai yra, kad dovanas atnešęs Kalėdų senelis¹¹. Pastebėtina, jog yra užfiksuotas pasakojimas, kad Klaipėdos krašte buvo švenčiama ir Senio šalčio (šv. Nikolajaus) diena: taip jau prieš Kalėdas gruodžio septintą dar Nykoliaus diena būva, tai jau vaikai, mes, rašydavom laiškus ir į batus dėdavom. Batus jau tada

¹¹ Yra buvę ir visai kitokių Kalėdų senelių. Įdomų pasakojimą yra užrašęs J. Kudirka: *Jeigu būdavo atodėkis, vaikai būtinai lipdė Kalėdų senį (diedą, bočių, senį besmegenį). Dažniausiai tai darydavo antrą dieną, rečiau – pirmosios Kalėdų dienos vakare, o Marijampolės apylinkėse – ir prieš šventes. Dzūkų Kalėdų senelį J. Mickevičienė savo prisiminimuose taip pavaizdavo: „Akis įstatydavome ir morką įkišdavome, anglių sagas padarydavome, puodą ant galvos uždėdavome ir šluotą į rankas įkišdavome“* (Kudirka 1998, 36).

radom dovanų į paskiau jau per Kalėdas (Haneliorė Menienė (Jankovski), g. 1936 m., Šakūnelių k.). Tai tik įrodo, jog kiekvienoje lietuvininkų šeimoje buvo laikomasi savitų tradicijų, perduodamų iš kartos į kartą. Taigi, sprendžiant iš XX a. ekspedicijų medžiagos, galima teigti, jog Kalėdų senelis nors ir ne visose lietuvininkų šeimose buvo laukiamas (dažniausiai tik tose, kur buvo mažamečių vaikų), tačiau šiais laikais yra žinomas kiekvienam visoje Lietuvoje. Apie Kalėdų persirengėlius darbe užfiksuota 30 etnografinių pasakojimų (3 – fragmentai).

6) Reta mažlietuvių šeima yra išsaugojusi ir paprotį burtis Kūčių vakarą. Didžiojoje Lietuvoje Kūčios būdavo didelė šventė prie apeiginio stalo, lydima apeigų, burtų, aukų. Prieš Kūčias žmonės stengėsi užbaigti darbus. Kūčių dieną buvo draudžiama malti, skaldyti malkas, kulti, nes triukšmą sukeliantys darbai būsimą vasarą sukeltų audringus debesis su krušomis. Tačiau sprendžiant iš XX a. ekspedicijų medžiagos, galima teigti, jog tradicija burtis Kūčių vakarą Klaipėdos krašte yra apnykusi, nors užuominų dar galima rasti: Kūčios vakare senieji žirnių nušutino ir tą vandenį ant šiaudų kūlio perpylė, paskui jie ėjo į sodą ir su tais šiaudais medžius apraiščiojo, kad ant kitomet daugiaus obuolių ir grūšių užderėtų ir kad raganos neateitų iškadą padaryt (Lietuvininkai 1970, 386). Darbe užfiksuota 16 įvairių Kūčių ar Kalėdų tikėjimų ar burtų pavyzdžių, susijusių su vedybomis, gyvenimo trukme. Su orų spėjimais susijusių tikėjimų yra užfiksuota tik rašytiniuose šaltiniuose: Kūčių dieną po vakarienės Klaipėdos krašte vyresni žmonės eidavo į kiemą kitų metų orų spėti. Jeigu dangus giedras, žvaigždėtas, ypač į krūvas susimetusiomis žvaigždėmis – gerai dės vištos. Arba dar taip sakydavo: „Jei Kalėdos juodos, tai Velykos baltos“ [...] Į medį keldavo vėtrungę. Jei vėtrungės virvė sušlampa – lietingo pavasario ženklas. Jei vėtrungė pasisuka į pietus – šilti, derlingi metai, į vakarus – šlapi, blogi (Kudirka 1993, 5).

Taigi, tam tikrų papročių reikšmės, savitumo nesuvokimas, nebranginimas arba paprasčiausias nežinojimas greitina vertingų ir gražių Kūčių ir Kalėdų švenčių papročių nykimą, kuris ryškus Klaipėdos krašto regione, tačiau kiekvienoje šeimoje yra specifinių papročių, kurie perduodami iš kartos į kartą. Didžiosios ir Mažosios Lietuvos Kūčių ir Kalėdų papročiai atitolo vieni nuo kitų dėl istorinių veiksnių – krikšto, stipresnio Mažosios Lietuvos švietimo, germanizacijos ir gilaus religingumo, kurį stiprino surinkimininkai.

2.1.3. Tradiciniai Kūčių ir Kalėdų valgiai

Didžiojoje Lietuvoje simbolinę Kūčių erdvę sukdavo ant stalo klojamas šienas, nauja balta staltiesė, šalia stalo pastatomas šiaudų ryšulys (Kudirka 1993, 59–61). Krikščioniškojo kulto daiktai – kalėdaičiai, nukryžiuotojo atvaizdas – „mūkelė“, žvakė dar labiau pabrėždavo šventinės vakarienės svarbą (Kudirka 1993, 58; Vyšniauskaitė 1990, 12). Ritualinį šeimos bendrumą

išreikšdavo apeiginis kalėdaičio („bernelio pyrago“) dalijimas ir valgymas. Vaišės paprastai pradėdavo vyriausias šeimoje. Jis lauždavo „Dievo pyragą“, pasveikindavo visus sulaukus Kūčių ir palinkėdavo sulaukti kitų. Kai kurie „Bernelio pyrago“ dalijimo momentai iškrenta iš krikščioniškosios pasaulėžiūros srities. Kalėdaitis buvo naudojamas Kūčių būrimuose. Priklausomai nuo atlaužto gabalėlio dydžio buvo spėjamas paveldėsimos „dalies“ dydis ar gyvenimo trukmė (Balys 1993, 21, 88–89; Kudirka 1993, 98).

Būsimą maisto gausą turėjo garantuoti simbolinis visų patiekalų ragavimas per Kūčias ir pabrėžtinai akcentuojamas ruošiamų valgių arba valgymo kartų skaičius. Kaimo gyventojai neretai teigia esą Kūčių vakarienei 12 patiekalų ruošdavę todėl, kad metuose būtų 12 sočių mėnesių (Kudirka 1993, 63; Vyšniauskaitė 1990, 12). Kitais atvejais paprotys Kūčioms ruošti 12 valgių susiejamas su *Paskutinėje Vakarieneje* dalyvavusių Apaštalų skaičiumi (Kudirka 1993, 63). Rečiau teigiama, kad Kūčioms reikėdavę ruošti 9 arba 13 patiekalų (Balys 1993, 86; Dundulienė 1991, 57–58).

Kūčių papročiai vienija tautą, tačiau juose yra atskirų elementų regioninių skirtumų. Ir ypač tai pasakytina apie Kūčių valgius. Etnografai iš viso Lietuvoje jų priskaičiuoja daugiau nei šimtą. Pasak J. Balio, Kūčių valgiai: *kisielius, verdamas iš avižinių miltų; šustinis, avižinės kruopos iš virtų, o paskui išdžiovintų, grūdų; grucė, padaryta iš miežių; grybai; rasalas arba barščiai; sližykai, kepami iš kvietinių miltų; įvairios pupos, žirniai; saldieji kleckai; medus* (Balys 1993, 20).

Beveik visoje Lietuvoje svarbiausias Kūčių valgis – **kūčia** – verdamas iš įvairiausių javų: žirnių, miežių, rugių, kviečių (Balys 1993, 20). *Per Kūčias valgoma bent dvylika įvairių valgių. Būtinai turi būti valgių iš virtų javų, ypač kviečių, žirnių, miežių, aguonų. Daugiausia valgoma saldžių valgių, kad visus metus gyvenimas būtų saldus* (Buračas 1993, 130). Aukštaitijoje ant stalo būtinai dedami virti kviečiai. Jie paprastai užpilami medaus salde. Senovėje buvo mėgiamas šustinis – avižinės bandelės (Buračas 1993, 130; Balys 1993, 20). Vilnijos kraštui būdingas valgis yra *virtinukai* su aguonų įdaru. Įdomus patiekalas – *poliauka* – ruginių miltų raugė virtų džiovintų baravykų sriuba (Klimka 2009a, 191). Žemaičiai kai kuriuos valgius paskanina paspirgintomis ir sutrintomis *kanapėmis*. Suvalkiečiai ant stalo pasitiekia virtų žirnių ir pupų bei avižinio kisieliaus. Dzūkai kepa *grikinės babkas* ir papločius – *lamancus* (Klimka 2009a, 191).

Nors rašytinių šaltinių apie tradicinius valgius Klaipėdos krašte ir apskrityje Mažojoje Lietuvoje sukaupta nedaug, tačiau iš to, kas yra užfiksuota, galima įsivaizduoti, kaip buvo švenčiamos Kalėdos šiame krašte, kuriame dauguma gyventojų buvo evangelikai liuteronai. *Kūčios vakare tai gaspadinė sakė: „Šiąnakt per visą naktį žiburys turi degt; kas nor, gal gult, ir kas nor, gal imt knygas. Rytoj rytą ant pusryčių bus pečenkos, dešrų, branvyno, alaus, zupės.“ Pirmą dieną*

Kalėdų rytoj tai buvo obuolių ir puikaus pyrago ant lentynos statyta (Lietuvininkai (K. Kapelerio dalis) 1970, 364).

XX a. pabaigoje Mažosios Lietuvos Kalėdos – išimtinai krikščioniška šventė. Šią dieną lietuvininkai iš ryto eidavo į bažnyčią, kurioje giedodavo giesmes. Vėliau, grįžę iš bažnyčios, jie sėsdavosi prie šventinio stalo.

Tilžės apylinkėse, pradedant Kūčiomis, visuose šventvakariuose, kurie trukdavo iki sausio 6 d. virdavo garuose *mažus ruginių miltų kepaliukus*. Prosenoviškas patiekalas buvo *barščiai su grybais, mėsa*. Tilžės, Ragainės ir kitose apylinkėse gamindavo patiekalą iš *rainių žirnių su mėsos padažu* (Dundulienė 1991, 233). Kaip žinoma, prosenovinis tradicinis Kalėdų valgis buvo *šerniena* arba *kiauliena*. Šernas – tai gyvūnas, kuris žemei teikia vaisingumą. Todėl šernas arba naminė kiaulė yra *žemdirbystės simbolis, noras, kad sektųsi gerai ir lengvai išpurenti, išdirbti žemę, nes buvo tikima, kad šie gyvuliai teikią ir pačiai žemei vaisingumo* (Elertienė 1988, 18).

Šiame skyriuje kalbiniu aspektu aptariami darbo autorės Klaipėdos krašte surinkti ir užrašyti tradiciniai Kūčių ir Kalėdų patiekalų pavadinimai.

Lietuvininkų Kalėdų stalas neapsieidavo be *šiupinio*, kurio viduryje kyšodavo kiaulės uodega. J. Balys mini kalėdinį „ypatišką“ valgį, kurį gamindavo Mažojoje Lietuvoje: *vakarienei ypatiškas valgis: rainių žirniai su mėsos padažu. Visas virts valgis turėjo būt suvalgytas* (Balys 1937, 36). **Šiupinys** – tai indigenus žodis, kurį kalbininkas E. Frenkelis priskiria *šipti, šiepti* žodžių šeimai (pl. žr. *tradicioniai Užgavėnių valgiai*, p. 85).

Sprendžiant iš XX a. II p. pateikėjų etnografinės medžiagos, kalėdinis mažlietuvių stalas nebuvo įsivaizduojamas ir be keptos, prikimštos obuolių žąsies arba anties: *būtinai kepdavo žąsį, išimdavo to prikimšdavo obuolių (obuolių prikimšdavo?) ja ja, per Kalėdas būtinai būdava žąsis kepdava* (Verneris Pėteraitis, g. 1928 m., Katyčiai). **Žąsis** ir **antis** – tai idigenūs žodžiai, turintys giminaičių kitose kalbose: lie. *žąsis*: la. *sansy*, pr. *sansy*, la. *zuoss* (Fraenkel 1965, 1292); lie. *antis*, pr. *antis*, serb. *ytva*, sva. *anut*, lo. *anas* (Endzelīns 1982, 176).

Taip pat lietuvininkai per Kalėdas valgė putrą. **Putrà** – „miltų, bulvių kukulių, kruopų ar kitokia sriuba“. Kalbininkai šį žodį etimologizuoja įvairiai – vieni mano, jog tai slavizmas arba finizmas, kiti – kad tai indigenus žodis. A. Briuknerio nuomone, *putrà* yra skolinys iš rus. *pútra* (žr. Būga 1958, 314). J. Mikkola mano, kad yra tikimybė, jog lie. *putrà* pasiskolintas iš fin. *putro* – *puuro*, kur finų giminaičių mordvių kalboje yra *pətrá*. Kalbininkas K. Būga nepritaria nuomonei, jog lie. *putrà* pasiskolintas iš fin. *putro* – *puuro*. Jis teigia, jog lie. *putrà* sietinas su lie. *Pùtelis*¹ (Būga 1958, 315). Pastebėtina, jog fin. *putro* – *puuro* „der Brei, die gekochte Grütze“ yra skolinys iš lie. *putrà*, todėl V. T. Beröringeris mano, jog ne lietuvių žodis yra pasiskolintas iš rusų, o atvirkščiai – vyriškosios giminės *pútra* „Art Brei“ ir baltarusių *pútra* „Haufergrütze mit Milch“

skolinys iš lie. *putrà*. Nuomonei, kad *putra* yra indigenus žodis pritaria ir E. Frenkelis, kuris nurodo, jog *pudr* yra baltizmas, o finų *puuro* yra skolinis iš lietuvių *putra* (Fraenkel 1965, 682). Taigi, remiantis daugelio kalbininkų nuomone, galima teigti, jog *putra* – indigenus žodis.

Klaipėdos krašte tradicinis Kūčių patiekalas buvo **kiunkė**: *žirnių paprastai pašutindavo, žirniai buvo raini, o jie buvo tokie pašidomi šilti ir taukuoti, juos pakaitindavo ir taukų užpildavo, ale skanūs buvo, visai skanūs buvo* (Albertas Juška, g. 1931 m., Rimženčiai). *Verda atskirai žirnius ir skustas bulves (retkarčiais ir drauge). Išvirusias bulves sutrina, žirnius tik apgrūda. Paskui viską deda į viena puodą ir grūda drauge, tačiau taip, kad žirniai liktų apysveikiai* (Kudirka 1993, 71). Šio patiekalo pavadinimo kilmė nėra aiški.

Mažojoje Lietuvoje Kūčių stalas buvo neįsivaizduojamas ir be **zilzės**. *Zilzė* (vok. Sülze) – „šaltiena“ – germanizmas: *prieš Kalėdas visada pora savaičių, tai papjaudavo kiaulę, prigamindavo visokių patiekalų: ir šaltienos, nu ta, zilzė, ir vyniotinių* (Henrikas Cyrulys, g. 1932 m., Kintai).

Visi pateikėjai pabrėžia, jog svarbiausi patiekalai per Kūčias ir Kalėdas buvo įvairūs **pyragai**: *pyragai pas mus būdavo visada, o Kalėdom tai jau pradėjo kept nuo Advento* (Trautė Miklovaitė-Bakutienė, g. 1927, Aukštumala); *pyrago pripjausto tenai toks krepšelis įvairiausių: ir trupininis, ir visokių, visokių, ir kava gera, kava ir pyragas* (Verneris Pėteraitis, g. 1928 m., Katyčiai). Pasak etimologo E. Frenkelio, *pyragas* (kepinys iš miltų, mielių, pieno su įvairiais įdarais) yra skolinys iš baltarusių *pirog*: *pyragas aus wruss. pirog. Lett. pirāgs, Speckkuchen, auch pirags, das letzte außerdem, Weizenoder Gerstenbrot, aus aruss. pirogъ, bzw. wruss. Pirog* (Fraenkel 1965, 595). Pastebėtina, jog *Kalėdų pyragas* vidurio Europoje buvo laikomas geriausiu šventiniu kepinu jau nuo XIV a., o apie 1500 m. plačiai paplito ir meduolių kepimas, ypač vienuolynuose. Viename išlikusiame 1571 m. kalėdiniame pamoksle kalbama apie *Kristaus pyragą, cukrų, pipirinius pyragaičius ir įvairiausius panašius saldumynus*, o vienas šiandien jau pamirštas paprotys skelbė, jog perpjovus obuolį iš sėklų kiekio ir išvaizdos bei sėklalizdžių dydžio bei formos galima išpranašauti laimę ar nelaimę ateinančiais metais (Gerhard 2001, 78).

Buvo pyragas su varške, buvo zankūk'as – vokiškas žodis, pažodžiui būt smėlio pyragas, nu saldus, skanus toks pyragas, jis buvo kepamas specialioj nedidelėj tokioj ne blėkoj, bet tokioj apskritoj, nedidelis labai, matyt, mielių būdavo įdėta, iškišęs toks, gražiam piešiny lėkštėj (Albertas Juška, g. 1931 m., Rimženčiai). *Zankūkas* – germanizmas, vok. *Sand Kuchen* „smėlio pyragas“.

Labai svarbus Kūčių valgis buvo įvairių skanėstų rinkinys sudėtas lėkštėje ir vadintas vokiškai – **Bunte Teller** „marga lėkštė“: *kiekvienas namiškis gaudavo tokią didelę lėkštę paruošta: ten saldainiai ir riešutų pridėta su kaupu, ir obuoliukų skanių* (Henrikas Cyrulys, g. 1932 m.,

Kintai). Į lėkštę buvo dedami ir specialūs sausainukai – **pipirninkai** (plg. lenk. *pieprznik*) – toks sausainis su aštriais prieskoniais, meduolis: *pipirninkai buvo valgomi ir ant eglutės kabinami, pipirninkai jie buvo labai skanūs, kaip ten su imbieru turbūt, gvazdikėliai tikrai, skanu, tiesiog burnoje tirpdavo* (Albertas Juška, g. 1931 m., Rimženčiai).

Šventiniai gėrimai. Pagrindinis Kūčių ir Kalėdų gėrimas buvo **kafėja** (*kavà*): *rytą duos kafėjos su pyragais* (Henrikas Laužius, g. 1912 m., Vėlaičiai). *Kafėja* – germanizmas – vok. *der Kaffee* „kava“. *Jau per šventes kavos būdava, stipri, geroji kava tai jau prie pyragų – tas pupelės sumaldavom ir užplikydavom kavą ne taip kaip dabar, į puodą įsideda, pas mus į kanią įdėdava tos kavos, užplikydava, ten pastovėdava ir paskui per sietuką kiekvienam į puoduką* (Trautė Miklovaitė-Bakutienė, g. 1927 m., Aukštumala).

Taip pat ant kalėdinio stalo būdavo ir **giros**, kuri kai kurių mažlietuvių šeimose buvo vadinama *pašūkus*: *čia būdava vadydava pašūkus, tai būdava toks gėrimas, nu tai yra gira – iš miežių gira, nu, tai mielių dėdava, būdava atrodo biški padegę miežiai, nu tai jau laukoma dvi tris dienas, kol raugą pagaus* (Verneris Pėteraitis, g. 1928 m., Katyčiai). **Girà** – indigenus žodis siejamas su žodžiu *gerti* (Fraenkel 1965, 150).

Per Kalėdas dažniausiai buvo geriamas **alus**, kai kur pagardintas grietine ir įvairiais prieskoniais, lietuvininkų vadinamas **pyvu**: *motina bus pyragų pakepus, štraizelių, kuhelių ir tad rytą duos alaus, nu pyvo, padaryt(a) su grietiniu ir su tokiai(s) divycais, tokia gėrala – labai gardus buvo pyvas ir grietinės pavirta* (Henrikas Laužius, g. 1912 m., Vėlaičiai). *Pyvas* yra slavizmas (pl. žr. Endzelīns 1982, 281; Mažiulis 1997, 289; Būga 1958, 46) – lie. *pyvas*, kaip ir pr. **pīvis* yra skolinys iš lenkų kalbos: *piwis* ‚Bier‘ s. *pewo* : *wie* li. *pywas aus p. piwo* ‚Bier‘ (Trautmann 1910, 400). Pasak V. Mažiulio, *piwis* ‚Bier – alus‘ nom. sg. masc. = pr. **pīvis* < **pīvas* (o-kamienis) < lenk. *piwo* „t.p.“; *pewo* ‚bier‘ – turbūt aplenkintas pr. **pīv(a)s* „t.p.“ < lenk. *piwo* „t.p.“ plg. slavizmą lie. *pyvas* „alus“ (Mažiulis 1997, 289). Adaptuojant šaknyje paliktas ilgasis balsis y, pridėta vyr. g. galūnė.

Klaipėdos krašto moterys Kalėdų neįsivaizdavo be kalėdinio **punšo**: *nu Kalėdom, tai kaip jau šalta buvo, tai padarydavo tą Kalėdinį punšą: tai reikia vyno, reikia romo truputį, karšto vandens ir cukraus deginto – gali šauniai prisigert, daugiau romo įpils, tai amen* (Trautė Miklovaitė-Bakutienė, g. 1927 m., Aukštumala). **Pūnšas** – anglizmas, angl. *punch* „svaigusis gėrimas, pagamintas, virinant romą su cukrumi, citrinų sultimis arba kitais prieskoniais iš vaisių“ (TŽŽ 1969, 633).

Per Kalėdas mėgdavo gerti ir **grògą** – anglizmas *grog* – gėrimas iš romo arba konjako ir verdančio vandens bei cukraus (TŽŽ 1969, 293).

Taigi, Kūčių vakarienė išsiskiria apeigų turtingumu, o Kalėdų stalas – patiekalų įvairove. Viena vertus, tai nulėmė vienos svarbiausių žemdirbiškojo kalendoriaus švenčių statusas, kita vertus, – Kalėdų šventės vaidmuo krikščioniškojo kulto rėmuose. Kūčių vakarienės ritualinė struktūra turi daugiausia bendrų bruožų su XVI–XVII a. bendruomeninių švenčių vaišėmis.

Sprendžiant iš XX a. II p. ekspedicijose surinktų Kalėdų šventės patiekalų pavadinimų galima teigti, jog dauguma jų – germanizmai ir slavizmai. Pastarųjų tam tikrą sluoksnį lietuvininkų kalboje paliko per lenkus į Lietuvą atėjusi krikščionybė ir iš dalies tiesioginiai ryšiai su lenkais.

2.2. UŽGAVĖNĖS

Užgavėnės – tai slenkstis tarp žiemos ir artėjančio pavasario. Krikščionims tai yra gavėnios – priešvėlykinio pasninko ir atgailavimo laikotarpio – išvakarės. Lietuviškos Užgavėnės – tai seniausių apeigų ir žaidimų, kurių metu susitinkama su mirusiųjų vėlėmis ir gamtos dievybėmis, tradicija, persirengėlių karnavalas (Kudirka 1996, 25).

Užgavėnės Lietuvoje turbūt visų labiausiai mėgiama liaudiškoji šventė. Čia daug erdvės žaismei, valiūkavimui, visokeriopai saviraiškai. Todėl tradicine švente džiaugiasi tiek vyresnės kartos žmonės, tiek ir jaunimas. Mūsų dienomis pritampa Užgavėnės ir miesto kultūroje; jas rengia kraštiečių bendrijos, etninės veiklos centrai. Šventė tebėra išlaikiusi natūralų ir spontanišką pobūdį (Klimka 2009, 37).

2.2.1. Užgavėnių vardo kilmė

Pirmą kartą Užgavėnės paminėtos vienuolio H. Beringerio rašte (1428 m.): [...] *per Užgavėnes (vok. Fastnachten) vyksta velnių šokiai, o garbingi žmonės leidžia moterims persirengti vyriškais drabužiais, berniokiškais paltais ir panašiai – kas Dievo yra uždrausta* (BRMŠ 1996, 492). Ilgainiui Užgavėnių laikas (septintosios savaitės prieš Velykas antradienis) buvo pritaikytas prie krikščioniškojo bažnytinio kalendoriaus, tačiau daugelis prosenovinių papročių ir tikėjimų bei karnavalinis šventės pobūdis išliko iki mūsų dienų.

Užgavėnių pavadinimas kilęs iš žodžio *gavėnia*. Pasak kalbininkų E. Frenkelio ir M. Fasmerio, *gavėnia* „pasninkas“ yra slavizmas – skolinys iš rusų *говѣнія* „gavėnia“, *говеть*¹² „gavėti, pasninkauti“ (Fraenkel 1965, 142; Fasmer 1986, 423). Pirmą kartą *gavėnia* paminėta 1426 m. Sembos vyskupo Michaelio Jungės įsake, kuriame paskelbti nuostatai, kurių *prūsai turi laikytis ir pagal kuriuos nusikaltę tikėjimui turi būti baudžiami*. Rašte kalbama, jog mažiausiai per metus, būtent per Gavėnią, reikia atlikti išpažintį (BRMŠ 1996, 483). Tuo tarpu Mikalojaus Lasockio rašinyje *Didysis melas* (1435 m.) jau yra užsimenama ir apie pasninką Gavėnios metu: *per Gavėnią kartais valgė tik daržoves* (BRMŠ 1996, 539). Evangelikams liuteronams, kurie sudarė didžiąją Klaipėdos krašto gyventojų dalį, gavėnios apribojimai nebuvo taikomi. Nors kai kurių lietuvininkų teigimu, gavėnios metu net ir po I pasaulinio karo nerengtos vestuvės bei krikštynos,

¹² K. Būgos manymu, *gavėnià*, -ėnios „вликий пост“ ir *nedėlia* „праздник, воскресенье“ turi *ė* vietoje *ie* įvestą iš infinityvo *gavė-ti* „постить“ ir **dėti* „делать“: *gavė-ti*, o ne **gaviẽ-ti*, dėl to, kad tokių veiksmazodžių kaip *lė-ti*, *griẽ-ti* dviskiemenių nėra: *gavėti* pagal *avėti*, *šnekėti* (Būga III, 825).

kai kas laikėsi pasninko ir daug kur jaunimas nešoko (MLE 2000, 435). Pastebėtina, jog Mažojoje Lietuvoje dažna pavardė – *Gavėnas*, *Gavėnia*, *Gavėnė* (LPŽ 1985, 635), taip pat yra ir vietovardžių, pavyzdžiui, *Gavėnai*, *Gavaitė* (Pèteraitis 1992, 90) ir pan.

Gavėnia suasmenintai vaizduojama vaikams pagąsdinti kaip vidutinio amžiaus moteris, nepaprastai stora, suvalgiusi visus lašinius ir čiulpianti iš žmonių gėrybes, didele galva ir susivėlusiais plaukais. Jos giminaičiu ir padėjėju buvęs Kanapinskis. *Gavėnas* taip pat buvo suasmeninta *Gavėnia*, pramanyta būtybė vaikams, išsivysčiusi iš senos apeiginės pamėklės, reiškiančios arba derliaus dvasios įpavidalinimą, arba žiemos demoną. *Gavėnas* žinomas Rytų Lietuvoje (LE VII, 53–55). Etnologas Arūnas Vaicekuskas monografijoje *Lietuvių žiemos šventės* Gavėnios laikotarpio pavadinimą taip pat sieja su *Gavėno*¹³ kaip mitinės būtybės (Užgavėnių pamėklės) vardu: *Geresnio likimo sulaukė vyriškos giminės Gavėno vardas, nes šitaip vadinamas po Užgavėnių prasidedantis Gavėnios laikotarpis. A. J. Greimas rekonstruoja hipotetinį Gabėno vardą. Teoriškai šaknis <gab*> leistų susieti pamėklę su mitologinėmis ugnies kulto būtybėmis. Tačiau semantinę reikšmę turintys pamėklės išvaizdos elementai – grėsmingi veido bruožai, negyvas paršelis ar varna, eglisakiai – atskleidžia iškamšos ryšį su chtoniškuoju pasauliu. Gavėnas dažniausiai siejamas su draudimu valgyti mėsą pasninko metu* (Vaicekuskas 2005, 82). Tačiau hipotezė dėl Gabėno vardo yra mažai tikėtina, nes kelia abejonių *b-* ir *v-* tarpusavio santykiai. Nors šiandien gavėnios pasninkai trumpesni, tačiau gražų senovišką mūsų žmonių posakį dar ir dabar galima išgirsti: „– Valgot mėsą ir nematot, jog čia Gavėnas peilį galanda. Saugokitės, kad liežuvio nenupjautų“. Dažnai vaikai tyčia, Gavėnio nepaisydami, sako: „- Pone, Gavėnai, pagaląsk ir mūsų peilį, toks neaštrus, kad nė duonos nebegalima atsiriekti“ (Buračas 1993, 194).

2.2.2. Užgavėnių papročiai

Žemdirbiškos tradicinės kultūros kraštai, kurie sureikšmina sezonų pervartą ir pavasarį t.y. žemės ūkio darbų pradžią iškelia į pirmąją vietą, skirtingai švenčia Užgavėnes, nors šventės tikslas visur yra vienodas – žadinti žemę ir paruošti ją sėjai. Taigi Užgavėnės savo esme yra agrarinė šventė, kurioje maginiais apeiginiais veiksmais skatinamas žemės derlumas, todėl ją reikia švęsti labai triukšmingai ir linksmi. Štai Venecijoje vyrauja kostiumuotos kaukės iš viduramžių fantazijų, Rio de Žaneire šėlsta sambos mokyklų šokėjos, pasirėdžiusios atogrąžų paukščiais, peteliškėmis ir gėlėmis, Bulgarijoje vyksta kukeriais vadinamų mitinių personažų vaikštynės (prieiga per internetą: Klimka, 2009).

¹³ *Gavėnas* pirmą kartą minimas Kossažewskio *Lituanikoje* apie 1852–63 m. (žr. TD III, 127).

I lietuviškuosius Užgavėnių papročius taip pat akivaizdžiai įsipybę senosios agrarinės magijos elementai, susiję su žemės žadinimu naujam gyvybės ciklui. Galima manyti, kad tai prosenoviškos baltų šventės apeigų likučiai. Daugelis požymių byloja apie mūsų Užgavėnių archajiškumą, siekiantį, tikėtina, net akmens amžių. Apskritai, ši šventė – labai įvairių laikmečių istorinių aplinkybių modifikuotas etninės kultūros reiškiny.

Daugelio etnologų manymu, Užgavėnėse susikaupė daug papročių, žaidimų, dainų ir pan. Svarbiausiais šventės elementais laikytini:

- 1) žiemos kovos su Pavasariu vaizdavimas – Lašininio ir Kanapinio dvikova, kurią laimi Kanapis;
- 2) persirengėlių vaidinimai, vaikštynės;
- 3) Morės / Gavėno vežiojimas ir jų sudegimas ar paskandinimas šventės pabaigoje;
- 4) važinėjimas, lenktynės, laistymas vandeniu;
- 5) supimasis sūpuoklėmis;
- 6) gausios vaišės (Dundulienė 1991, Kudirka 1992, Balys 1993, Buračas 1993).

Taigi Užgavėnės – viena savičiausių ir žaismingiausių tradicinių švenčių. Skirtinguose Lietuvos regionuose jos būdavo švenčiamos vis kitaip. Savitos tradicijos yra susiformavusios švęsti Užgavėnės Klaipėdos krašte.

Iš 124 informantų, 41 lietuvininkas pateikia etnografinių pasakojimų apie Užgavėnės. Remiantis pagrindiniais visos Lietuvos Užgavėnių švenčių veiksmiais, užrašyti, iššifruoti, suklasifikuoti ir pateikiami 43 etnografiniai vienetai užrašyti Klaipėdos krašte (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Užgavėnių papročių pavyzdžiai

Užgavėnės Didžiosios Lietuvos šaltiniuose	Klaipėdos krašte užrašyti Užgavėnių šventimo papročiai
1. Žiemos kovos su Pavasariu vaizdavimas – Lašininio ir Kanapinio dvikova, kurią laimi Kanapis	
<i>Kai aš mažas buvau... Ateina iš svirno baigęs to vakaro malimą vyresnysis brolis ir sako, kad ten girdėjo, kaip ruošiasi mūšiui. Mes, mažieji, klausiamo, kas ten mušis. Ima pasakoti, kad svirne rengiasi muštis Lašinskis su Kanapinskiu (Balys 1993, 80).</i>	<i>Ir čigonų būdava, ir ubagai, ir puons būdava, nu, visko būdava, ir kanapis su lašininu. Morių tokių nebūdava pas mūsų, jau aš būčiau atsiminus, pas mus nedegindava (A. L. CIRTAUTIENĖ (MIKALAUSKAITĖ), g. 1934 m., Brukštų k.).</i>
<i>Rokiškio apskr., per Užgavėnės karias Lašinskas, arba Lašinys, kuris čia dažnai</i>	

Gavėnu vadinamas. Gavėnu aprengiamas paprastas vaikas. Gavėną rengia kokia miline ar senais gauruotais kailiniais. Apvelka, aptaiso vaiką, dar apraišioja šiaudų grįžtėmis, kad žmogus pasidaro panašus tartum į kumpį, tartum į lašinių paltį. Gavėnas turi vaizduoti lašinius, kurių, pasibaigus mėšėdžiui, jau nebereikia, todėl ir išvaromi iš namų. Taip aptaisytą Gavėną varo per visą kaimą iš kiemo į kiemą, juokindami žmones. Nuvarius Gavėną į paskutinio kiemo klojimą, teisėjas, užlipęs kur ant jaujos krosnies ar ant kokios nors pervaros, pasako graudžią oraciją, išdėstydamas lašinių blogybes. Mat jie, lašiniai, gavėnioje kvepėdami, neduosią tinkamai žmonėms pasninkauti, todėl, visiems pritariant, turi būti paskelbtas „lašinių“ korimo dekretas, panašus į vestuvių piršlio korimo dekretą. [...] Aplink Šakius, būdavo, jaunimas mėgsta vaidinti Lašininio ir Kanapinio peštynes. Užgavėnių vakarą kur nors sueina jaunimo būrelis pašokti ir šiaip linksmai pavakaroti. Vienas apsirėdo nuduodamas riebų Lašininį, kuris reiškia mėšėdį, o kitas – liesą Kanapinį, kuris reiškia gavėnią. Abu visą vakarą įvairiais juokais linksmina kaimynus ir vakarotojus. Apie pusiaunaktį vykdavo juokingos Lašininio ir Kanapinio imtynės, per kurias Lašininis visuomet būna nugalėtas. [...] Betygaliečių Užgavėnėse namus aplanko Kanapinskas. Kanapinskas – sumanus kaimo juokdarys. Jis užsideda ant galvos didoką puodo dangtį, apsisiaučia didele balta drobule ligi žemės, galvą apsuka storu kanapiniu pančiu, kaip vainiku. Rankose laiko didelę bruktuve, kuri

reiškia Kanapinsko kardą. Po to, kuris nors apsirengia Lašinsku. Apsivelka išvirkščiais kailiniais, ant veido užsideda kaukę, panašią į kiaulės snukį, prie juostos prisikabina keletą apgraužtų kaulų. Toks jis pasirodo Kanapinskui. Tada prasideda smarkios, bet juokingos Kanapinsko su Lašinsku imtynės (Buračas 1993, 172–176, 188). <u>Paprastai Kanapinis su Lašininiu vaikščiodavo Užgavėnių dieną, rečiau – Užgavėnių išvakarėse ar Pelenų dieną. Rečiau Užgavėnėse veikdavo tik Kanapinis arba tik Lašininis arba šiedu personažai pasirodydavo skirtingu paros metu. [...] Dažniausiai Kanapinis po atitinkamos žodžių kovos išvydavo Lašininį. Atskiras Lašininio pasirodymas buvo siejamas su lašinių gausos užtikrinimu. Lašininį mielai sutikdavo, niekam neleisdavo jo kliudyti. Kanapinis atnešdavo kanapių pieno arba košės ir taip paskelbdavo pasninko pradžių. Lašininio pasirodymas prieš Velykas simbolizuodavo Gavėnios pasninko pabaigą. Dar kitais atvejais, Kanapinis su Lašininiu neturėdavo jokio aktyvesnio vaidmens (Vaicekuskas 2005, 124–127).</u>	
2. Persirengėlių vaidinimai, vaikštynės	
<u>Jau nuo pat ankstyvaus ryto didesnieji padaužos smarkiai ruošiasi ypatingoms vaikštynėms pas kaimynus. Kiekvienas pasirūpina pasidaryti juokingą ir baisią veidui kaukę, su ilga linine barzda ir didele nosimi. Kaukės nosies gale įsikala vinutę, kuria bučiuodamas kam į ranką skaudžiai įduria. Patys vėzdininkai pasirėdo irgi savotiškai. Čia tinka tie patys kasdieniai rūbai,</u>	(Ar persirengėlių vaikštynės buvo?) <i>ne, nelabai, tikrai ne kaip dabar: „duokit blynų saldainį, o jeigu blynai nemaišyti reikia pinigų krapštyti! (T. MIKLOVAITĖ-BAKUTIENĖ, g. 1927 m., Aukštumala).</i> <i>Kokių nors ypatingų šventimų tikrai nebuvo, nes pietistinės idėjos labai riboja, bet kokį ten svietišką pasilinksminimą, o tiktai kai priimta</i>

kad ir palaikiai kailiniai, kuriuos išsivertę vilna į viršų ir pančiu ar šiaudų grįžte susijusios. Prie šono prisiriša iš beržinės pliauskos šakalio išdrožtą „kardą“ (Šaukėnai). Užgavėnių dieną iš pat ryto jaunimas nusidažo anglmis veidus arba užsideda įvairias kaukes ir apsirengia kuo paprasčiausiais, suplyšusiais drabužiais. „Užgavėnių ubagai“ – jie čia taip vadinami (Šiaurės Lietuva). Persirėdo žydu, čigonu, velniu, kažin kuo, kas kaip įmano, pasigamina lervas, kaukes. Susiėję į kurią nors gryčią juokauja, kaip mokėdami. Juos vaišina alumi, degtine, o labiausia mėsa (Pašušvys). Liečyną vieni vasarą pasidaro iš medžio žievės, iškirpdami nosiai, burnos angai ir akims skylutes, paskui priklįuoja barzdą iš kūtkailio (avies kailio), kiti (daro visa) iš kūtkailio, iškirpę nosiai, burnai ir akims skyles, išskutę veidą, kad nebūtų jau toks apžėlęs, treči vakarojimo metu iškala, išdrožia iš medžio kaukę, ūsus ir barzdą priklįuoja iš linų arba kailio. Nosis nudažoma raudonai, po nosies ant siūlo pasiejamas mažas burbuliukas – tai smurgas (Žemaitija). Jaunimas Užgavėnių dienai pradeda ruošti iš pat ryto. Ličynas darosi medines, kurios stovi metai iš metų, bet neretai iškerpa iš kailio. Rėdosi žydais, čigonais, vingriais (vengrais), ubagais, gervėmis, ožiais ir kt. (Žagarė) (Balys 1993, 50–53).

Lietuvoje persirengėliai, berods, nesiveda su savimi gyvų gyvulių ar jų iškamšų, tik arkliais joja. Tiesa, randame paminėta, jog rytų Lietuvoje prie vežiojamos „čiučelos“ liemens dar pritaisydavę negyvą vištą ar paršiuką. Gal

toks bendrai laikotarpis, taip yr šventė. Kokių nors vaikščiojančių gervių, ten meškų, ar kas nors, mažai vaikščiojo, tiktai, kai mišriai gyventa, buvo ir katalikų tikėjima, tai ateidavo ir gervės, meška. Aš pats prisimenu vaikystėj, kad vaikščiojo po trobą su tokiu dideliu snapu gandras (A. JUŠKA, g. 1931m., Rimženčiai).

Eidavom įsirengę per Užgavėnes, visaip įsirengę, važiuodavom apsirengę visokiais žydais. Sustosim į kiekvieną gyvenvietę, šeimininkas išeis, pasakys, kad kokią dainą padainuotumėm ar ką nors. Nu, tai duos pyrago, ar ką nors tokio. [...] Būdavo, kad eidavo šokt – vakare išeini, tai tik ryte pareini – tai per visą naktį šokdavom [...] (kokias kaukes darydavot?) iš popieriaus – kaip ir dabar – kitą kartą kokius akinius užsidėsiu, kitąkart – velnio kaukę pasidarydavom (H. ROČVALD, g. 1927 m., Klaipėda).

Kaukes nešiodavom, mes išsipaišydavom, kojine užsimaudavom ant galvos ir į tas kojines taip išsidažydavom, akis iškirpdavom, nosis išlįs, ant nosies uždės kokį popierių, kad būt raudons, kitam kumpą, kitam ilgą ir eis teip. Kaukes daugiausia iš popieriaus iškirpta, išdažyta, iškerpi, apsiuvi su siūlu, kad veidas apeitų, plaukus iš linų pritaisysi, linines kasas, ilgas, būdava įdomiai [...] Kartą ėjom muzikę pasiėmę ir ta į vandenį įkrito, žinai, jau duodavo išgert, vaišių tus persirengėlius, o žinai, mergelkos nepratę, nė gert, tai tų ruginės kai užragaudavom, įdėdava medaus, stiklinę išgert reikėjo (V. A. PUTRINAITĖ, g. 1935, Grudeinių k.).

tai bus kadaise buvusio papročio, kurį užtinkame kituose kraštuose, liekana (Balys 1993, 59).

Ukmergės apylinkėje berniokai apsitaisydavo taip, kad būtų panašūs į gerves. Išsivertę kailinius, jais apsisupdavo, per rankovę iškišdavo ilgą medinę gervės galvą ir eidavo bent keliose riešutų ir mergiškų vilioti. Juokina, žvigdina mergas, kapoja snapais ir gauna saują kietų riešutų. [...] Žemaitijos kaime Užgavėnių diena ir dabar nepraeina be triukšmingų juokdarių ir linksmų išdaigininkų vaikštynių. Pasirodo kaimo gatvėse gervėmis, ožiais ir kitokiomis baidyklėmis apsitaisę juokdariai. Užgavėnių popietę linksmieji kaimo vyrukai nerimsta neprasimanę kokių juokų. Bernai apsikarsto palaikiais drabužiais, juokingomis kaukėmis, nusičiumpa ilgas lazdas bei botagus ir eina pas kaimynus kaip pavargėliai. [...] Įeina gryčion gydytojus vaizduojantys Užgavėnių juokdariai. Vieni jų šiaudines kupras prisitaisę po išverstais kailiniais ar kitais skarmalais, kiti pagalvius po drabužiais ant pilvo prisijuosę. O kokius šleivus, kreivus jie nuduoda. Pajuokdami gydytojus, nešasi kokius buteliukus su stipriai dvokiančiais skysčiais, vandens švirkštelius ir kitus įvairius įrankius išdaigoms krėsti. [...] Žiūrėk, ateina juokingų baidyklių būrys, apsirengęs įvairiais gyvuliais, pvz., Užgavėnių ožiu, gerve, žąsinu, beždžione, meška ir kupranugariu. [...] Ant veidų užsideda baisiausias kaukes su didžiausiomis nosimis ir ilgiausiomis barzdomis, kartais net su ragais ir kasomis, kaip uodegomis (Buračas 1993, 176–

Nu, tų kaukių neturėjom, bet išsimaliavuos, išsidirbs, į pečių panaši. [...] Maišą turi ant peties užsidėjęs, kalbi puoterius: „tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus“ (Z. JONIKIENĖ, g. 1909 m., Pažvelsio k.).

Pas mus kaime persirengėlių nebuvo. Tik mes mokykloj knygas paslėpdavom per užgavėnes, atseit, norėjom laisvą dieną turėt, užrašėm ant lentos: „Varnos atėja ir mums nunešė mūsų knygas“. Ubagaut neidavom, ne, kaip dabar. Mums ši šventė tai buvo Kristaus kentėjimas prasidėjo – tai rimta šventė – Kristaus kančios pradžia (Š. PTAŠINSKIENĖ (GRIGOLEIT), g. 1932 m., Šilvių k.).

Nu, nebent kuoki bernukai susigalvos eiti persirengę, bet tep ištikrųjų nieko nebūva, mažai labai. Persirengs kas žydais, išsivers kailinius į antrą pusę, tuokius spaustuvus prisitaisys. Pašuokdava biški, o tuokių dainų kap daba, tuokių visokių, to nebūva (M. KIBELKIENĖ (SUTKAITĖ), g. 1904 m., Pjaulų k.).

Labai tas Užgavėnes švėsdava, taip persirengę, su maišais, su akmenais prisikrovę, su žirklėmis visokių šposų išdarydava, bet po karo jau mažiau šventė (E. KYBRENC, g. 1922 m., Petrelių k.).

Užgavėnes švėsdavom, vaikai eidavo žydais, priešėjimą darydava visuokias ličynas, kas ką sugebėja. Rengdavuos kaip čiguonai visuokiais sijonais ilgais, vienu žodžiu, nė pažint nėja, kas ten tuoks ein(a) (S. MAMGAUDIENĖ, g. 1940 m., Pašilės k.).

Eidavo persirengę ir bauginavo viens kitą. Apie langus, žydais ten išsirengdava, visokius

179, 181–186). <i>Bene spalvingiausia ir triukšmingiausia Užgavėnių apeiga – persirengėlių vaikštytės. Pagal tai, kuo vaikščiotojai persirengia, galima išskirti keturias persirengėlių grupes: zoomorfinio pavidalo (vaizduojantys žvėris ir gyvulius: ožį, arklių, mešką), ornitomorfinio pavidalo (vaizduojantys paukščius: gervę, gandrą), antropomorfinio pavidalo (vaizduojantys žydus, čigonus, ubagus, daktarus). Ketvirtos grupės persirengėliai vaizduoja mitines būtybes ir krikščioniškus personažus: velnią, giltinę, angelą. Reikia pabrėžti, kad visi persirengėliai vaizdavo tik svetimo (mitinio) pasaulio personažus (Rekašius 1991, 13).</i> <i>Viena iš archajiškiausių yra pramogų persirengimas ožiu ar ožka. Žmonės, persirengę šiais gyvuliais, užsidėję jų kaukes, vaikščiodavo grodami, dainuodami, šokdami. Apeigose vedžiojamas ožys, kaip vaisingumo simbolis, turėjęs paveikti žemę (Dundulienė 1982, 289).</i>	<i>tus išsidažę, užsimaskavę su kauke. Blynų neprašė, nieka, tik gąsdindami ėji. Žirnių, kiaulės palūpi prašė ir gąsdino. Būva biški skirtingas tradicijas. Dieną eidava. Aš dar esu papuolusi į miliciją pri vokiečių. Užsimanėm, užsimaskavom, karo metai buvo, išsirengę, vyrai ir barzdas prisidėję, ėjom į kaimynus. Tai čiut mumi nenušovė, nenoriejom pasirodyt, kas esam, mislijam, kad eisim per mišką ir parbiegsim namie, čiut nenušovė (R. GIRULYTĖ, g. 1923 m., Vabalų k.).</i>
3. Morės/ Gavėno vežiojimas ir jos sudeginimas ar paskandinimas šventės pabaigoje	
<i>Visų Užgavėnių persirengėlių išdaigų centras yra tam tikrai aprengtas ir pritaistas pamėklė, vežama vežime, ir ji Žemaitijoje vadinama Kotrė arba More, rytų Lietuvoje – Gavėnu, vidurio Lietuvoje ir kitur – Užgavėnių Diedu, Diedeliu arba tiesiog Čiučela. Seniau ji turėjo vaizduoti žiemos demoną, vėliau išvirto gavėnios (pasninko) simboliu ir pagaliau liko tik vaikų ir paauglių pramoga, kai pirmą kartą prasmė buvo pamiršta. [...] Kai prisiartina 12 valanda (nakties), vyriausias žydas liepia Kotrę (Morę)</i>	(O per Užgavėnės ar degindavote Morę?) ne, nu ant kaimo, kaime – jo, bet jau mieste, mes tai ne, nedeginom. O kaime, tai jo – ant laužo degindavo ir šokdavo, tik per laužą nešokdavo (H. ROČVALD, g. 1927 m., Klaipėda).

išvežti – jos dienos baigtos. Apipuolę vaikai, žydai ir visi kiti veža ją sudeginti. Vienur Kotrę sudegina, kitur paskandina. Tai ženklas, kad linksmybės baigtos ir prasidėjo gavėnis (Žemaitija) [...] Pašokę ir pasilinksminę iki vidurnakčio, išveža Morę iš kaimo iki artimiausio upelio. Nuvežę pastato Morę tokion vieton, iš kurios būtų patogu ją nustumti į pačią vandens gilumą (Kretinga) [...] Kad lašinių nei kvapo nepaliktų, nurėdo visus **Gavėno** šiaudinius parėdus (juo buvo aprengtas piemuo) ir sudegina juos gale kaimo, visiems matomoj vietoj. Taip atvaizduojamas mėsėdžio galas ir gavėnios pradžia (Kupiškis) (Balys 1993, 66, 78–79).

Kretingos apylinkės Genčių, Kuršaičių ir daugely kitų kaimų per Užgavėnes buvo, o kai kur dar ir tebėra paprotys rengti Mores. Morei aparengti ypatingų rūbų ar kitų dalykų nereikia. Paimama kokia palinkusio medžio pašliūža ar senų rogių pavaža, į tą pavažą įkalamas paprastas mietas, o ant mieto užmaunamas senas medinis ratas. Prie rato prikalama kokie trys pagaliai, kurie laiko Morę ir atstoja jai kojas. Taip ant to rato sukryžiuotų pagalių užvelkamas koks nors senoviškas marginis sijonas ir kiti moteriški rūbai. [...] Morę užvelka ant aukšto kalno ir sudegina. Seni žmonės mena, kad prieš 40–50 metų Morę rengdavo ir po kaimus vežiodavo ypač Šiaulių ir Raseinių apskrityse. [...] Rytų Aukštaitijoje dar neseniai buvo paprotys per Užgavėnes lašinius karti arba, kaip mes sakome, Gavėną mesti per klojimo siją. [...] Kupiškyje Pelenų dieną vaikai

<u>vežiodavo Gavaną, tokią pat pamėklę ir tokiam pat vežime, kaip Kretingoje, tik pas juos More vadinamą</u> (Buračas 1993, 171–172, 176).	
4. Važinėjimas, lenktynės, laistymasis vandeniui	
<u>Užgavėnėse visur labai mėgstama laistytis vandeniui: laistoma persirengėlius, Kotrės ar Gavėno palydovus, laistoma besivažinėjančius, dargi daromi tam tikri pasivažinėjimai, kurių tikslas – kitus laistyti ar patiem būti aplaistomiems („bičių vežimas“). Tatai daroma norint pažadinti javų, linų derlių</u> (Balys 1993, 74). <u>Biržų apskrityje yra paprotys per Užgavėnės rogėmis važinėti, kaip čia vadinama, „čiužinėti“. Susėdę į roges jaunuoliai važiuoja per kaimą juokaudami, prašydami vandens, kad linai geriau derėtų. [...] Išgirdę čiužinėtojus giedant, visi juos stengiasi palieti šaltu vandenėliu, nes jie to ir prašo. Įdomu, kad panašus į šį biržiečių paprotį yra ir suvalkiečių Užgavėnių paprotys. Sūduvoj, apie Šunskus ir kitur, seniau važiuodavo per Užgavėnės rogėmis pasivažinėti. Važiuodavo pirmamokslio arklio pramokyti. Taip daroma, kad arkliai geriau rankotųsi ir linai geriau derėtų. [...] Išgirsi, kaimo gatve atvažiuoja šaukdamas: „Vandens, vandens, vandens!“ Tai „Užgavėnių bites“ veža, arba vadinamąjį „vandens šventinimą“. Vežimas – paprastos rogės, ant rogių – vandens kubilas, prie kubo – stačias vežėjas, o už kubo sėdi kelios jaunos mergelės, gerai apsisaugojusios, kad niekas jų negalėtų vandeniui aplieti. Vežėjas nuolatos šaukia: „Vandens!“, todėl visi stengiasi jį aplieti</u>	<u>Važiuodavo į kiekvieną gyvenvietę – sustosim, tai šeimininkas išeis, pasakys kad kokią dainų padainuotumėm, ar ką nors. Nu tai duos ar alaus, ar pyrago, ar ką nors tokio</u> (kaip atrodydavo vežimas su kuriuo važiuodavote?) <u>biški papuošdavom su beržo šakelėmis. Tai kas nors iš popieriaus padarydavo, kokias liktarnas padarydavo ar mėnulių, žvakes įdėsim ir važiuojam</u> (H. ROČVALD, g. 1927 m., Klaipėda). <u>Šiupinį pavalgius būtinai reikėjo kur nors važiuoti</u> (A. KARVELIENĖ (MEŠKAITYTĖ), g. 1906 m., Antivenčiai). <u>Jeigu sniego par Užgavėnės būdavo, tai važiuodavom su rogėm, o jei ne – su vežimu važiuodavom pas gimines, taip pasibūt, pasivėžyt, kavos išgert</u> (A. PREIKŠTAITIENĖ (KARVELYTĖ), g. 1928 m., Antšvenčiai).

<u>vandeniu ar pataikyti sniego gniūžulu, o vežėjas pats semia iš kubilų ir lieja ant žiūrovų, gindamasis nuo jų ilgiausiu botagu</u> (Buračas 1993, 172–173, 181–182). <u>Užgavėnių dieną važinėjamasi rogėmis, rengiamos žirgų lenktynės. Kuo toliau nuvažiuosi, tuo ilgesni linai užaugsią. [...]</u> <u>Mažiukus susodindavo į kubilą, šį įkeldavo rogėms, pridenkdavo gūnia ir liepdavo vaikams garsiai dūgti. Tai „bičių“ vežiojimas. Kubilą su vaikais galima perlieti vandeniu; tuomet ir tikrosios bitelės vasarą kuo daugiau medaus prineš, išleis stiprius spiečius</u> (Klimka 2001, 22). Nors Užgavėnių pasivažinėjimo tikslai įvairiose Lietuvos vietose buvo tie patys, bet nuotaika skyrėsi. Vienur, ypač Žemaitijoje ir Šiaurės bei Vidurio Lietuvoje, šis pasivažinėjimas buvo daugiau pramušgalviškas, kitur – romus, šventiškas, pakilus. [...] Per Užgavėnes esą labai svarbu laistytis vandeniu. Ypač stengdavosi aplieti išvažiavusius pasivažinėti. [...] Buvo svarbus ir pasivažinėjimo pobūdis. Sakydavo, kuo toliau nuvažiuosi, tuo ilgesni augs linai. Važinėjantis nemažai dainuojama. Giedotos ir sutartinės (Kudirkas 1992a, 40–43).	
5. Supimasis sūpuoklėmis	
<u>Namuose pats populiariausias vaikų užsiėmimas per Užgavėnes – supimasis. Jis buvo žinomas visoje Lietuvoje. Anksčiau supdavosi ir suaugusieji, ir seneliai ateidavę pasisupti. Supdavosi ir mergaitės, o linguodamos ir padainuodavo. Sūpuokles rengdavo paprastai pamečiui – pas vieną ūkininką viename, pas kitą</u>	

kitais metais kitame kaimo gale. Daržinės per Užgavėnes būdavo jau gerokai pratuštėjusios, tad dauguma ten ir supuokles įtaisydavo: permeta per siją vežant šieną karčiai privežti naudotą virvę ir pririša dumplikę – per mėšlavežį naudojamą vežimo lentą. Apačioje pakreikdavo šiaudų, kad krisdamas nesusižeistų. Vieni, paprastai mažieji, atsisėda per lentos vidurį, kiti, tvirtesni, - galuose; pastarieji „spiria“ – siūbuoja. Šilalės apyl. suaugusieji skatino vaikus suptis kuo aukščiau, kad linai užaugtų aukštesni. Supdavosi dar ir dėl to, kad vaikai būtų sveikesni“ (Kudirka 1992a, 51–52). „Dar viena Užgavėnių pramoga – sūpuoklės. Lauke dar dažnai būna pažliugusio sniego, purvo, tad sūpuokles kabindavo klojime po balkiu. Sakoma, kuo aukščiau išsups, tuo linų pluoštas bus ilgesnis (Klimka 2001, 22). Tikėdamiesi paskatinti linų ir javų augimą, Užgavėnėse supdavosi ir vaikai, ir vyresni. Kas Užgavėnėse nesisupa, to derlius nederia. Kluone įtaisydavo supynes ir supdavosi. Kas aukščiau įsisups – to linai bus geresni. Dieveniškųjų apylinkėse prasidedant Užgavėnėms mergos ir jaunos marčios šokdavo magišką šokį, vadinamą „Lunton šokc“, turintį sukelti didelį javų, ypač rugių, derlių. Tam tikslui ant kluonienos sustatydavo į vieną eilę kelias kalades, ant jų padėdavo lentas ir, sustojusios po dvi, šokdavo (supdavosi): viena pakildavo aukštai, kita nusileisdavo (Kriščiūnienė 1992, 9).	
6. Gausios vaišės	
<u>Besiartinant septynias savaites trunkančiai gavėniai, kuri seniau būdavo labai sunki</u>	<u>Jau pareisi namo, tai bus išvirta šūpinis, tai užgavėnėm šūpinį išvirdava: iš žirnių, pupų, iš</u>

(„sausa“), Užgavėnėse būdavo stengiamasi daug ir riebiai prisivalgyti, kad lengviau būtų gavėnią pakelti. Nuo pat ryto kepama, verdama įvairūs riebus valgiai ir valgoma 9–12 kartų. Po pietų darbai jau nebedirbami (Padubysys). Užgavėnėse reikia daug sykių valgyti, ir vis mėsq. Šeimininkės susirūpinusios: reikia mėsos virti tiek, kad užtektų ir neliktų (Pašušvio apyl.). Jau nuo ryto šeimininkės pradeda kepti blynus, virti mėsq, dešras, nes reikia privalgyti sočiai ir riebiai, kad per visą gavėnią nebesinorėtų mėsos. Užgavėnių dieną reikia valgyti 9 kartus (Papilės ir Akmenės apyl.). Prieš užgavėninę dieną valgoma devynis kartus, o Užgavėnėse – dvylika kartų. Todėl tai dienai visi pasistengia daug riebių valgių pasitiekti. Ypač mėgiamas šiupinys, kopūstai, vėdarai, blynai, dešros ir pyragaičiai (Žemaitija). Per Užgavėnės kiekviena šeimininkė stengiasi pasigaminti riebių valgių. Svarbiausias valgis – šiupinys, verdamas iš kruopų, žirnių, miltų, lašinių ir įvairių prieskonių. Svarbiausia šiupinys yra kiaulės uodega, kurią radusis pirmiau ves. Tuoj po pusryčių kepami blynai, bulviniai ar iš miltų (Šilalė). Šeimininkės verda šiupinį ir kunkį. Šiupinys Laukuvos v. yra kruopų košė, verdama su gaidžio mėsa (pasturgaliu). Kunkis (Viekšniuose vadinama sutinė) verdamas iš bulvių, kurios nuskutamos ir šutinamos, vėliau pridedama mėsos ir prieskonių (Šilalės apyl.) (Balys 1993, 85–87).

Per žiemos pabaigos šventės buvo ruošiamas apeiginis stalas, kurio **pagrindiniai patiekalai** kilę iš pirmąsios bendruomenės laikų.

kiaulės galvos, iš visų kruopų ten sumaišydava kažkokį makalą, atsimenu pas mamą, bet jau pasniko nebuvo galėjai valgyt, šiupinio valgėm (T. MIKLOVAITĖ-BAKUTIENĖ, g. 1927 m., Aukštumalai).

Užgavėnės jo būdavo, dėdavo specialią košę Užgavėnėms (košę virdavo?) ja ja (o iš ko virdavo?) nu tai musiet kruopų košė būdavo (V. PĖTERAITIS, g. 1928 m., Katyčiai).

Užgavėnės neturėjo tos tokios pāsninkavimo reikšmės, žinot, toks posakis buvo, kad „pāsninkavimas yra tiems, kurie nesiekia kojomis žemės, žodžiu, tos reikšmės, kokia buvo katalikų bažnyčios įtakoje, tokios reikšmės nebuvo, bet buvo Užgavėnės, toks kaip reliktas, sakyčiau, turbūt to senojo tikėjimo, tokio apribojimo, žodžiu, prieš didelę šventę, nes didelė šventė būna tik tada didelė, jeigu prieš ją būna blogas laikotarpis, tada pajunti šventę. Na, o valgiais nebent išsiskyrė, buvo verdamas šiupinys – šiupinį turi ir žemaičiai, bet jų šiupinys yra kiek kitoks. Jie verda šiupinį daugiausia su kruopais – kruopų šiupinys. Ten gali būti visi kiti priedai, nu ten mėsa ir visi kiti. O mažlietuvių šiupinys buvo verdamas su žirniais, bulvės ir kiaulės uodega, koja, tai va, šiupinys tuo ir skyrėsi nuo žemaitiško šiupinio (A. JUŠKA, g. 1931m., Rimženčiai).

Tų miltenių blynų nekas nekapė. Bulvinių bus, bus avis išpjauta, bus tų avitaukių, kiaušinių. Mama buvo pratus sutarkuot bulves, iškuoš keita, nu, ir atvirins karšta vandenį, apiplikys, kad būtų pusiau išvirę, no ir ant avitaukių keps, bova labai skani (Z. JONIKIENĖ, g. 1909 m.,

<u>Svarbiausi valgiai buvo mėsa ir blynai. Tai vieni archajiškiausių patiekalų (Dundulienė 1990, 79).</u> <u>Tradicioniai Užgavėnių valgiai: šiupinys iš kruopų, žirnių su kiauliena, spurgos, kiaušiniene, įvairiausi blynai (Klimka 2001, 22).</u> <u>Kiekvienas tą dieną turi iki soties pasilinksinti ir prisivalgyti, kad išvertų iki Velykų. Senu papročiu tą dieną valgyti reikia būtinai dvylika kartų. Todėl stengiamasi pasidaryti daug įvairių valgių. Ypač mėgstami šiupinys, vėdarai, dešros ir blynai. Todėl Užgavėnių dieną ir vakarą visi valgo, geria, dainuoja, griežia, šoka, žaidžia ir visokiomis išdaigomis linksminasi iki paryčio. [...] Nors šiandien gavėnios pasninkai trumpesni, tačiau gražų senovišką mūsų žmonių posakį dar ir dabar galima išgirsti: – Valgot mėsa ir nematot, jog čia Gavėnas peilį galanda. Saugokitės, kad liežuvio nenupjautų. Dažnai vaikai tyčia, Gavėnio nepaisydami, sako: – Pone, Gavėnai, pagaląsk ir mūsų peilį, toks neaštrus, kad nė duonos nebegalima atsirišti (Buračas 1993, 180–194).</u> <u>Per Užgavėnes daug dėmesio skirdavo valgymui. Prieš septynių savaitių gavėnę stengdavosi daug ir riebiai prisivalgyti. Galimas daiktas, gausus valgymas bus turėjęs tikslą pažadinti derlingumą ir vaisingumą. Valgydavo septynis, devynis, kai kurie net dvylika kartų. Užgavėnėms paprastai šeimininkė pagamindavo riebių valgių. Iš jų svarbiausias – šiupinys, verdamas iš kruopų, žirnių, miltų lašinių ir įvairių prieskonių. Šiupinyje būtina kiaulės uodega (Eimaitytė 1990, 20).</u>	Pažvelsio k.). <u>Tokį šiupinį virdavo per Užgavėnes kažkaip su bulvėmis, su kruopomis, užspirgyta, dar pupelių įmaišydava – Užgavėnėm šiupinys būdavo, pas mus nebuvo ta blynų mada, nebuvo jokių blynų (Š. PTAŠINSKIENĖ (GRIGOLEIT), g. 1932 m., Šilvių k.).</u> <u>Virdavo mama šiupinį, ar blynus kepdavo. Į šiupinį dėdavo visko: žirnių, morkų, bulvių, pupelių – visko, mėsos, kiaulės koją, knysliuką (E. ŠMITAITĖ, g. 1933 m., Paleičių k.).</u> <u>Užgavėnės visados utarninke (antradienį). Jas švėsdava visaip. Užnemunė visą dieną, anoj pusėj Nemuna iki pat darbuodavos. Visur Užgavėnėms pietums virdavo šiupinį su kiaulės galva arba palūpiu, žinoma, parūkytu. Šiupinį Užgavėnėms kiemuos virdavo ir vokiečiai. Šiupinį pavalgius būtinai reikėjo kur nors važiuoti (A. KARVELIENĖ (MEŠKAITYTĖ), g. 1906 m., Antivenčiai.</u> <u>Užgavėnėms, nu, blynų prikepdavo. Paskui tu žirnių košės ten virdavo (O kodėl blynus kepdavo?) nu, todėl, kad Užgavėnės, be blynų tai ne tas.[...] Valgydavom per Užgavėnes tai be mėsos. Kisielių mama išvirdavo iš avižinių miltų, raugdavo (R. UŽPELKIENĖ (ŽABAUSKAITĖ), g. 1932 m., Ropkojų k.).</u>
---	---

<i>Lietuvoje Užgavėnės labai triukšmingos, jose išradingai linkminamasi bei gausiai ir riebiai valgoma. Šio amžiaus pirmojoje pusėje buvo valgomas riebus šiupinys su kiauliena. Dubenio vidury būdavo virtas kiaulės šnipas (knyslė) arba uodega. Kartais ant Užgavėnių stalo atskirai pastatydavo dubenį su išvirta kiaulės galva arba knysle (Rekašius 1991, 13).</i>	
---	--

Plačiau apie Užgavėnių papročius žr. 6.2. priede, p. 246.

Remiantis spausdintiniais šaltiniais, KUTRF fondų medžiaga, Šilutės muziejaus fondų XX a. II p. ekspedicijų medžiaga ir darbo autorės Klaipėdos krašte (Rusnėje, Kintuose, Katyčiuose, Klaipėdoje) surinkta ir užrašyta informantų medžiaga, pateikiama lyginamoji analizė apie tai, kas iš visoje Lietuvoje užrašytų pagrindinių Užgavėnių veiksmų yra išlikę arba modifikuota Klaipėdos krašte:

1) Šiandien Lietuvoje įprasti veikėjai, užbaigiantys ir įprasminantys Užgavėnių karnavalą, yra Lašininis ir Kanapinis. Šie personažai sutinkami vėlyvoje XX a. 3–4 dešimtmečių tradicijoje. Kai kuriose senas persirengimo tradicijas turinčiose Lietuvos vietovėse tokios kaukės iš viso nebuvo žinomos. Klaipėdos krašte šių spektaklio personažų taip pat neužfiksuota. Tačiau yra užuominų apie vienas seniausių – žvėrių ir paukščių – zoomorfines kaukes: Meškos, Vilko, Gervės, Gandro: kokių nors vaikščiojančių gervių, ten meškų, mažai vaikščiojo, bet buvo – kai mišriai gyventa, buvo ir katalikų tikėjimo, tai ateidavo ir gervės, meška. Aš pats prisimenu vaikystėj, kad vaikščiojo po trobą su tokiu snapu gandra (Albertas Juška, g. 1931 m., Rimženčiai). Mokslininkų nuomone, seniausios yra gyvūnus vaizduojančios kaukės (LE XI, 194; Dundulienė 1979, 28). Pranė Dundulienė gyvūnus vaizduojančias kaukes sieja su toteminiais tikėjimais ir skiria pačiam seniausiam papročių sluoksniui. Tačiau reikia turėti galvoje, kad XX a. pirmojoje pusėje visi zoomorfiniai personažai atlikdavo pramoginio pobūdžio arba natūralius gyvūnų pamėgdžiojančius veiksmus. Tad samprotauti apie zoomorfinių personažų ryšius su toteminiais tikėjimais galima tik jų kilmės kontekste (Vaicekuskas 2005, 117).

2) Persirengėlių, kaukininkų tradicija Klaipėdos krašte nunyko labai seniai, skirtingai nuo Didžiosios Lietuvos ir ypač nuo Žemaitijos. Prūsijoje, kuriai priklausė visas Klaipėdos kraštas, įvairių švenčių šventimas buvo reglamentuojamas karalių norminiais potvarkiais. Vienu tokiu norminiu potvarkiu XVIII a. buvo uždrausti Užgavėnių karnavalai, o nepaklusniųjų laukė didelės baudos. Tačiau sprendžiant iš XX a. II p. pateiktų etnografinės medžiagos galima rasti užuominų, jog ši tradicija kai kuriuose Klaipėdos krašto gyvenvietėse vis tik buvo gajė. Darbe yra užrašyta 20

etnografinių pasakojimų (3 iš jų – fragmentai) apie persirengėlių vaikštynes ir įvairias jų kaukes. Lietuvininkų persirengėlių būryje randami tokie personažai kaip žydas, velnias, čigonas ir pan.: oi, eidava ir velniai visokie apsirengę, siaubas! Vieną kartą į svečius draugė buvo atėjusi, mama trumpam išėjo kažkur ir atėjo tie žydai, velniai. Draugė mano iš karto po lova palindo, o aš su tokia klišine suknele buvau, bet irgi palindau, tai ta suknelė be kliošo palika. Visa drebėjau persigandus tą persirengėlių (Ana-Lenė Cirtautienė (Mikalauskaitė), g. 1934 m., Brukštų k.). Pastebėtina, jog kai kuriose šeimose buvo daromos ir įvairios baidyklės: iš sėtinio buvo išsidrožę tokį, nu išvalė vidų, nosį išpjovė, burną, dantis padarė ir žvakę įdėjo. Buvo kryžių susikalęs ant ilgo stiebo, tai tą galvą – paruoštą sėtinį viršun kryžiaus uždėjo, paklodę užsisiautė ir paskui nuėjo. Atrodė, kad tai dviejų metrų aukščio baidyklė – smėrtis nuėjo. Baltą paklodę užsidėjęs taip bjauriai atrodė, o nakties laike tai ta žvakė šviečia, tasai sietinys geltonas, akys kraupios – grynai atrodo kaip smegčio galas (Hildegard Ročvald, g. 1927 m., Klaipėda).

Didžiojoje Lietuvoje persirengėlių personažų būta kur kas daugiau ir įvairesnių. Pasak etnologo, profesoriaus L. Klimkos, *smagiausia, kai į trobą klegėdami, barstydami pelenus, visokias išdaigas krėsdami, suguža persirengėliai. Ir ko tik nėra jų būryje: Meška, Ožys, Avinas, Raitelis, Gervė, Gandras, Giltinė, Daktaras, Malpa, Juodas Kudlotas, kitos „ličynos“ – ubagai, žydai bei čigonai. Gervė pažnaibo merginas, ištardo, kodėl liko ant pernykščių šiaudų (neištekęjo). Žydai pripuola prie tėvų derėti šių „bergždininkų“.* Kiti stumia jų link nevėkšlų senbernį Sidarą, – tegu nors su juo pabendrauja (Klimka 2001, 22).

3) Vienas iš įdomiausių Užgavėnių karnavalo personažų – *More*, ypač paplitusi Žemaitijoje, kai kur vadinta Kotre (apie Telšius), Raseinių Magde (apie Raseinius), Čiučela, Mare (apie Kretingą). Tautosakininkė Bronislava Kerbelytė straipsnyje *More – deivė – laumė* pastebi, jog lietuvininkams žinomas Morės vardas minimas dvejose sakmėse ir suvokiamas kaip laumės sinonimas. Taip pat More buvo vadinama Užgavėnių iškamša, kurią vežiojo rogėse, pritvirtinę prie stebulės (Lietuvininkų žodis 1995, 422). Tačiau sprendžiant iš XX a. II p. pateikėjų medžiagos, Klaipėdos krašte Morės vežiojimo ar deginimo papročio nėra užfiksuota (nors rašytiniai šaltiniai leidžia manyti, jog kažkada šis paprotys vis tik egzistavo Klaipėdos krašte (pl. žr. MLE 2009, 620), bet lietuvininkai per Jonines degindavo raganas (smaluotas stebules), kurios galėjo būti artimos Užgavėnių pamėklei. Tuo tarpu Didžiojoje Lietuvoje Morės vežiojimo ir sunaikinimo apeigos įsišaknijusios nuo senų senovės ir gyvuoja iki šių dienų: visų Užgavėnių persirengėlių išdaigų centras yra tam tikrai aprengta ir pritaisyta pamėklė, vežama vežime. Seniau ji turėjo vaizduoti žiemos demoną, vėliau išvirto gavėnios simboliu ir pagaliau liko tik vaikų ir paauglių pramoga (Balys 1992, 66). Paimdavo nekaustytų rogių pavažą, ant jos stipino vidurio užmaudavo tekinį, ant jo uždėdavo grūstuvę, moteriškai aprengdavo, uždėdavo eglišakių vainiką, prikimšdavo dideles

krūtis, į rankas įduodavo spragilą arba šluotą. Ant rato pritaisyta pamėklė vežant sukdavosi ir mojuodavo spragilu, gindamasi nuo smalsuolių. Morę veždavo iš vieno kaimo galo į kitą (Eimaitytė 1990, 20). Aplankę visas be išimties kaimo sodybas, persirengėliai Morę „žudydavo“. Tai buvo atliekama įvairiai: skandindavo, degindavo, sudraskydavo ir išmėtydavo laukuose. Tokia įvairovė rodo, kad ši apeiga yra labai sena, patyrusi skirtingų kultūrų poveikį, daug kitusi. Tuo pačiu šioje apeigoje atsispindi ir sakralinio pasaulio pokyčiai pasaulėjautoje. Vidurio ir Rytų Lietuvoje persirengėliai „tąsydavo“ vyriškos būtybės iškamšą, vadintą Diedu, Gavėnu. Šventei baigiantis, šią pamėklę dažniausiai pakardavo ir po to sudegindavo.

4) Visoje Lietuvoje, kaip ir Klaipėdos krašte, buvo labai populiarūs pasivažinėjimai.

Karlas Kapeleris XIX a. rašė: *per Užgavėnes senieji buvo papratę vėžtis. Tai pakinkyta buvo į szlejes pora arklių ir visi važevo; tik maži kūdiki su motyna liko namie. Tėvs vaznyczjo; kiti, kurie galėjo szaltį pakelt, tai viskas apsirėdė ir į szlejes sugulė; nes jė turėjo tokį tikėjimą, kad jė dikcei važinėsis, tai linai gerai užtiks. Vakarą karczemose muzikė buvo. Cze jaunieję szoko; seniejė gėrė arba kortoms loszo, ir žiurėjo, kurio duktė arba sunus kaip szokt moka* (Lietuvininkai 1970, 370).

Jonas Balys straipsnių rinkinyje *Iš Mažosios Lietuvos tautosakos* rašo, jog Klaipėdos krašte kas neturėdavo arklio, tas eidavo pėsčias į svečius – kuo toliau nuo savo namų suvaikščiosi, tuo didesni užaugs linai: Užgavėnes švėsdavo utarnike [antradienį] nuog pietų. Jaunuomenė arba jaunieji žmonės pakinkę jauniausius arklius tolimas keliones darydavo – juo toliau važiuodavo, juo ilgesni linai užaugdavo tame mete. Seredoj [trečiadienį] važiuodavo senieji savo užgavėnių kelionę, vyriausiai ant apsilankymo prie genčių (Balys 1937, 37).

Klaipėdiškiai ne vieni važinėdavosi, bet ir avilius į roges įsikraudavo bitėms „pravėdinti“, jei toli ir greitai važiuoja, tai ir bitės toli medaus imti lekiančios, visus metus esančios sveikos ir darbščios (Balys 1948, 109).

Visoje Lietuvoje važinėjimasis dažniausiai siejamas su laistymusi: Užgavėnėse visur labai mėgstama laistyti vandeniu: laistoma persirengėlius, Kotrės ar Gavėno palydovus, laistoma besivažinėjančius, dargi daromi tam tikri pasivažinėjimai, kurių tikslas – kitus laistyti ar patiem būti aplaistomiems („bičių vežimas“) (Balys 1993, 74). Vanduo simbolizuoja prisikėlimą ir gyvybę. Prie su laistymusi susijusių žadinimo papročių priskirtinas „bičių spiečiaus vežiojimas“. Į kubilą susodinami vaikai, kubilas įkeliamas į roges, o vežami vaikai kiek tik išgali rėkia: *Bitelėm, bitelėm! Vandens!* Prie kubilo stovintis žmogus su kibiru semdavo vandenį ir liedavo ant pakelėje stovinčių žmonių, o šie tuo pačiu stengdavosi atsilyginti (Eimaitytė 1990, 20). Sprendžiant iš XX a. II p. pateiktų etnografinės medžiagos, Klaipėdos krašte šis paprotys jau yra gerokai sunykęs, kadangi vos 3 respondentai pateikia pavyzdžių apie Užgavėnių pasivažinėjimus ir laistymąsi vandeniu.

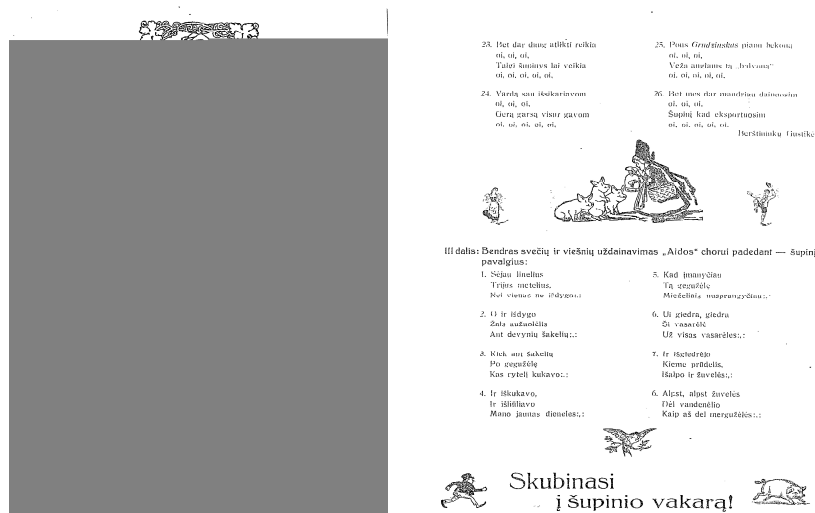
5) Apeiginis supimasis per Užgavėnes buvo magiška priemonė paskatinti linus ir kitus javus bei gyvulius gerai augti: kuo aukščiau pasisupsi, tuo didesni linai ar javai augsia (Dundulienė 1991, 242–245). Supynes dažniausiai įtaisydavo jaujose, kartais klojimuose arba kiemuose. Tikėdavo, jog kuo aukščiau išsisupsi, tuo linų pluoštas bus ilgesnis ir rugiai aukštesni. Net ir seneliai eidavo „linguotis“ (Eimaitytė 1990, 20). Klaipėdos krašte šis paprotys taip pat turėjo didelę reikšmę: keliose vietose ir sūpuokles padarė. Į skūnių šalinę buomas buvo ant balkių uždėts ir akėjama plėškė prie to buomo su viržiais pririšta; ta taip žemai kabojo, kaip kokias dvi pėdas nuo žemės, kad jauni žmonės čia galėjo įsisėst. Kaip viens pailsęs buvo, tai tas laukan išlipo, ir kits įsisėdo. Viens ar du supo tą sūpuoklę, ir kad veik ji apsistojo, tai ją vėl įsupo kaip lopšį. Taip jie pasilinksmo. Ale ne vis buvo tokia linksmybė. Vienąsyk, kaip aš atsimenu, taip išpuolė viena merga iš sūpuoklės, ir jai taip šlektai buvo, kad ją turėjo namo parnešt. Paskui jos motyna tai maldavo prie šaltyšiaus, ir tas gaspadorius turėjo tuojau tą sūpuoklę duot nuplėšt. Nuo to čėso štandars vis jodavo per kiemus žiūrėdams, ar ne kur sūpuoklę matys. Tai jie paskui su toms sūpuoklėms visai pasiliovė (Lietuvininkai 1970, 377). Daugelyje kaimų sūpuoklės būdavo įrengtos visą laiką, kitur jaunimo susibūrimo vietose jas įrengdavo prieš Užgavėnes. Vyrai ir merginos rinkdavosi prie vienu sūpuoklių, pusberniai ir piemenys linksmindavosi prie kitų. Sprendžiant iš XX a. II p. pateikėjų etnografinės medžiagos Klaipėdos krašte šis paprotys jau yra sunykęs.

6) Specialūs Užgavėnių dienos patiekalai Lietuvoje buvo riebi kiauliena, šiupinys, troškinti kopūstai, blynai, spurgos. Tverečėnai Užgavėnių vakarienę būtinai užbaigdavo kiaušiniene, „kad vištos būtų dėslios“. O, pavyzdžiui, švenčioniškiai per Užgavėnes bulvių visai nevalgydavo, kad tais metais jos geriau derėtų (Vyšniauskaitė 1993, 30). Klaipėdos krašte per Užgavėnes buvo verdama avienos sriuba – avienė su įvairiais užkandžiais. Ant šventinio stalo taip pat puikuodavosi vėdarai, dešros, pyragaičiai, kopūstai, kiunkis, arba šutynė, – su mėsa ir prieskoniais pašutintos bulvės. Dar kepdavo miltinius blynus, virdavo kukulius (MLE 2009, 620).

Svarbiausias ir senoviškiausias Mažojoje Lietuvoje Užgavėnių patiekalas buvo šiupinys. Žinoma, šiupinys buvo paplitęs visoje Lietuvoje (ypač Žemaitijoje) ir valgomas ne tik per Užgavėnes, bet ir per Kalėdas, tačiau tik Klaipėdos krašte jis buvo toks ypatingas: žemaičiai irgi verda šiupinį, bet jų šiupinys yra kiek kitoks. Jie verda šiupinį daugiausia su kruopais – kruopų šiupinys. Ten gali būti visi kiti priedai, nu ten mėsa ir panašiai. O mažlietuvių šiupinys buvo verdamas su žirniais, bulvėmis ir kiaulės uodega, koja – jis buvo ypatingas ir verdamas ypatingai, tai va, šiupinys tuo ir skyrėsi nuo žemaitiško šiupinio (Albertas Juška, g. 1931 m. Rimženčiuose). Darbe yra užrašyta 18 etnografinių pasakojimų apie Užgavėnių šventės valgius.

Taigi Užgavėnių esmė Klaipėdos krašte – šiupinio valgymas. Šiupinio šventė yra kultūros reiškiny, paremtas Užgavėnių šventės tradicija.

Taigi, Klaipėdos lietuvių moterų draugija aktyviai rengdavo *Šiupinio šventę* arba kitaip dar vadinamą *Šiupinio vakarą*.

„Vakarų“ dienraštyje (1936 02 27) skiltyje „Klaipėdos žinios“ buvo paskelbta: *Užgavėnės Klaipėdoje neturi tos tradicijos, kaip Didžiojoje Lietuvoje. Šiemet net maskarado jokio nebuvo, tad klaipėdiškiai, kas namie blynus valgė, kas svečiuose mažesniais būreliais susimetę. Taip ramiai ir patylomis praėjo triukšmingas mėšėdžio sezonas. Tik Klaipėdos Moterų Draugija, kaip kiekvienais metais, ir šiemet surengė tikrai minėtinas Užgavėnes: tai tradiciniu „Šiupinio“ valgymu Viktorijos patalpose... Šiupiniui, kurį tik klaipėdiškės lietuvaitės moka tikrai senovišką, gardų pagaminti, susirinko gražus pulkas rinktinės klaipėdiškių visuomenės. Svečių tarpe paviešėjo ir Klaipėdos krašto gubernatorius p. Kurkauskas, Uosto Valdybos pirmininkas inž. Sližys, pašto viršininkas inž. Aukštuolis ir daug kitų svečių. Ponui Stiklioriui einant „konferansje“ pareigas ir smagiai svečius palinksminant buvo patiektas mūsų istoriškas valgis – **šiupinys**, kurs visiems labai patiko, tik gailejosi, kad ne tankiau jo tenka ragauti. Bendros vakarienės metu buvo dainuojami „Šiupinaičio“ rašyti „dzinguliukai“, kuriuose kasmet paliečiami kaikurie mėšėdžio sezono nusidavimai. Po vakarienės dar gerą valandą pasilinksminę, svečiai skirstėsi, atsimindami, kad rytoj reiks pradėti naują, rimties ir apsimąstymo periodą“ (Vakarai 1936 vasario 27 d., 8).*

Kaip rašoma „Vakarų“ dienraštyje (1937 10 06) straipsnyje „Iš Mažosios Lietuvių Moterų Draugijos veiklos“: visuomenė prisimena, kad kasmet spalio mėnesį Klaipėdos Lietuvių Moterų Draugija suruošdavo savo tradicinę rudens šventę, kuri turėjo didelį visuomenės pridelankumą ir iš kurios skaitlingoji publika išsinešdavo geriausių įspūdžių. Taip pat nemažiau visuomenės simpatijos įgijusi ir kita šios moterų draugijos tradicinė šventė – **šiupinys**. Šiais metais šios draugijos moterys šią savo tradicinę programą nutarė pakeisti, būtent – abi tradicijas sujungti į vieną: Rudens šventę nukelti į Užgavėnių dieną ir ruošiamasi ją labai iškilmingai atšvęsti kartu su šiupinio vakaru (Vakarai, 1937 spalio 6 d., 8).

Prieš II pasaulinį karą paskutinė *Šupinio šventė* įvyko Šaulių namuose 1939 m. vasario 21 d. Dainavo *Aidos* choras, suvaidintas dramos būrelio spektaklis, atlikti kupletai.

Tai paskutinio tokio renginio – *Šupinio vakaro su priedais* – programa, kurią lietuvininkė Ieva Adomavičienė, gyvenanti Kanadoje, gavo iš senų žmonių (dabar šios programos kopija saugoma Mažosios Lietuvos muziejuje). Programoje išspausdintos trys kupletinio pobūdžio užstalės dainos. Viena jų (15 posmelių) pavadinta *Ir atėjo nelabs čėsas*, dainuojama *Mano pypkė...*

ŠUPINIO VAKARAS SU PRIEDAIS

RENGIAMAS KLAIPĖDOS
LIET. MOTERŲ DR.-JOS
1939 M. VASARIO MĖN. 21 D.
ŠAULIŲ NAMUOSE

DALY, „AIDOS“ CHORAS

A) DAINOS:

1. Po mągštės laisvė...
2. Sėdinti po langais...
3. Pienas – mums...
4. Gėdė – mums...

B) VAIDINIMAS:

„JONIS LUMPLĖŠIS“

1. J. Lumplėšis

1. J. Lumplėšis	2. Valeris Anuškaitis
3. Muzik. p. T. K. K.	4. Muzik. p. T. K. K.
5. Muzik. p. T. K. K.	6. Muzik. p. T. K. K.
7. Muzik. p. T. K. K.	8. Muzik. p. T. K. K.

9. Muzik. p. T. K. K.

melodija. Kupletuose apžvelgiami pasaulio įvykiai, o posmelių kupletus pasirašo Aitvarėlis ir Varūnaitis:

*Mušas kinas su japonu,
Žydas – vėl su muzelmonu...
Španai su maurais kariauja,
Kraują lieti nesiliauja...
Mes labai taikingi žmonės,
Atsidūrėm prieš pagonis.
Jie mus geidžia išgaišinti,
Mūsų vardą išnaikinti...*

Antroji tų pačių autorių dainelė – *Atejo vėl linksma diena*:

*Atejo vėl linksma diena,
Su šiupiniu irgi daina,
Valdri, valdra, valdralala,
Su šiupiniu irgi daina.*

Trečiasis eiliuotas tekstas *Akys blizga, tik žaibuoja* sukurtas šiupininkų. Tai humoristiniai, lengvo pobūdžio kupletai, bet ir juose nepamirštos tautos aktualijos:

*Senbernėli, būk protingas,
Vesk mergelę – tapk laimingas.
Tu turėsi gerą dalią,
Lietuvos auginsi galią...*

Pabaiga labai viltinga: *kitą metą vėl vieningai, kirsim šupinį galingai*¹⁶.

Apie šią šiupinio šventę „Vakarų“ dienraštyje (1939 02 21) straipsnyje „Šiandien Užgavėnių šiupinys“ rašė: *šiandien Užgavėnės, todėl pagal seną žemaitišką paprotį reikėtų valgyti 12 kartų. Kad tiek daug kas valgytų šiais laikais tokių nėra, bet Užgavėnių šiupinio valgyti šiandien vakare klaipėdiškiai yra pasiryžę eiti. Jeigu per dieną ir nevalgys 12 kartų, tai vakare tikrai yra*

¹⁶ Plačiau žiūrėti: Kostas Kaukas. Paskutinis Šiupinio vakaras? *Klaipėda*, 1995 rugsėjo 5 d., 17.

nusistatę, suvalgyti 12 kartų daugiau negu paprastai... Didžiausį šiupinio katilą yra išvirusios Klaipėdos krašto Moterų Draugijos moterys, kurios vaišins svečius nuo 20 val. šaulių gildijos namuose. Smeltėje, „Maisto“ salėje šiupinį duos Martyno Jankaus būrio šauliai su „Švyturio“ futbolininkais. Fischer Weinstubėje vaišinsis paštininkai“ (Vakarai 1939, vasario 21 d., 8).

Kitą dieną „Vakarų“ dienraštyje (1939 02 22) buvo išspausdinta: *vakar, Užgavėnių proga, Klaipėdos krašto moterų draugija šaulių gildijos namuose suruošė šiupinį, kuris turėjo gerą pasisekimą ir buvo nuotaikingas. Svečių prisirinko pilna salė. Pirmiausia, dainuojant specialias šiam šiupiniui sukurtas dainas, buvo valgytas šiupinys, paskiau solo padainavo jaunas dainininkas Rauba ir pirmą kartą viešai pasirodęs „Aidos“ choras. Paskiau buvo suvaidinta 1 veiksmo komedija „Jonis Lumplėšis“. Buvo turtinga loterija. Prie šiupinio surengimo daugiausia darbo padėjo ponija Stiklorienė, kuri už tai buvo apdainuota. „Maisto“ salėje Užgavėnių šiupinį ir blynus suruošė „Švyturio“ sportininkai su šaulėm moterim. Gražiai, sportiškai išdekoruotoje salėje programą išpildė „6 balų“ choras, buvo pašoktas baletas „vengrų šokis“ ir grojo havajų muzika. Linksmoje nuotaikoje Užgavėnės buvo baigtos 24 val. **Paštininkai.** Užgavėnių šiupinį surengė Fišerio vyno svetainėje. Čia programą išpildė deklamacijomis Baliūnienė, solo dainavo Baliūnienė ir Puršūnaitė, duetu padainavo Baliūnienė ir Toleikienė. Dainoms akomponavo Sodeika. Be to, buvo sudainuota visų dalyvių keletą sutartinių, o 8 paštininkės pašoko tautiškus šokius. Šiupiniai ir blynų vakarai buvo dar suruošti Karininkų Ramovėje, Vytauto Didžiojo gimnazijoje, „Viktorijoje“, įvairiose valgyklose, kavinėse ir restoranuose“ (Vakarai 1939, vasario 22 d., 8).*

Taigi Šiupinio šventė tapo sudedamąja Užgavėnių dalimi. Tai – Užgavėnių proga lietuvininkų rengiamas pobūvis, kurio metu ragaujama šiupinio košė, vyksta meninė programa (dainos, šokiai) (MLE 2009, 438). Įtraukti Užgavėnių elementai, tačiau kitokia forma. Pavyzdžiui, lietuvininkų dainos skyrėsi nuo tradicinių Užgavėnių šventės dainų, dainuojamų visoje Lietuvoje. Šiupinio šventėje dominavo improvizacija ir ryšys su nūdiena. Iš dainų motyvų galima spręsti apie tuometinę socialinę ir politinę situaciją, pavyzdžiui:

Metai sunkūs, krizė spaudžia

Oi, oi, oi

Jau ir balius rengti draudžia

*Oi, oi, oi, oi, oi*¹⁷ (prieškario pavyzdys)

Klaipėdiškiai Šiupinio šventei ruošdavosi iš anksto, nes ši šventė yra mažlietuvių reprezentacinis renginys taip pat krašto kultūrinio gyvenimo sudėtinė dalis. O iš šiupinio ruošimo norėta turėti savotišką ritualą. Šiupinį Klaipėdos krašte „šutindavo“ patys geriausi kulinariai, kuriuos

¹⁷ Dainų tekstai rasti Šiupinio šventės (1933 m.) programėlėje.

dažnai konsultuodavo dail. Adomo Brako žmona Marija Labrencytė-Brakienė. Ten, kur buvo susitelkę didesnės mažlietuvių bendruomenės, *Šupinio šventės* tradicija nebuvo pamiršta ir po Antrojo pasaulinio karo. Nemažai yra nuveikę Toronte (Kanadoje) gyvenantys mažlietuviai. *Šupinio šventės* tradicijų puoselėjimui Toronte lemiama įtakos turėjo Martyno Jankaus dukra, Mažosios Lietuvos moterų draugijos Toronte įkūrėja ir pirmininkė Elzė Jankutė. Ji išpopuliarino šiupinį, kuris Toronto mažlietuviams tapo tradicine Užgavėnių švente, o ir mažlietuvių organizacijų išdo turtine priemone (Aleknavičius 2004, 12)..

Vokiečių okupantams uždraudus lietuviškus pasilinksminimus, *Šupinio šventė* buvo uždrausta. Sovietmečiu *Šiupinio vakarai* taip pat nebuvo rengiami.

Po 1990 m. Lietuvininkų bendrija *Mažoji Lietuva* atgaivino *Šiupinio šventę* Klaipėdoje ir dabar ji vyksta kasmet, dažniausiai Klaipėdos etnokultūros centro salėje. Susirenka daug jaunimo, skamba liaudies dainos, muzika (MLE 2009, 438).

Apibendrinant būtų galima pasakyti, jog daugelis visoje Lietuvoje užrašytų Užgavėnių papročių Klaipėdos krašte nunyko: persirengėlių, kaukininkų tradicija, Užgavėnių pamėklės vežiojimas, lenktynės, laistymasis vandeniu. Galima spėti, kad tai nulėmė protestantizmo įsigalėjimas, kuris į bažnyčią neįsileido nieko, ko nėra Šv. Rašte ir vengė teatrališkumo. Liko tik nedidelė dalis papročių. Pavyzdžiui, pasivažinėjimai, kai kur dar gyvuoja supimasis sūpuoklėmis, gausios vaišės ir svarbiausia – šiupinio gaminimas, iš kurio išsivystė *Šiupinio šventė* – išskirtinis Užgavėnių bruožas Klaipėdos krašte, kur vyravo dainos, šokiai, improvizacija bei šiupinio valgymas. *Šiupinio vakaras* – tai kultūros reiškiny, kuris atsirado veikiamas liuteronybės, vokiškos kultūros.

2.2.4. Tradiciniai Užgavėnių valgiai

Senovėje pavasarį žmonėms dažnai tekdavę ir pabadauti. Todėl išliko paprotys atsisveikinant su žiema paskutinį kartą gausiai ir riebiai pavalgyti. Ypač daug valgydavo mėsos: sekmadienį – tris, pirmadienį – šešis, antradienį – net devynis kartus. Tradiciniai Užgavėnių valgiai visoje Lietuvoje yra šiupinys iš kruopų, žirniai su kiauliena, spurgos, kiaušininė, įvairiausi blynai (Klimka 2009b, 55). Didelio valgymo kartų arba patiekalų skaičiaus akcentavimas pats savaime objektyvizuoja gausą ir viso ko pilnatvę. Šiuo atveju panaudojama stereotipinė dviejų dalių maginė formulė: kaip yra šiuo momentu, taip bus ir vėliau (Vaičekas 2005, 171). Kitaip sakant, kiekvieno konkretaus skaičiaus esmė – ne tai, kad jis yra matematiniu kažkokio reiškinio simboliu, bet tai, kad kaimo gyventojų sąmonėje jis turėjo reikšmę – daug.

Ypatingas dėmesys per Užgavėnės yra skiriamas sočiam valgymui – sotumas turėjo lemti gerus metus. Didžiojoje Lietuvoje Užgavėnėms būdavo kepami blynai, o Klaipėdos krašte iki 1939 m. plačiai buvo paplitęs *šiupinys*, iš kurio ruošimo norėta turėti savotišką ritualą.

Šiupinỹs – tai indigenus žodis, kurį kalbininkas E. Frenkelis priskiria *šipti*, *šiepti* žodžių šeimai. Pastebėtina, kad lenkų *sziupienie* – žirnių sriuba su kiauliena, yra baltizmas (Fraenkel 1965, 993).

Žodis *šiupinys* turi keletą sinonimų. *Lietuvių kalbos žodyne* pateikiami keturi panašiai skambantys žodžiai, kurių reikšmė yra vienoda. Pavyzdžiui, Trakuose *šiupinį* vadina *šiupėnė*, Tauragnuose, Utenos raj., – *šiupienė*, Dysnuose, Ignalinos raj., – *šiupienis*. Yra užfiksuotas atitikmuo *šiupynė*, tačiau kokiam regione jis buvo vartojamas nėra žinoma.

Sinonimų žodyne pateikti šie *šiupinio* variantai: *šiupinienė*, *čiulkinys*, *šustinis*, *mutinys*, *mišinys* (Lyberis 2002, 369). Klaipėdos krašte šis patiekalas buvo vadinamas *šupiniu*.

Seniausius rašytinius duomenis apie *šiupinio* valgymą pateikia Kristijonas Donelaitis poemoje *Metai* (1765–1775). *Šiupinį* K. Donelaitis mini visose *Metų* dalyse:

*O tu dar niurni, kad, kartais alkaną dieną
Ar skūpus čėsus sulaukęs, šiupinį gramdai?*

*Kad kisielių virt ir skanų šiupinį pleškint
Nieks nesiliko, kaip tiktai skūpa mažumėlė.*

*Taip glūpai nezaunija, kad šiupinį šutin
Ar kad jie viešėt naujas vyžas prasimano.*

*Kas ant aukšto dar ar klėtyj guli be diego;
Ir kiek dar palūkėt reikės, iki šiupinį virsim.
(Pavasario linksmybės)*

*O kad šiupinį kartais jiems išvirdavo tirštą
Ir lašinių koki šmotelį duodavo priedams,
Ak! kaip girdavo sotinti bernai gaspadorių.*

*O kas bus iš mūsų, kad, neturėdami žirnių,
Žiemą su vaikais užsigeisim šiupinio valgyt?
(Vasaros darbai)*

*Žirniai, kad su pupoms juos iššutinti puode,
Ir šiupinys gardus, taip jau ir mandagi gručė
Su kisieliu, kad juos sau išpleškini virdams,*

*Sako daug žmonių, kurie jo šiupinį valgė,
Kad jisai dėl to savo kreivą vargina skūnė,
(Rudenio gėrybės)*

*Kad, pasikūręs įą, kuklius ar šiupinį verdi
Ar kad, kepdams ką gardžiai, pas kaminą sėdi,
Tai tau iš drūtų minkšti pasidaro kąsniai.*

*Mes lietuvninkai barščius ir šiupinį skanų
Su lašiniais gardžiais išvirtus girdami valgom;*

*Žirnių sau pasisėk zopostui didelį plotą,
Juk žinai, kaip skanūs jie, kad šiupinį valgai.
(Žiemos rūpesčiai)*

Šiupinio (patiekalo) sudėtis, gamybos ypatumai

Lietuvių enciklopedijoje pateikiamas toks šiupinio apibūdinimas: *virtų ir sutrintų žirnių, pupų, kartais dar bulvių, morkų, mišrinė tyrė, kurią vietomis dar perblėsdavo kvietiniais ar ruginiais miltais, perpildavo lydytais taukais. Taip pat į šiupinį įdedama virtos mėsos ar kumpio supjaustytų gabaliukų, spirgų ir dar užpilama taukais. Seniau šiupinį valgydami, kiekvieną jo šaukštą dar dažydavo į lydytų taukų dubenėlį, vėliau tenkindavosi tik gausesniu taukų ar sviesto užpilu* (LE 30 t., 22).

Klaipėdiškė Edė Rėzaitė-Bacevičienė, gimusi 1913 m. Svencelėje, apie šiupinio paruošimą pasakojo: *Šiupinį pagaminti ne taip jau paprasta. Tačiau mano mama Marė Kalvelytė-Rėzienė, kilusi iš Paurų kaimo, šiupinį gamindavo ne tik Šiupinio diena (Užgavėnėms), bet ir bulviakasio nuobaigoms. Į didelį puodą įdėdavo kiaulės galvą, kojas, ausis, knyslę, uodegą, rūkytą kiaulės kumpį ir vištą. Visa tai gerai išvirdavo. Iš puodo išėmus mėsą likdavo buljonas. Kol mėsa aušdavo, kitame puode virdavo rainus žirnius ir bulves. Išvirtas bulves gerai nusunkdavo ir sugrūsdavo. Kad bulvių masė būtų skystesnė, užpildavo buljonu, gerai išmaišydavo ir dar pakaitindavo. Į bulvių košę, atskiestą buljonu, pridėdavo rainų virtų žirnių, šiek tiek ruginių miltų ir dar kartą gerai pašutindavo. Kai iššutinta bulvių košė su žirniais ir ruginiais miltais būdavo visiškai paruošta, nestoru sluoksniu ją krėsdavo į didelį dubenį, o aplink apdėdavo kiek anksčiau išvirtais tarkuotų bulvių kukuliais. Antrąjį ratą sudarydavo supjaustyta kiaulės knyslė, ausys, kojos, uodega. Trečiasis ratas – gabaliukais supjaustyta virta višta. Ketvirtasis ratas – rūkytas kumpis, o pačiame centre bulvių košėje įspaudžiama duobutė ir ten būdavo supilamas likęs buljonas. Ši centrinė šiupinio vieta būdavo vadinama prūdeliu. Taip paruoštą šiupinį valgydavo su troškintais rūgščiais kopūstais* (Aleknavičius 2004, 11).

Štai kaip šiupinį apibūdina prieškario pateikėja Elizabeta Vanagas: *Šiupinys – sotas šventinis valgis, todėl ir virdavo jį Pelenų dienos išvakarėse prieš prasidedant pasninkui. Šiupinio valgymo šventėn kviesdavo artimiausius kaimynus ir gimines. [...] Baigus valgyti pirmą patiekalą, košės dubenėliai būdavo nunešami, o mėsos dubenys vėl pripildomi. Į puodelius pildavo naminį alų. Taip pat gerdavo ir meškinį, leisdami taurelę ratu iš rankų į rankas* (Vannags 1939).

Taigi šiupinys šiupiniui – nelygu. Kukuliškių žvejai jį tik iš bulvių, pupelių ar žirnių virė, o turtingieji mažlietuviai daug ko prasimanydavo. Štai Tolminkiemio būrai šiupinį valgė dažnai, tai byloja ir K. Donelaičio žodžiai:

Žirnių sau paisisėk zopostui didelį plotą,

*Juk žinai, kaip skanūs jie, kad **šiupinį** valgai.* (Pl 590)

Šiupinys – Donelaičio *Metuose* išgirtas lietuvininkų-būrų patiekalas, teikęs baudžiauninkams tikrą atgaivą ir pasididžiavimą. K. Donelaitis ragino savo būrus netingėti, pasirūpinti reikiama atsarga šiupiniui.

Jonas Kabelka *Kristijono Donelaičio raštų leksikoje* šiupinį nusako, jog tai *košė, verdama iš žirnių, pupų ir bulvių arba ruginių miltų, mėsos ir kt.* (Kabelka 226). Pasak J. Kabelkos, šis kasdienis valgis šiek tiek primena ir XX a. mažlietuvių šiupinį. Bet tokį šiupinio apibūdinimą griaua *Metų* autorius:

*Mes, lietuvininkai, barščius ir **šiupinį** skanų*

Su lašiniais gardžiais išvirtus girdami valgom. (Žr 544)

*O kad **šiupinį** kartais jiems išvirdavo tirštą*

Ir lašinių koki šmotelį duodavo priedams,

Ak! Kaip girdavo sotinti bernai gaspadorių. (Vd 361)

K. Donelaitis šiupiniui virti nemini nei rūkyto kiaulės kumpio, nei knyslės, nei vištos. Pagal jį šiupinys – žirnių su roputėmis (bulvėmis) sriuba, kurią dar ir pagardinti reikia:

*O ką gi veiksime, kad barščius ar **šiupinį** skanų*

Virt užsigeisime, ogi pagardint juos negalėsime? (Vd 608)

Taigi, K. Donelaitis ne tik barščius, bet ir šiupinį verda. Barščiai ir šiupinys – sriubos, kurias dar ir pagardinti reikėjo. Klaipėdiškių XX a. šiupinio gardinti anaipol nereikėjo, nes jame ne tik rūkytas kiaulės kumpis, bet ir višta buvo sudėta. Kraštotyrininkas Bernardas Aleknavičius savo straipsnyje *Koki šiupinį valgė Kristijonas Donelaitis?* atskleidžia įdomų ir gal kai kam negirdėtą teiginį, kad šiupinys XVIII a. Mažojoje Lietuvoje buvo gaminamas ne tik kaip košė, bet ir sriuba. Tačiau tai galėjo būti ir tas pats patiekalas. Abejonių B. Aleknavičiui sukėlė Kukuliškių k. (Klaipėdos raj.) gyventojos G. Bastijonienės pasakyta frazė: *priviriau šiupinio sriubos*. Pagal K. Donelaitį šiupinys – žirnių su roputėmis (bulvėmis) sriuba. Kyla abejonių, ar tai tikrai galėjo būti sriuba, nes K. Donelaitis rašo, kad šiupinys buvo tirštas. Bet toks apibūdinimas tikėtų ir košei, todėl nėra visiškai aišku.

Taigi kiekvienoje šeimoje gaminant šiupinį buvo laikomasi savų tradicijų, priklausomai nuo vietos ypatumų, nuo šeimos socialinio statuso ir pan. Pagrindinės šiupinio sudėtinės dalys – žirniai, kiaulės palūpis, ausys, uodega, šnipas. Šiais laikais receptūra kinta dėl naujų maisto produktų atsiradimo. Tačiau autentiškas Užgavėnių šiupinys yra neįsivaizduojamas be kiaulienos ir žirnių.

Be šiupinio ant šventinio stalo Mažajoje Lietuvoje puikuodavosi avienos ir ėrienos valgiai, bet įdomiausias iš jų yra **avienė** – avienos sriuba, verdama išskirtinai Užgavėnėms. Avieną virdavo su daržovėmis (česnakais, morkomis, petražolių šaknimis, svogūnais, salierais). Pirmąsias putas nugraibydamo, o mėsą virdavo ant silpnos ugnies tol, kol ji lengvai atsiskirdavo nuo kaulų. Baigiant virti, pasūdydavo, įberdavo laurų lapų, juodųjų ir kvapiųjų pipirų ir, uždengus dangtį, viralą su visa mėsa pastatydavo šiltai. Tuo tarpu paruošdavo miltinius kukulius, juos atskirai išvirdavo pasūdytame ir čiobreliais pagardintame vandenyje, išgriebdavo ir subadydavo mediniu virbalu. Per Užgavėnes, visiems susirinkus prie pietų stalo, sriubinėje (Mažajoje Lietuvoje sriubinė būdavo būtinas stalo serviravimo indas, nes sriuba, supilta į sriubinę ir tik tada pagardinta prieskoninėmis žolelėmis, nešama ant stalo, ten kurį laiką palaikoma, „sunoksta“, pritraukia kvapiųjų žolelių aromato ir yra žymiai gardesnė ir aromatingesnė) patiekdavo riebę avienos sultinį, sočiai pagardintą čiobreliais. Atskiruose dubenyse būdavo patiekama virta aviena ir kukuliai. Šeimininkė kiekvienam į lėkštę įpildavo garuojančio sultinio, o patys valgytojai į sultinį įsidėdavo avienos ir kukulių (Kudirka 1992a, 56).

Reikia paminėti, jog Didžiojoje Lietuvoje maginė apeiginė reikšmė būdavo suteikiama vaišių stalui bei atskiriems valgiams, patyrusiems sakralinę šventinio laiko įtaką. Dzūkai sėjos metu tepdavo rankas Užgavėnių metu valgytais lašiniais ir tikėdavo, kad tuomet paukščiai neles grūdų (Balys 1993, 90–91). Salako apylinkėse taip tepdavo arklio noragą, kad neželtų usnys (Balys 1993, 91; Vyšniauskaitė 1993, 34). Nuo Užgavėnių pasilaikytas maistas galėjo apsaugoti nuo gyvatės įkandimo, išgydyti gyvulių ligas (Balys 1993, 91; Kudirka 1992, 8), padėti atpažinti raganaujantį žmogų (Balys 1993, 91).

Taigi Užgavėnėse gausiam ir sočiam valgymui buvo skiriamas ypatingas dėmesys. Didelio valgymo kartų arba patiekalų skaičiaus akcentavimas pats savaime objektyvizuoja gausą ir visa ko pilnatvę. Pasak A. Vaicekausko, panaudojama stereotipinė dviejų dalių maginė formulė: kaip yra šiuo metu, taip bus ir vėliau (Vaicekauskas 2005, 171).

2.3. VERBOS. VELYKOS

Verbos švenčiamos paskutinįjį sekmadienį prieš didžiausią pavasario šventę Velykas. Lietuvoje ir daugelyje kitų Europos valstybių tikima, kad **Verbų** dieną pašventintų anksčiausiai pavasarį išsprogstančių augalų šakelės, palietusios žemę ar gyvūnus, skatina jų augimą, vaisingumą, sveikatą. Tikima, kad šios šakelės, parneštos į namus, saugo juos nuo perkūno, o pasėliams padeda apsiginti nuo ledų, graužikų, sausros (Kudirka 1992b, 7; Balys, 1993, 115).

Velykos – didžiausia metinė liaudies kalendoriaus pavasario šventė. Jų data nustatoma pagal mėnulio ciklą po kovo 21 dienos, pirmą sekmadienį, prasidėjus mėnulio pilnačiai. Galbūt senesnioji (ikikrikščioniška) šventė turėjo pastovią datą. Jeigu ja laikytume lygiadienį (kovo 22d.), turėtume gana aiškų švenčių ciklą, ratą, kurio vertikalioji ašis būtų Rasos (Joninių) ir Kūčių (Kalėdų) opozicija, o horizontalioji – **Velykų** ir Vėlinių (Kiseliūnaitė 1992, 74).

2.3.1. Verbų ir Velykų vardo kilmė

Verbų sekmadienis dar vadinamas *Verbine*, *Žagarine*, *Verbnyčia*, *Verbnedėliu*, *Verbunoji*, *Palmių sekmadieniu*, *Palmine*. Kalbininko Kazimiero Būgos nuomone, žodis *verba* giminingas lietuviškiems žodžiams *virbas*, *virbalas*, turėjęs į lietuvių kalbą patekti iš slavų kraštų XII–XIV amžiuje dar prieš krikščionybę (Vyšniauskaitė 1993, 50). Yra manoma, kad *Verbų* pavadinimas kilęs nuo žodžio *virbas* – anksčiau per Verbas Lietuvoje būdavo šventinamas kadagys – *virbas*¹⁸. (Marcinkevičienė ir kt. 2006, 25). Dabartinės lietuvių kalbos žodyne *verba* apibūdinama kaip „puokštė iš kadagio, gluosnio ir kt. šakelė“ (LKŽ XVIII, 737).

Etimologas E. Frenkelis mano, jog *verba* yra skolinys iš baltarusių *verba*: *verbà* (-ōs), *verbas* ‚*Palme*, *Palmenbaum*‘ (eig. ‚*Birken*-, *Weidenruten*‘, *die an Stelle der Palmenzweige benutzt wurden*), *verbōs*, *verbų nedėlia* ‚*Palmensonntag*‘, *verbà noch* ‚*Birke*‘, *aus wruss. verba* (auch *vjarba*), *verbnaja nedelja* (Fraenkel 1965, 1225). Kalbininkas K. Būga teigia, kad *verbà* „пальма“ = *верба*, *verbų nedėlià* = *вербная неделя* (=воскресенье) (Būga 1958, 348). Latvių kalboje *Verbų sekmadienis* vadinamas *Pūpolsvētdiena*, vokiečių – *Palmsonntag*.

Velykų vardas daugelio kalbininkų laikomas slaviškos kilmės (plg. le. *wielki* „didelis“). Pasak etimologo E. Frenkelio, šis šventės pavadinimas *Velykos*¹⁹ yra kilęs iš baltarusių *vjalik*

¹⁸ *viřbas* sm. (4) 1. plona (ppr. naudojama kurui) šaka, žabas, žagaras.

¹⁹ Kalbininkas Zigmąs Zinkevičius rašo, kad *Velykos* į lietuvių kalbą pateko dar prieš Lietuvos krikštą. Lietuvos didysis kunigaikštis Mindaugas, sujungęs lietuvių gentis į vieną valstybę, tuoj buvo apkrikštytas kartu su savo šeima, didikais, kitais įtakingais valstybės asmenimis. Tai įvyko 1251 metais. Po dviejų metų, t.y. 1253 metais, jis buvo popiežiaus Inocento IV pavedimu vainikuotas Lietuvos karaliumi. Apkrikštytas ir vainikuotas, kad valdytų krikščionišką, o ne

(*dzenъ*). Kalbininkas K. Būga teigia, jog *Velykos* „пасха“ = *великъ (день)* (Būga 1958, 348). Toks pavadinimas buvo ir senojoje slavų kalboje *velikъ dьnъ*. Jis vertinys iš graikų kalbos *μεγάλη ἡμέρα* (*megálē hēméra*) (Sabaliauskas 1994, 372).

Pirmuosiuose mūsų raštuose daugiausia buvo vartojama vienaskaitinė forma **velyka**. Pavyzdžiui, Martynas Mažvydas rašė: *velykos avinas* „velykų avinas“. Tačiau vėliau vienaskaitinę formą lietuvių kalboje išstūmė daugiskaitinė forma, nes lietuviai mėgo daugiskaitinius švenčių pavadinimus, plg. *Velykos*, *Sekminės*, *Kalėdos* ir t.t.

Velykų reikšmę liudija ir latviai, nepriėmę skolinio ir vadinę šventę *Liieldiena* „didžioji diena“. Atrodo, jog tai visai skirtingas pavadinimas nuo lietuvių *Velykų*. Iš tikrųjų taip nėra. Skirtumas tik toks, kad lietuvių kalboje šis šventės pavadinimas yra skolinys iš slavų, o latviai slavišką pavadinimą pažodžiui išsivertė: latvių *liels* „didelis“ ir *diena* „diena“. Pastebėtina, jog lietuvių kalboje, dzūkų dialekte Velykų šventei pavadinti taip pat vartojamas vertinys *dzidi diena*. Germanų kalbose, plg. anglų *Easter*, vokiečių *Ostern*, vartojamas Velykų pavadinimas yra kilęs iš pagoniškos pavasario šventės. Germanų **Austrō*, matyt, buvęs pavasario deivės vardas, kuris yra tos pačios kilmės kaip ir mūsų *aušrā*. Na, o rusų *nacxa* „Velykos“ kilo iš graikų *páscha*, kuris savo ruožtu yra hebrajų kilmės žodis (Sabaliauskas 1994, 372).

Žinant šios šventės apeigų, ypač burtų, ryšį su mirusiųjų kultu, kartais bandoma *Velykų* pavadinimą sieti su žodžiu *vėlė*, tačiau mažai adaptuoto skolinio įspūdis ir reikšmė kalba pastarosios etimologijos nenaudai. Nors gali būti, kad skolinys bus nustelbęs ar uždengęs kokį nors baltišką vardą. Senesniuose rašytiniuose šaltiniuose minimos *Vėlių Velykos*. Pirmą kartą šis pavadinimas paminėtas XVII a. *Lietuvių – vokiečių kalbų žodyne*, vėliau 1747 m. *P. Ruigio* ir 1800 m. *K. G. Milkaus žodynuose*. E. Miežinis 1894 metais lietuvių-latvių-lenkų-rusų kalbų žodyne pateikia ir *Vėlių Velykų* sinonimus: *vėlių pėtnyčia* ir *vėlių duralės*. *Vėlių Velykų* esmę XIX a. pab. XX a. pr. bandė išsiaiškinti J. Basanavičius, kuriam K. Būga apie šią šventę rašė: *Dusetų parapijoje senieji žmonės dar ligi šiolei tebemini „vėlių velykas“, kurios, kaip aiškino mano senelis, Albinas Būga, turįs metų 80 su viršumi, tęsiasi per tris dienas: didįjį ketvergą, pėtnyčią ir subatą. Ant užklauso, kas yra „vėlių velykos“, mano senelis paaiškino, kad tai esančios „numirusiųjų velykos“. Vėlių Velykas aiškinti bandė ir etimologas V. Mažiulis, tačiau ir jam gyventojai tik nurodė anksčiau buvus „dūšių velykėles“ ir „dūšių kūčias“, bet, kaip jas švęsdavo, nebežinojo (Marcinkevičienė ir kt. 2006, 148).*

pagonišką kraštą. Anų laikų taisyklė: laimėjus valdovą, laimimas ir pats kraštas. Taigi buvo sudarytos sąlygos Lietuvai tapti krikščioniška valstybe. Ir abiejų didžiųjų švenčių pavadinimai į lietuvių kalbą pateko ne tik prieš Jogailos – Vytauto laikus, bet dar prieš Mindaugą, ir pateko ne iš vakarų, ne iš vokiečių ar lenkų kalbų, bet iš ano meto rytinių slavų kalbos (Zinkevičius 1993, 8).

Kaip *Vėlių Velykų* vokiškas atitikmuo XVII a. *Lietuvių – vokiečių kalbų žodyne* pateikiama „*Gründonnerstag*“, t. y. „*žaliasis ketvirtadienis*“ – Didžiosios savaitės ketvirtadienis yra atgailaujančiųjų diena. *Vėlių Velykos, žaliasis ketvirtadienis* yra minimos ir P. Ruigio bei K. G. Milkaus žodynuose. 1611 m. *Kražių kolegijai skirtoje jėzuitų kronikos dalyje* yra ir konkretesnių duomenų: *kiti vyrai ir moterys nešdavo bedieviškas aukas mirusių senolių ir draugų vėlėms ir kiekvienais metais gana dažnai, ypač per didžiąsias Velykų, Kalėdų ir Visų šventųjų iškilmes, joms paruošdavo puotas. Dabar, atkalbėti nuo tos klaidos, tą paprotį jie nukreipia į kitokius dalykus: rūpinasi nešti aukų per mišias, duoda išmaldos vargšams*. Vadinas, XVI a. pradžioje mirusiųjų paminėjimai per didžiąsias bažnytines šventes: Velykas, Visų šventųjų, Kalėdas dar buvo lygiaverčiai.

2.3.2. Verbų ir Velykų papročiai

Pavasario švenčių apeigos nuo gilių senovės siejosi su gamtos kaita, su jos reiškinių garbinimu. Visomis apeigomis buvo siekta kuo geriau pasiruošti būsimiems žemės ūkio darbams, pasitelkiant magiją, burtus, spėjimus ir tikėjimus, kad užsitikrintų gerą būsimą derlių. Tai buvo ne kas kita kaip tik pasirengimas konkretiems darbams, susijusiems su gyvulininkyste, žemdirbyste; kaip tik kalendorinės datos, atsiradusios iš realios patirties ir ilgainiui apgaubtos sakrališkumo. Senojo mitinio tikėjimo ir krikščionybės kulto elementai susipynė, sumišo, t.y. sinkretizavosi. Etnokosmologiją daug metų tyrinėjantis Jonas Vaiškūnas, rašydamas apie *Velykų* kilmę, pradeda nuo labai toli: *tik saulė vis prasibrauna pro tamsos užtvaras ir tūkstantmečiais kasmet kovo 21 d. šokdama vėl įrieda į avino žvaigždžių ženklą – pavasario lygiadienio simbolį. Tokiu laiku prieš tūkstančius metų frygai švėsdavo pavasario šventę, skirtą dievų motinai Kibelei, apverkiančiai Atį, ir aukodavo avinėlių, sukapodami į gabalus. Aukštutinio Egipto žyniai raguotajam Amonui (Saulei) aukoją aviną. Indijos aminai tuo laiku irgi panašiai atnašavo. O senovės žydų piemenų gentys apie tą laiką – pirmojo pavasarinio Mėnulio mėnesio – nison – pilnaties dieną (15 d.) pradėdavo svarbiausią savo pavasario šventę, hebrajiškai vadinamą Pesach, kurioje buvo atliekamas pirmųjų avinukų (hebr. Avinukas – pascha, iš čia ir gr., lot. Pascha – Velykos) aukojimo ritualas. Vėliau į krikščionybę atvirtę judėjai su šia pagoniška švente susiejo svarbiausią savo šventę, skirtą Jėzaus Kristaus prisikėlimui atminti. Iš čia kilo tradicija Jėzų Kristų sieti su avinėliu, t.y. su judėjų didžiosios pavasario šventės ritualiniu aukų gyvuliu (Marcinkevičienė ir kt. 2006, 153).*

Iki XVI a. daugelyje Europos tautų Naujieji metai dar buvo švenčiami pavasarį. Daug kur jie prasidėdavo Velykomis. Yra žinoma, kad XVII a. pradžioje Vilniaus Vaivada Leonas

Sapiega, senajame Derečeno dvare prabangiai švęsdamas Velykas, įvairių valgių ir gėrimų skaičius specialiai parinko taip, kad jie atitiktų visus metų mėnesius, savaites, dienas ir net valandas. Vadinas, Velykų šventėje tuomet irgi buvo minimi visi metai (Vaiškūnas 1995).

Daugelio etnologų manymu, Verbų ir Velykų šventėse susikaupė daug papročių, žaidimų, dainų ir pan. Svarbiausiais švenčių elementais laikytini:

- 1) Verbų sekmadienis: verbų rišimas, plakimas jomis;
- 2) didžioji savaitė: ugnies ir vandens šventinimas, aplinkos puošimas ir tvarkymas;
- 3) Velykų dienotvarkė; velykavimas;
- 4) kiaušinių dažymas ir marginimas, jų ridinėjimas, lalavimas;
- 5) supimasis sūpuoklėse;
- 6) gausios vaišės;
- 7) įvairūs spėjimai ir būrimai (Dundulienė 1991, Kudirka 1992b, Balys 1993, Buračas 1993, Marcinkevičienė ir kt. 2006).

Velykos Klaipėdos krašte – didžiausia pavasario šventė: *pas mus, Mažojų Lietuvoj, Velykos buvo labai laukiamos ir išskirtinės* (Erna Mockienė (Plokštis), g. 1928, Kugelių k.).

Iš 124 informantų, 103 lietuvininkai pateikia pasakojimų apie Verbų ir Velykų šventimą. Remiantis pagrindiniais visos Lietuvos Verbų ir Velykų švenčių veiksmis, užrašyti, iššifruoti, suklasifikuoti ir pateikiami 173 (9 iš jų – fragmentai) etnografiniai vienetai.

3 lentelė. Verbų ir Velykų papročių pavyzdžiai

Verbos ir Velykos Didžiosios Lietuvos šaltiniuose	Klaipėdos krašte užrašyti Verbų ir Velykų šventimo papročiai
1. Verbų sekmadienis: verbų rišimas, plakimas jomis	
<i>Ne visur Lietuvoje verbos buvo vienodos. Žemaitijoje ir Suvalkijoje, taip pat Kėdainių apylinkėse – tai kadagio šakelė. Žemaičiai prie kadagio dar pridėdavo alyvos, tujos ar beržo šakelę. Būdavo parenkamas gražesnis, žalesnis kadagys. Plungiškiai mėgdavo tokias kadagio šakeles, ant kurių daugiausia uogų. Tuo tarpu Vidurio, Rytų ir Pietryčių Lietuvoje verbų pagrindas buvo žilvitis, karklas arba gluosnis su kačiukais. Tverečėnai rinkdavosi šakeles su daug pumpurų: atseit, kiek pumpurų, tiek metų</i>	<i><u>Kai Velykom su beržais</u> (Velykom su beržais puošėt namus ir plakėte vieni kitus?) Velykos beržų, jo, gaudavo, <u>tai žinojau kad kaimynai šventų rytą, velykų rytą, mėgsta ilgiau į lovą pasilikti, tai jau rykštę pasiėmęsėjau, mane įleis jų motina, tai aš prie jų išokau, i tai pradėjau su rykšte plakt, o tie šaukt – aaaa! Oooo! (mot. A su ta beržine kur buvo pasprogingta, a su ta?) da lovoj gulėjo, tai padai iškišti, pátalą pastūmiau į šalį, o te su rykšte jiem per plikas kojas pavaišijau, na tai jau dėl kiaušinių</u></i>

gyvensi. [...] Su verba susiję daugelis lietuvių liaudies papročių. <u>Dar ankstų Verbų sekmadienio rytą būdavo skubama nuplakti lovoje tebegulinčius artimuosius, šitaip posmuojant: „Ne aš mušu, verba muša, tolei muš, kol suluš. Už savaitės viena diena tegul linksmina kiekvieną. Linkiu tau sveikam būt. Ar žadi velykaitį?“</u> Ypač mėgo verbomis plaktis suvalkiečiai. [...] Verbų gamybos sezonas prasidėdavo nuo Užgavėnių ir trukdavo penketą savaitių, iki Verbų sekmadienio, nors tam ruoštis pradėdavo dar pavasarį – sėdavo žolynus, o vasarą juos rinkdavo. Verbos rišamos iš lauko, miško, vandens ir darželio augalų (Kudirka 1992b, 5–9). <u>Žemaitijoje, Radviliškio bei Kėdainių rajonuose buvo įprasta antrosios Velykų dienos rytą savuosius arba kaimynus aplieti vandeniu, kartais dar ir verbos rykštele paplakti. O laistymuisi pateisinti priežasčių atsirasdavo – esą ir linai geriau derėsią, derlius bus geresnis, vaikai geriau auga</u> (Kudirka 1992b, 68). Verbų dieną vadina Palmine. Atėję iš bažnyčios muša per galvą verba: tėvas vaikus apimuša, vyras žmoną, visą šeimyną apimuša, kad klausytų vyresnių ir būtų laimingi (Tvėrečius). Verbų dieną parėję iš bažnyčios plakasi sakydami: „Verbubija nelabija, ne aš mušu, verba muša, už nedėlios Velykos (Liškiava). Verboj būdavo gražiau apsirėdę kaip gavėnioj: moterys baltom šilkinėm skarelėm, bernai su maniškom, visur verbas prisisegę. Labai mada, kad visų anksčiau bažnyčioj būtų. Bažnyčioj, būdavo, žmonės sviedžia verbas, kad kiekvieno	(H. LAUŽIUS, g. 1912 m., Vėlaičiai). (Ar švėsdavot Verbas?) <u>buvo šventė, buvo bažnyčioj pamaldos, palmzonta vadindavosi, už tai, kad Jėzus su palmių šakele įėjo į Nazaretą į Betliejų, o teip, nu, kas norėjo,ėjo į bažnyčią, kas nenorėjo – nėjo, mano močiutė kaipėjo, tai ji vis knygą turėjo ir šakelę nuo tujos</u> (T. MIKLOVAITĖ-BAKUTIENĖ, g. 1927 m., Aukštumala). <u>Katalikų vaikai, tai plakdavom su verbom, sakydavom: „Ne aš plaku, verba plaka, nes jau už savaitės Velykos“.</u> Eidavom į kapines tų kadagių parsinešt. Turėdavom plakti jau pagal taisykles, tai turi plakti su jaunais lapeliais. Turi turėti jau anksčiau įsimerkęs, įsisprogdinęs, nu tai beržų ar alyvų šakelių. <u>Tykusis penktadienis, tai jau tada jau beveik visai su pasnyku. Ar kokį nors mišrumą dar išvirs, ar visai tik su kava marmeladas su duona</u> (O. DŽIAUGIENĖ (JONUŠAITYTĖ), g. 1908 m., Vilkiškiai). <u>Prieš Velykas tas sekmadienis buvo Verbų nedėle. Tai pasipjaudava ir pasimergdava beržų šakelių. Visą tą nedėlę būva „tykioji nedėle“ vadinama.</u> Vengdava visoki triukšmą, kaip dainas ir šokius. Ketvirtadienis skaitės „žaliasis ketvergs“. Tą dieną, kas norėdava eidava prie dieva stala, šventos večerės. Tatai eidava ketverge išpažinties, nu, bet kunigui ant ausies jokių išpažinčių nebūdava niekad. Tai buva trumpos mišios, pasirengims rytojaus dienai (A. KARVELIENĖ (MEŠKAITYTĖ), g. 1906 m., Antišvenčių k.). Verbas skindavom tik žalias. Paprastai,
---	---

žmogaus verbių šakelė pakliūtų kunigui po kojų, o taip tai taria, kad neapšvęsta (Tverečius). Verboj negalima buvo nei mėsos, nei pieno valgyti. Kas valgydavo, tą didįjį penktadienį apvoždavo po bačka su kiaule ir žąsinu (Tverečius)“ (Balys 1993, 113–116). <u>Biržėnai Verbių rytą nešasi bažnyčion pašventinti gražiai papuoštas karklų ir eglių šakelių rykštes. Verbių rykštę mergiotės papuošia spalvotais popierėliais, žibutėmis, bubaratėmis ir kt. [...] Kupiškėnai verbių rykštę daro iš eglio ir karklo šakelių, o jaunos mergiotės ją dar papuošia spalvoto popieriaus dirbtinėmis gėlėmis: ratilaliais, kukolalais ir kt. Šventos verbos, sako, saugojančios namus nuo perkūno, laumių, raganų ir nelabų dvasių</u> (Buračas 1993, 198–202).	nebūdavo taip kaip dabar spalvuotos, nu, kuokia gėlytė da buva pririšta, bet mes patys viską prisiskindavom, iš kadagio tos verbos (E. MIEŽIENĖ (GODYTĖ), g. 1936 m. Timsrių k.). <u>Mes tai per Velykas verba plakėm, kiti tai tą savaitę prieš, o mes evangelikai nešventindavom tos verbos, mes jau tik per Velykas rytą anksti gauni su kadačiu per kojas, da lovoj guli, miega nori, o ateina ir duoda per padus, o paskui liepia vaikams eiti ieškoti kiaušinių, kur zuikis atnešė</u> (K. ŠAKIENĖ (PREIKYTĖ), g. 1940 m., Sodienų k.). <u>Tikintieji katalikai tai nešė tą verbą į bažnyčią, o mes nenešdavom. Visai nedarydavo jokių verbių</u> (E. TENIKAITIENĖ, g. 1912 m., Barziūnų k.).
2. Didžioji savaitė: ugnies ir vandens šventinimas, aplinkos puošimas ir tvarkymas	
<u>Pirmoji reikšmingiausia Didžiosios savaitės diena – Didysis ketvirtadienis, vadintas dar „čystuoju ketvirtadieniu“. Šią dieną buvo tvarkomos sodybos, sodai, namai, krečiami kaminai, iš trobų išnešama visa, kas nereikalinga. Moterys šluotražiais nušveisdavo aprūkusias lubas, iš kampų išgraibydavo voratinklius, šlavė ir plovė patalpas, šveitė stalus, dargi jų kojas, laukan išsinešusios išdulkindavo pagalves, antklodes, išpurtydavo kiekvieną rūbelį. Tą dieną šukavo ir valė gyvulėlius – avinukus ir paršiukus. Didįjį ketvirtadienį reikėjo išplauti visus skalbinius, indus, viską išvalyti, kad metai būtų švarūs. [...] Didįjį šeštadienį iki pietų baigiama dirbti visi sunkesni darbai, iš bažnyčios parnešama ugnis,</u>	<u>Priešvėlykinė ruoša buvo ypatinga – pjaudavo kiaulę, visą savaitę šeimynykščiai blizgindavo namus, mama pakeisdavo užuolaidas. Krosnyje šutindavo kiaulienos su kopūstais ir bulvėmis, prikepavo sausainių, pyragų, turėdavo naminio alaus</u> (E. MOCKIENĖ, g. 1928 m., Kugelių k.). <u>Prieš kokias tris keturias savaites prieš Velykas jau į vandenį įstatydavo beržo šakas, kad išsprogtų, kad jau būtų žalumynas, arba įsėdavo avižas į kokią lėkštę avižas, jos sužaliuodavo, o paskui į vidurį sudėdavo kiaušinius</u> (T. MIKLOVAITĖ-BAKUTIENĖ, g. 1927 m., Aukštumala). <u>Namuos žaliąjį ketvergą stubines (kambarinės) kvietkas nesodydavo. Langus valyti, nušluodavo kiemus, darželius nuo šiukšlių apvalyti</u>

<u>kartais – šventintas vanduo, ruošiami velykiniai valgiai, marginami kiaušiniai, įrengiamos sūpuoklės (bet nesisupama). Pavakare visi išsimaudydavo</u> (Kudirka 1992b, 12–15). <u>Per Didžiąją savaitę, kaip ir Kūčių dieną, išvalydavo namus, sodybą, sutvarkydavo sodą. Velykų šeštadienį parnešdavo iš bažnyčios šventinto vandens ir ugnies. Ant šia ugnimi įkurtos viryklės gamindavo Velykų valgius</u> (Kudirka 1996, 29). <u>Prieš Velykas negalima dirbti Velykoms nereikalingi darbai.</u> Viena merga audė, tai atėjęs velnias ją uždusino (Tauragnai). Prieš Velykas Did. Ketvirtadienį, penktadienį ir šeštadienį reikia vengti bet kam ką nors skolinti, nes nesiseka gyventi (Veluona). Vaikai pasidaro lentelę su skylute, pro kurią įveria virvę. Ant tos lentelės anglimi ar kreida išpiešia silkės paveikslą, velka ją aplink bažnyčią ir plaka rykštėmis. Didįjį trečiadienį taip daro vieną kartą, ketvirtadienį – du ir penktadienį tris kartus (Skaudvilė) (Balys 1993, 116–117). <u>Didįjį šeštadienį šventinama Velykų ugnis. Zakristijonas ir varpininkas ar kuris kitas bažnyčios tarnas pasiima kirviusm pjūklus ir eina į kapines, žiūri, kuris patręšęs kryžius tiktų šventos ugnies laužui. [...] Tą patį šeštadienį ar Velykų rytą iš bažnyčios parsinešama švento vandens. Juo šlakstosi visi namiškiai, paskui kuris nors pašventina namus, sodybą, laukus ir gyvulius</u> (Buračas 1993, 204, 211).	(A. KARVELIENĖ (MEŠKAITYTĖ), g. 1906 m., Antišvenčių k.). <u>Prieš Velykas pasimerki beržų, įdedi cukraus, šiltai palaikai ir per Velykas jau puoši žaliais berželiais stalą. Prieš Velykas didysis penktadienis, tada tik jau vandens gert į bažnyčią ka važiuodavom, tegalėjom – ejom išpažinties, tai jau valgyt negalėjai, tėtis neleido</u> (K. ŠAKIENĖ (PREIKYTĖ), g. 1940 m., Sodienų k.). <u>Jau tykus penktadienis – nieka nedarba nieks, ketvirtadienį dar apsitvarkysi biški, tas gėles persodinsi, dar kokį kitą darbėlį pasidarysi, išsivalysi, išsiprausi – žaliasis ketvirtadienis, nes tada persodina gėles</u> (O. DŽIAUGIENĖ (JONUŠAITYTĖ), g. 1908 m., Vilkiškiai). <u>Šventė būdavo ketvirtadienį, penktadienį. Šeštadienį apsitvarkydavom ir Velykos būdavo. Didįjį penktadienį neturi nei dirbt, nieko – pasimelst į bažnyčią eiti. Šventos vakarienės. Nei verpt, nei aust – didelė šventė jau didysis penktadienis</u> (E. TENIKAITIENĖ, g. 1912 m., Barziūnų k.).
3. Velykų dienotvarkė, velykavimas	
<u>Velykų rytą į bažnyčią keliaudavo visi kas tik gali. Pėstieji šį rytą eidavo keliais, kad</u>	<u>Jo, tai jau į bažnyčią važiuodavom pirmą Velykų dieną – pirmą Velykų dieną pas mus neleidavo</u>

nenumintų nė vieno daigelio, nes tuomet duonos nebus. Eidavo palaukdami vieni kitų, būreliais, apsirengę geriausiais drabužiais, sveikindami vieni kitus su šventėmis, šnekučiuodamiesi apie praėjusias Velykas, praėjusius metus. [...] Prie stalo sėsdavo tik „parnešus Velykas“, t.y. visiems parėjus ir parnešus šventinius valgius. Visi stengdavosi, kad Velykų stalas, kai ir Kūčių, būtų turtingas – tuomet bus turtingi metai. Stalo viduryje, „dubenėlyje“, sudėti margučiai. Jie papuošti pataisų, bruknių šakelėmis, samanomis, rugių želmenimis, žemuogių lapeliais, kartais – žibutėmis. Šventinti margučiai dedami ir į suželdintą avižų ar miežių dubenį. Skuode suželdindavo avižų kupstelį, o margučius sudėliodavo lėkštėje aplink jį. Aukštaitijoje statydavo kiaušininką - „Velykų eglutę“. [...] Sustoję ar suklaupę įprastinėse vietose prie stalo, kiek pasimelsdavo, kai kur pagiedodavo ir sėsdavo. Pirmiausia suvalgydavo kiaušinį. [...] Po pusryčių motina išdalydavo vaikams margučius po lygiai. Juokais sakydavo, kad čia kiškių ir Velykės dovanos, vakar važiavo su vežimu kiaušinių ir pabaliais pribarstė. Kiti jau prie stalo pradėdavo daužynes. [...] Visiems papusryčiavus, vyresnieji paprastai nueidavo miegoti. Svečiuotis šią dieną nepriimtina, tačiau Liškiavos apyl., jei kuriuose namuose būdavo nevaikstantis ligonis, kiekviena kaimynų šeima jausdavo pareigą jį aplankyti“ (Kudirka 1992b, 53–54, 59–63).

Vaikai pirmą Velykų dieną apeina kaimynus ir gauna po kiaušinį. Vaikas parėjęs namo žiūri,

nei kiaušinių valgyt, tik antrą Velykų dieną duodavo kiaušinius. [...] O ypač prieš Velykas Didysis penktadienis, tai buvo tokia tyki diena, kad nė vaikams neleisdavo žaist, viskas ir bulvės buvo iš vakaro nuskustos, o jeigu mes jau norėjom žaist, tai mes bėgom kur nors toliau nuo namo į krūmus, kad močiutė nematytų [...] Velykos, tai buvo tyli šventė, nu, knygas skaitydavom, domino žaizdavom ant stalo, visokių žaidimų, tokių stalinių žaidimų, su kauliukais (T. MIKLOVAITĖ-BAKUTIENĖ, g. 1927 m., Aukštumala).

Velykas švėsdavo dvi dienas. Pirmą Velykų dieną eidavom į bažnyčią, grįžę pavalgydavom, po svečius neidavom. Vakare vaikai nubėgdavom pas kokią kaimynę ir paprašydavom, kad ji paliktų duris atidarytas. Rytą, apie kokią šeštą valandą eidavom kiaušiniaut pas ją. Antrą dieną jau galėdavom eiti į svečius (E. R. BERTAITYTĖ-KUZOVIENĖ, g. 1930 m., Poškų k.).

(Gavėnia) tą visą laiką reikėjo pasninkauti. Valgyti be taukų, su alyva, kopūstus daugiausia su alyva. Į šokius jau neidavo, sakydavo „užgavėt“. Jau Velykų antra šventė linksmesnė, pirma šventė da būna rami šventė, o antra šventė jau prasideda vakaruškos (E. KONDRATAVIČIENĖ, g. 1908 m., Bitėnų k.).

Eidavo velykaut su eglute staniška parišta. Eglute per kojas paplaki bobutei – palinksminimas, kada sveikini su Velykom. Toks įstatims yra, kad velykavimas iki pietų, o po pietų – ne (P. LECAS, g. 1922 m., Užkamonių

kas kurį kiaušinį davė. Tėvai tą pirmąjį gautą kiaušinį iš vaiko paima ir, kada ištinka gaisras, apibėga su juo aplink degantį trobesį ir įmeta ugnin, tada ugnis nesiplečia (Liškiava). Kai nueini Velykose kur kiaušiniauti, tai reikia stovėti ties durim išsižiojus ir rankas į kišenes susikišus lig duos kiaušinį (Dusetos). Antrą Velykų dieną pradedama kiaušiniauti. Noris gauti margučių turi sakyti: „Aš esu žekelis, Panos Marijos kazokelis, šokau į dangų, radau rūtų darželį, pasiskyniau kvietkėlį, mečiau ant kelio, kur Viešpats jojo, linksmai giedojo. Velykų rytą lelėja pražydo, ne dėl manęs vieno, dėl viso svieto. Amen aleliuja, kiaušinių mėlynųjų“. Arba atėjusieji sveikina su Velykomis ir įsikiša smilį pirštą į burną. Tai pamačiusios, šeimnininkės turi duoti margutį (Vainutas) (Balys 1992, 140–141).

Velykų išvakarėse kiekvienas vyras ir kiekviena mergaitė, guldami miegoti, po pagalviu pasideda sprogstančiais pumpurais beržo šakelę. Kas tokią šakelę turi – Velykų rytą pirmas pabunda. Rytą su ta rykštele eina žadinti miegančiujų. Čiakšt, čiakšt kerta miegaliui ir taip kalba: – Kelkis, kelkis! Velykėlės! Ar duosi margą velykaitį? Kai mušamasis pažada duoti margą Velykų kiaušinį, tada jį plakėjas nustoja mušęs ir eina žadinti kitų“ (Buračas 1993, 209). Džiugus išaušta Velykų rytmetis; net saulė, sakoma, tekėdama šoka. O vėjo kryptis pranašaujanti būsimos vasaros orus. Sekmadienį miestelyje kaimo žmonės neužtrukdavo, mat kas pirmas parlėks namo, tam visi darbai šiomet gerai seksis. O jau

k.).

Tik per Velykas eidavom velykaut. Šakų anksti parsinešdavom, išsprogdindavom su lapeliais, turėdavo būt ir tada nueini, pasakai eilėraštį, ir tada duodavo. Pintinę paėmiau, nuėjau, pasakiau eilėraštį ir gavau, paskui reik plakt su tais beržiukais per kojas ir sakyti: „Šmok Oster, band Oster“ (tai būtų „margos Velykos“). Tai man saka: „Dok jau tą pintinėlę“. Tai man įdėdavo 20 žalių kiaušinių, 10 margų kiaušinių, lašinių du kilogramus, pusė blėkas pyragą. Tai aš vos partemdavau, nedidelė dar buvau. O jei teip pas svetimus, tai po du kiaušinius gaudavom, bet mes neidavom, mama neleidavo. [...] Mūsų kiaušinius labai išmargindavo. Pas mus namuose sakydavo, kad zuikis atneš kiaušinius, tai mes pasidarydavom tokį lizdą, su rykštėmis apsmagstydavom, o viduj – samanos (O. GRASIENĖ, g. 1917 m., Būbliškių k.).

Eidavom velykaut su beržų šakelėmis. Eidavom ir pas kaimynus, mes, vaikai, atsikeldavom, paisimdavom išsprogdintus beržus, kašiuokus ir eidavom varyt visų iš lovos sakydami: „Velykos, Velykos – duok kiaušinių ir lašinių, pyrago duok gabalą“ (E. RUDMOKIENĖ (NAUJOKS), g. 1940 m., Kintai).

Kiaušiniaut neidavom. Vaikams tik padėdavo kiaušinius – vaikai ieškodavo. Pas mus nebuvo tos mados kiaušiniauti – tai lietuviška mada, o pas mus to nebuvo (M. TYDIKIENĖ (PUZINGIS), g. 1925 m., Derceklių k.).

Ryte, tai apsirengdavai gražiai, švariai ir į bažnyčią eidavai. Prausėmės paprastu vandeniu – netikėjom vandens šventumu. Į svečius

pavakare per kaimą patraukdavo lalautojai. Tai vaikinai lankydamo kaimynus su gerais palinkėjimais, palydimais dainomis ir muzika. Antrąją Velykų dieną kiaušiniai eidavo vaikai. Pirmiausia aplankydavo savo krikšto mamą ir gaudavo išsirinkti porą gražiausių margučių. Žmonės lankydamo prie kelių ir laukuose pastatytus kryžius; pgielodavo ten, pasimelsdavo. [...] Trečioji diena po Velykų yra vadinama Ledine arba Ledų diena. Tinginiui ji skirta: tądien galima ilgai miegoti, nes rimtų darbų imtis nevalia. Kas to nepaisys, skaudžiai nukentės – ledai pasėlius vasarą iškaposią (Klimka 2009a, 56–57).	neidavom, nei vaikai plakt neateidavo – pirmądien tik namuos ar į bažnyčią, namuos pasigieldodavom, pasiskaitydavom maldelių. <u>Paskui atvelykį šventėm</u> (E. TENIKAITIENĖ, g. 1912 m., Barziūnų k.). <u>Velykaut neidavom – velykavimų madoj nebuvo. Kaip eisi pas vokiečius, kad tau kokį gabaliuką lašinių primestų ir dar kokį velykaitį duotų – tai gėda. O pas lietuvininkus nevelykavo čia Klaipėdos krašte</u> (M. BLEŠER (BLESERYTĖ), g. 1922 m., Užvilčių k.).
4. Kiaušinių dažymas ir marginimas, jų ridinėjimas, lalavimas	
Jau senovėje įvairių tautų papročiuose kiaušinis buvo suprantamas kaip gyvybės atsiradimo ženklas. Gal ta pačia prasme jis vartojamas ir velykinių valgių stalui? Tačiau kodėl per Velykas kiaušiniai dažomi, tikrai nėra žinoma. Kiaušinių dažymas aiškinamas labai įvairiai. Vienas senovės padavimas sako, jog kažkada per Velykas vištos dėdavusios margus kiaušinius, todėl ir pradėta Velykoms kiaušinius dažyti ir visaip margininti. Kitas padavimas sako, jog senovėje vienai labai vargingai šeimai nežinoma geradarė atnešusi vaikučiams gražiai numargintų margučių, nuo to ir visi pradėję Velykoms dažyti ir margininti kiaušinius. Šiai šventei visi žmonės stengiasi pasigaminti kuo skanesnių ir geresnių valgių, kad tinkamai atsigavėtų po gavėnios pasninko (Buračas 1993, 231). Ilgus amžius mūsų protėviai kiaušinius dažė	<u>Kiaušinių dažymas buvo moterų darbas. Paūgėję vaikai irgi velykaičių dažymų užsiimdavo. Mama turėdavo pirtinių dažų, pridėdavo svogūnų laikšų. Kai kuriuos margučius ir išskutinėdavo. [...] Velykaičių sekmadienį nevalgydavo. Juos palikdavo antrai dienai. Tada į svečius atvažiuodavo giminių, užsukdavo kaimynų, ateidavo kaimo vaikų velykauti. [...] Vaikai spėdavo ir lizdų prisisukti. Juos paslėpdavo sode, po krūmais – kad Velykų kiškis žinotų, kur kiaušinių pridėti</u> (E. MOCKIENĖ, g. 1928 m., Kugelių k.). <u>Jo, dažiau kiaušinius, jo – žalius, raudonas, visokius (ar buvo su raštais, ar tik viena spalva?) a tai viena spalva. Kartą pargabeno lietuvių kiaušinių, tai buvo gražiai tokie, ne tik viena spalva – spalvoti: geltónas su raudonu, a žalias</u> (H. LAUŽIUS, g. 1912 m., Vėlaičiai). <u>Nu, per Velykas vaikai, tai po sodus būdava ta</u>

natūraliais, iš augalų ir balų rūdos gautais dažais. Tam vartodavo qžuolo, skroblo ar juodalksnio žievę, svogūnų lukštus, rugių želmenis, samanas, šieno pakratus, ramunėles, kmynus ir kt. XIX a. pabaigoje pradėta juos dažyti cheminiais dažais. Be dažytinių, plačiai buvo paplitę marginti kiaušiniai – marginami vašku bei skutinėti peiliuku (Galaunė 1930, 256–259).

Kiaušinius Lietuvoje dažė viena spalva, margino dėmėmis, išrašydavo vašku, skutinėjo. Kiekvienuose namuose Velykoms kiaušinius dažydavo keletu spalvų: rusva (svogūnų lukštais), gelsvai žalia (skroblo žieve, beržo vantos lapais), geltona (ramunėlėmis, alksnio žirginiais), pilkai žalia (šieno pakratomis, qžuolo žievelėmis), melsva (rugiagėlėmis), žalsva (bruknių lapais, rugių želmenimis). Ypač buvo populiarūs juodi dažai iš juodalksnio žievės ar kankorėžių ir rūdžių. [...] Žemaičių margučiams būdingos tamsios arba juodos spalvos, suvalkiečių – šviesesnės, vyrauja raudona ir violetinė, dzūkai mėgo pilkesnes spalvas. Žemaičiai nuo seno margino vašku, ypač jų mėgstami saulutės, rečiau – rūtos ir eglutės motyvai. Skutinėja margučius Žemaitijoje retai. Aukštaitijoje seniau margučių nemargino, juos dažydavo lygiai viena spalva arba kiaušinį apdėdavo svogūnų lukštais, žolynų lapeliais – margino dėmėmis (Kudirka 1992b, 29, 36).

Per Velykas yra paprotys daužti ir risti kiaušiniais. Daužant kiekvienas stengiasi turėti stipresnį kiaušinį. Kurio yra stipresnis kiaušinis

pati mada, atsikelt, mama rytmetį pakels, vaikai jau į sodą eikit ieškot velykaičių. Jau lizdai padaryti, tėvai padarys lizdus iš žolynų ir sako, nu, kad zuikis padėjęs tus kiaušinius ir viskas – māma įtikindava, kad ateina zuikis per Velykas į kiaušinį padeda, tokis paprotys būva tėvų vaikam. (O iš ko dažydavo kiaušinius?) nu tai būdava dažų specialiai, jo, nu, tai tais laikais būva dažų (o skysti tie dažai, ar kažkokie?) nu, tai dėdava į puodynes tų lukštų į puodynes įmesdava, aš nežinau, kiek ten reikėjo laikyt tuos kiaušinius ir paskiau traukt (V. PĖTERAITIS, g. 1928 m., Katyčiai).

Mes gi tikėjom į zuikį, tai jau tėvai pasakys: „vaikai būkit geri, bo zuikis nepadės kiaušinių“! Tai einam ieškot – o tų lizdų kiek: ir raudonų, ir baltų, pas mus dažų buvo jau, tų tikrų dažų, į violetinių, į žalių, kas daugiau surinks – aš atsimenu pilną žiūrstą man pridėjo kiaušinių, tiek lizdų radau, ten prie kiekvieno medžio buvo lizduks padarytas – buvo velykė, velykaitis, velykinis kiaušinis ir viskas (T. MIKLOVAITĖ-BAKUTIENĖ, g. 1927 m., Aukštumala).

Būdavo ir dažų pirkti jau būdavo, bet ir namuose, tai mes su cibulaiškiais, virdavo juos, rudus padarydavo, paskui žolytėm visokiom apvyniodavo (o kiaušinį trankėt netrankėt?) jo tas buvo jo, kas kieno stipresnis – džiaugdavosi, kad mano kiaušinis stipresnis (H. CYRULYS, g. 1932 m., Kintai).

Švenčių metu buva kepami pyragai, bulkutės, sausainiai, bet kad būtų per daug velykaičių, nieks nekreipdava dėmesio. Dažydava įvairiai, kaip ir dabar: su vašku, paprastai nudažytus

ir sudaužo kito, tas ilgiau gyvena (Balys 1993, 139).

Velykų valgiais atsigavę, seniai eina gulti, o jaunimas kiaušiniauti, ridinėti ir „mušti“ kiaušinių. Vaikai eina kiaušiniauti pakiemiais. Kuris, įėjęs į gryčią, įsikiša į burną vieną pirštą, tam šeimininkė duoda vieną kiaušinį, kuris du pirštus – tam duoda du, o katras iš nedrąsumo į burną sugrūdo visus pirštus, iš to pasijuokia ir nieko neduoda. Kupiškio apylinkėje kiaušiniauti eidavo antrą Velykų dieną. Pirmą dieną nevalia eiti, nes Velykos yra labai didelė šventė. Eidavo kiaušiniauti į tuos kiemus, su kuriais tėvai draugaudavo, o dar drąsiau pas krikšto močių arba krikšto tėvą. Maži vaikai gaudavo iš Velykės kiaušinių. Jie būdavo padėti Velykų rytą ant lango arba lovelėje prie pagalvėlės. Vaikai, Velykų rytą pabudę, tuoj žiūri, ar jau buvo Velykė. Kai pamato įvairiai nudažytus kiaušinius, pasiima ir vėl bėga į lovelę. Dabar vaikai galvoja: „Kaip Velykė įėjo į gryčią?“ Namiškiai jiems ne kartą pasakojo, kad Velykė įeina visur: jai nereikia nei langų, nei durų darinėti. Velykė yra gera gera senutė, kuri pamiškėje dažo kiaušinius. Kai prieš Velykas ateidavo koks senelis, tai vaikams pasakodavo: „Jau mačiau Velykę, pakrūmėje dažančią kiaušinius“. Kiti sakydavo, kad Velykė primerkia žolelių, samanėlių ir pakrūmėje dažo kiaušinius, kad kiškiukai padeda jai dažyti, kad jie parūpina malkų ir verda kiaušinius (Dulaitienė 1958, 188–217).

kokia nors spalva, paskui juos išrašinėdava, dar svogūnų žievėse. Vienintelis žaidims su kiaušiniaus buvo, tai čia prie stalo kai susėsdavo Velykas švesti, pirmą velykų rytą, nu tai mušti kiaušinį, kieno stipresnis kiaušinis yr. Dar ridena kiaušinius – kur sudūžta kiaušinis, tai pasiima sau – ridena ir tikrina, ar nėra medinių (V. ŠĖFERIS, g. 1924 m., Žigaičių k.).

Kiaušinius margėsim i su pieštokais, i su žuoleliem, i visuokiom kaip beišgalvosi, i paprastai nudažysi, paskui braižydavom i su adata arba su žvantaukiais apleisi, apleisi kokiais nuori ornamentais, su svogūnų laiškais, qžuola žievėm, viseip esam, dažę. Apvyniuosi su vėlna, į dažus įdiesi, jau tie, kur su vėlna būvo, tie i paliks balti, kita būs spalva, labai gražių visokių (A. CIRTAUTIENĖ

(MIKALAUSKAITĖ), g. 1934 m., Grobstų k.). Ai, nu, per Velykas tai būdavo nu, vaikams būdava kiaušinius nelabai dažydava, aceit, sakydava, čia yra pagoniškas paprotys, kad tai yra dažyti kiaušiniai, tos spalvos: mėlynos, žalios, geltonos, tai yra Kristaus kančia. Tai kaip žydai Kristų kankino, mušė, tai jo kūnas būdavo tokiom spalvom nudažytas. Mano močiutė taip sakydavo, kad kiaušinių dažyt nereik (A. PREKŠTAITIENĖ (KARVELYTĖ), g. 1928 m., Antišvenčių k.).

Nu, paimam kokį prastą kibirėlį, primetam geležų, juodalsknių, nu, paraudonuoja ta žievė, dar paskutam į tą kibirėlį juodalsknio, vieną, antrą savaitę parauginam ir paskui į medines geldas tokias to skysčio įpilam, ten tuos velykaičius sudedam, pamirkinam. Verdam

	<i>paskui, į cibulių lukštus. Bet juos iš pradžių dar numarginam su vašku, išmarginam gėlikės ar kuokį zuikį – vašką pašildai ir su degtuku braižai</i> (E. MIEŽIENĖ (GODYTĖ), g. 1936 m., Timsrių k.). <i>Per Velykas vaikai ridenom kiaušinius. Subėgdavo visi pas mus, ridendavom per dieną tuos kiaušinius – ir pralošdavom, ir laimėdavom, ir visaip buvo. Laukdavom Velykų, nes buvo pyragų, saldinių, bandelių</i> (G. ENDRIUKAITIENĖ (PETRAVIČIŪTĖ), g. 1951 m., Rusnė).
5. Supimasis sūpuoklėse	
<i>Be sūpuoklių velykinis džiaugsmas senajame Lietuvos kaime – neįsivaizduojamas. Daugelyje kaimų sūpuoklės buvo įrengtos visą laiką. Jaunimo susibūrimo vietose jas vyrai įrengdavo prieš Velykas. Vienuose kaimuose jaunimas, vyrai ir merginos, renkasi prie vienu, pusbernių, piemenys linksminasi prie kitų sūpuoklių. Sūpuoklės dažniausiai įkeldavo tarp dviejų tvirtų greta augančių medžių pamiškėje ar sodyboje, kitur kasdavo du stulpus į žemę, dar kitur gretimai vienas į kitą suremdavo po du stulpus. Užkėlę tarp šakų arba ant stulpų viršaus skersinį, prie jo pritaisydavo kalvio padarytus vyrius ir dvi tokio storio, kad būtų galima gerai suimti ranka, 5–8 m. ilgio kartis. Apačioje jas sujungdavo lentele, ant kurios buvo galima supantis atsistoti. Dažnai, ypač kai pavasaris šaltas ir vėlyvas, sūpuoklės kabindavo daržinėse – permesdavo per siją virves arba vadeles, o per kilpas apačioje perkišdavo lentutę; apačioje pakreikdavo šiaudų, kad krisdamas mažiau</i>	<i>Padarydavo jau tėvas ar broliai supynes, kur nors padarydavo, daugiausia kožnas pri savų namų (kiekvienam vaikui sūpynę, ane?) no, a kas kiti čia arti būdavo, tai subėgdavom visi į tas sūpynes, supdavomės, žaisdavom čia aplinkui (o kodėl būtent per Velykas tos supynės būdavo kabinamos?) nu, ka jau pavasaris, jau į gamtą išėini, jau reikia judėti</i> (O. DŽIAUGIENĖ (JONUŠAITYTĖ), g. 1908 m., Vilkiškiai). <i>Supynes ka turėdavom, visą laiką supdavomės. O per Velykas sūpynis turėdavom(e) daržinie. Didelė supyn turėja tėvs padaris, tėvelis mūsų. Susieidavom penki šeši ant tų supynių. Tokią didelę lentą padėjęs turėja. Dviejų virvių. Tai čia susieidavom, daug supdavomės (o prie ko buvo pritvirtinta?) nu, viršų, prie balkių (tai per Velykas?) nu tai supdavomės</i> (R. UŽPELKIENĖ (ŽABAUSKAITĖ), g. 1932 m., Ropkojų k.). <i>Supdavosi vaikai per Velykas. Tėvai kabindavo sūpynes, kur jauni vyrai – patys padarydavo ir per Velykas visada supdavosi</i>

<i>susitrenktų. Susirinkdavo būriai jaunimo, vaikų kitą kartą tik antrą ar trečią dieną prieidavo supstis (Kudirka 1992b, 87).</i> <i>Jauniesiems Velykos be sūpuoklių, kaip ir be margučių, būtų menkos Velykos. Seniau sūpuoklės būdavo viena maloniausių kaimo jaunimo pasilinksminimo priemonių. Per Velykas supamasi ne vien tik tam, kad pasilinksminėtų, bet ir todėl, kad tikima, jog sūpuoklės turi magiškos galios. Manoma, kad Velykų sūpuoklės nešančios įvairiausios laimės ir kitokios gerovės. Kai per Velykas būna gražus oras, sūpuoklės įtaisomos lauke kur nors aukštesniame kaimo kalnely ir kuo aukštesniuose medžiuose, kad supantis aukščiau būtų galima pakilti ir toliau matyti. Blogu oru supamasi klojime, vadelės perrišamos per aukštutinę siją (Buračas 1993, 205).</i>	(E. TENIKAITIENĖ, g. 1912 m., Barziūnų k.).
6. Gausios vaišės	
<u>Po to valgomi įvairūs valgiai: mėsa, dešros, pyragai. Stalas buvo baltai uždengiamas, papuošiamas žalumynais arba tam tyčia iš anksto nuskintos ir pamerktomis vaismedžių šakelėmis (daugiausia vyšnių), kurios iki Velykų pražysta. Ant stalo dedami šalti velykiniai valgiai: keptas kumpis, žąsis, paršiukas, margučių pintinėlė arba lėkštė, saldus sūris, duona, pyragai ir pan. Užgerti duodama alaus, saldžios degtinės, giros (Brazytė-Bindokienė 1989, 179).</u> <u>Velykų stalas užtiestas balta linine staltiese. Ant jo pintinėlė su margučiais ar specialus „kiaušinykas“ – tarsi eglutė su lizdeliais margučiams įdėti, arba juodžemio pridėtame</u>	<u>Labai mėgo pridaryt gerų visokių patiekalų – su drebučiais, visokių pridarydavo, šonkauliškai drebučiuose, keptų tų mėsų visokių, įvairių įvairiausių būdava pridaryta, labai daug iš mėsos patiekalų į pyragų (H. CYRULYS, g. 1932 m., Kintai).</u> <u>Nu, tai mama per Velykas ką nors skaniau padarydava, pyragą visuomet būdava per Velykas jo, tortas, tai mano mama, tai kiekvienam vaikui specialiai jau po tortą iškepavo. Iš mėsiško, tai ruliādas tokios būva – gabalą mėsos išplaka, į vidurį rūkytų lašinių įdeda apsuka – skaniai, rūkytų lašinių į vidurį, ką įkišdava. Šaltnėsių būdava ir taukuose keptų krufkių – būdava tešla, nu kaip daba</u>

dubenėlyje avių želmuo su įtupdytu tešlos avinėliu – Velykų ženklui. <u>Pyragas su razinomis, sūris, sviestas, kiauliena, virtas ar keptas kumpis, krienai ir dažyti kiaušiniai, tiek, kad kiekvienam šeimos nariui bent po keletą išeitų.</u> Atsigavėjimo pusryčiai pradedami rituališkai: šeima sustoja aplink stalą, tėvas ar motina, visiems pritariant, sukalba trejus poterus, kad namuose būtų taika ir ramybė, peržegnoja stalą. Vieną margutį nulupę padalija į tiek dalių, kiek šeimos narių. Jo paragavę visi sėda atsigavėti. Valgyti pradedama nuo kiaušinių. Juos muša prieš tai pamiklinę į dantis lukšto stiprumą: esą kurio kiaušinis stipresnis, tam lemta ilgiau gyventi (Vyšniauskaitė 1993, 64–65). <u>Apeiginis Velykų stalas buvo apkraunamas prosenoviniais tradiciniais valgiais. Svarbiausias jų buvo kiaušiniai (margučiai), paskui kiaulės galva arba paršelis, papuoštas žalumynais, sūriai, sviestas, varškė, pyragai ir kt. tarp valgių pastatydavo indelyje sudaigintų avių, simbolizuojančių būsimą gerą javų dygimą</u> (Dundulienė 1991, 104).	<u>padarydava, tokį į vidurį marmeliadą įdėdava, arba daugiausiai būdavo varškės</u> (V. PĖTERAITIS, g. 1928 m., Katyčiai). <u>O per Velykas būdavo labai įdomu. Iš valgio pasiruošdavom krepšelius, kiekvienas žinojo savo krepšelį.</u> Iš ryto mes atsikeliam, žinodavom, kad kažkur paslėptas krepšelis su dovanom (šokoladiniai zuikiai ir pan.). Tada po visą butą ieškodavom kiekvienas savo krepšelio. Jeigu kuris vaikas randa kito krepšelį, tai nieko nesako, tegul pats suieško (M. PAULAUSKIENĖ, g. 1927 m., Rumšių k.). Nu, per Velykas mama iškepdava pyragą, sausainių, mėsikės, pataisys kotletų, dešrelių ir susiėję švėsdavom (M. ENDZELAITIENĖ (FETINGYTĖ), g. 1932 m., Kerkutviečių k.). Mišrinių padarydava, visokio gardaus maisto. Kisielių išvirdava, giros. Pyragų prikepdavo, duonos, paukščių ir mėsos kepdavo, dešrelių parūkydavo (E. ŠMITAITĖ, g. 1933 m., Paleičių k.). <u>Tai jau prie Velykų stala susėdi ir visų pirmą duoda virinto pieno karšto atsigert, kad prapalauti, skrandį papratinti, kad užkąsi po to daug visko.</u> Pečenkos bus iškeptos ir paukščių, ir daugiausia veršienos. <u>Bet pirmiausia karšto pieno – niekas nedavė ten jokių puodelių – iš molinių bliūdelių kožnas užgėrėm</u> (Z. JONIKIENĖ, g. 1909 m., Pažvelsio k.).
7. Įvairūs spėjimai ir būrimai	
Tikėta, kad miške pasiklydus, reikia tik prisiminti vardą asmens, su kuriuo per Velykas kiaušinę dalijaisi, ir blūdas praeis. Jei kiaušiniai gerai lupasi, vadinasi, linai būsią gražūs, jei	<u>Ėjom žiūrėti, ar šoka Dievo avinėlis, reiškia jis turi šokinėti, kai saulė teka, jo, turi šokinėti, bet niekad nematėm – vis buvo blogas oras arba pramiegodavom</u> (T. MIKLOVAITĖ-

nesilupa – linų pluoštas būsiąs pričižęs, t.y. prilipęs prie spalio ir sunkiai minsis (Vyšniauskaitė 1993, 64–65). <u>Velykų pirmos dienos rytą patekėdama saulė šokinėja: triskart pašokėja aukštin ir žemyn, mainosi įvairiomis spalvomis ir plastėja, nes ji džiaugiasi, kad Kristus prisikėlė</u> (Visoje Lietuvoje. Tas pats sakoma apie saulę Joninių rytą). Žmonės anksti keldavosi ir eidavo žiūrėti, kaip saulė iš džiaugsmo šoka. „Aš pati savo akimis mačiau jaunystėje, o dabar nepastebėjau, gal mano nuodėmingos akys jau to nemato“, sakė viena moteriškė (Antalieptė). Iš ryto nuo zarios žmonės dar laukia, kaip saulė supsis. Kai ima ji suptis, tai viršun žemyn (supasi), žalia melsva (pasidaro), negalima atsižiūrėti (Tverėčius) (Balys 1993, 130). Velykų rytą buvo bandoma spėti ateitį dažniausiai iš oro, saulės bei vėjo, taip pat iš kiaušinių. Daugelis sakydavo, jeigu Velykų rytą tekėdama saulė šokinėja, tai pati saulė džiaugiasi, ir visi padarai džiaugiasi. Buvo manoma, koks buvo oras pirmąją Velykų dieną, toks jis bus iki Sekminių ar ir visą vasarą. Ypatinga reikšmė buvo teikiama saulei, - sakydavo, kad ji laimę neša. Likusieji namie eidavo į lauką pasižiūrėti, kaip saulė teka: jeigu skaisti – bus graži vasara (Molėtų, Šilalės raj.), jeigu raudona – bus geri metai (Šiauliai), jeigu raudona, bet pasirodo iš debesies – vasara bus šalta ir lietinga (Molėtų raj.) (Kudirka 1992b, 53–54). <u>Kaip ir galima tikėtis, šis rytas yra nepaprastas, todėl ir gamtoje pastebimi tik sakraliniam laikui</u>	BAKUTIENĖ, g. 1927 m., Aukštumala). <u>Tai būdava šita jau liaudies išmislės, kad reikia eiti prieš saulei tekant į upelį, kuris prieš saulę sukas.</u> Ten toki(s) upeliukas būdava toks neplatus, bet jis čiurlendava i tiesiai sukdava į rytus, tai į tą upeliuką jau turi nubėgt, atsipraust ir neturi kalbėt iki kol pareini namo. <u>Atsimenu, ka mūsų tarnaitė buvo, tai ir eidava anksti, bėgdava kur nors ir parėjus turi žiūrėt į stiklinę vandens, nekalbėt, turi pareit nekalbėdama.</u> Tai yra žiūri, tai ji paskui pamato kokį nors, kai čia žiūri į vieną vietą, tarsi akys pavargsta, tu jau tai būsimąjį kavalierių pamato (O. DŽIAUGIENĖ (JONUŠAITYTĖ), g. 1908 m., Vilkiškiai). <u>Velykų rytmetį niekuomet nebuvo peilio, peilio neduodava mama. Būdava peiliai pakavuoti, tik šakutės. Pjaustyti nebuvo nieka galima. Negali, skaituos, nieka pjaustyt – šventa diena, nes jei isipjausi, tai negyvai [...]</u> Biegdavum prie tekančio upelio anksti rytmetį (A. A. AGINTIENĖ (AVIŽIUTĖ), g. 1937 m., Palendrių k.). Velykų rytmetį, prieš saulėtekį, eidavom vandens parnešt, bet tiktai iš tokio griovio ar upelio, kur vanduo tiesiai į saulę teka, jeigu į šoną – tas vanduo netikdava (G. ŠVEDERSKIS, g. 1933 m., Usėnų k.). Kas yra šlakuotas, tai tas, sako, turi Velykų rytmetį saulei tekant, nusiprausti tekančiam upely. Dar karpas gydė Velykų rytą – siūlą sumazgai ant karpos, po lašais padedi to upelio ir paskui palieki supūtą tą siūlą – viską daryt Velykų rytą – man padėjo (R. UŽPELKIENĖ
--	---

<i>būdingi reiškiniai. Pvz., „Velykose saulė šokinėja – aš pati mačiau. Aš šlaviau kambarį ir matau per langų tokia šviesa ryški lenda. Saulė teka, bet kitaip nei visadu. Matau spindulys raudonas, mėlynas, žalias... tos spalvos vis keičias, kaip kad saulė judėtų. Pakilo kiek ir nešokinėja, tik pačiam tekėjimi šoka (Marcinkevičienė ir kt. 2006, 155).</i>	(ŽABAUSKAITĖ), g. 1932 m., Ropkojų k.).
--	--

Plačiau apie Verbų ir Velykų papročius žr. 6.3. priedą, p. 275.

Remiantis spausdintiniais šaltiniais, Klaipėdos universiteto tautosakos ir etnografijos rankraštyno fonotekos tautosakine ir etnografine medžiaga, Šilutės muziejaus fondų pastorojo dešimtmečio ekspedicijų medžiaga ir darbo autorės Klaipėdos krašte (Rusnėje, Kintuose, Katyčiuose, Klaipėdoje) surinkta ir užrašyta informantų medžiaga, pateikiama lyginamoji analizė apie tai, kas iš visoje Lietuvoje užrašytų pagrindinių Verbų ir Velykų šventės veiksmų yra išlikę arba modifikuota Klaipėdos krašte:

1) Verbų sekmadienį Didžiojoje Lietuvoje plakamasi šventintomis verbomis²⁰. Etnologas J. Balys plakimo verba paprotį aiškina taip: *Verba – tai magiška žalioji šakelė, kuria plakant suteikiama žmogui ar gyvuliui augumo ir gyvybės jėga, tuo pačiu ji apsaugant nuo ligų. Pavasario laikas tam geriausiai tinka. Tad senesnės yra tos pažiūros, kai plakamam linkima augumo, sveikatos ir grožio. Krikščionystės įtakoj vėliau verboms buvo priskirta ir piktų dvasių nubaidymo ar išvaymo jėga, ypač rūkant. Pagaliau iš rimtos apeigos, atliekamos suaugusiųjų, liko tik linksma užsimiegojusių vaikų pažadinimo priemonė pranešanti jiems apie besiantinančias Velykas (Balys 1993, 115).*

Klaipėdos krašte gyvavo paprotys Velykų pirmąją dieną (kai kur antrąją) vieniems kitus plakti žalių beržų šakelėmis: kelias savaites prieš Velykas į butelius sumerkdavome berželių šakeles ir šiltoje troboje laikomi jų pumpurėliai išsprogdavo, sužaliuodavo lapeliai – taip virsdavo gyvomis, kvepiančiomis velykinėmis rykštelėmis mamai, tetoms bei kūmoms su Velykų šventėmis pasveikinti, pavelykauti (Lietuvininkų žodis 1995, 579). Kiekvienas stengdavosi anksčiau atsikelti ir išplakti bemiegančius ar kaimynus: *per Velykas eidavo, Velykų pirmą rytą, su beržų šakelėmis pas kaimynus, ar kur nors ir plakdavo su tom šakelėmis – pašventinimas toks, nu, sako: – Kelkis! – jau*

²⁰ Pastebėtina, jog toje Lietuvos dalyje, kur paskutiniais metais neginčijamai verba pripažįstamas tik kadagys (Vidurio Lietuva, Šiaurės Rytų, Šiaurės Aukštaitija, Suvalkija, Mažoji Lietuva), buvo paprotys vieniems kitus plakti nešventinta verba ankstyvą verbų sekmadienio rytą (Marcinkevičienė ir kt. 2006, 53).

Velykos (Henrikas Cyrulys, g. 1932 m., Kintai). Buvo plakamasi ir kadagio šakelėmis: verbas skindavom tik žalias. Paprastai, nebūdavo taip kaip dabar, spalvuotos, nu, kuokia gėlytė da buva pririšta, bet mes patys viską prisiskindavom, iš kadagio tos verbos (E. Miežienė (Godytė), g. 1936 m., Timsrių k.). Pastebėtina, jog Žemaitijoje, Radviliškio bei Kėdainių rajonuose buvo įprasta antrosios Velykų dienos rytą savuosius arba kaimynus aplieti vandeniu, arba verbos rykštele paplakti (Kudirka 1992b, 68).

Verbos yra susijusios su ikikrikščioniškuoju medžių kultu, nes, krikščionybei dar neįsitvirtinus, būrimai su verbomis buvo skiriami priepagoniškujų tikėjimų, o jų skleidėjus raginta bausti. Visoje Europoje per pavasario šventes buvo garbinami anksčiausiai pradedantys rodyti gyvybės ženklus medžiai, kuriems priskiriama magiška galia greičiau pažadinti augaliją, pagerinti žmonių savijautą (Marcinkevičienė ir kt. 2006, 24). Lietuvoje vienu iš tokių medžių laikomas kadagys. Juozas Jaskonis knygoje *Augalai mūsų gyvenimas* (1996) rašo, kad kadagys sausų vietų ir dekoratyvinis spygliuotas krūmas arba medis juodomis uogomis. Jomis paskaninama žvėriena, žuvis, marinatai, kopūstai burokėliai. Uogų nuoviras skatina šlapimo ir tulžies išsiskyrimą, dezinfekuoja šlapimtakius, lengvina atsikosėjimą. Nuoviru girdomi ir gyvuliai, kad skatintų šlapimo išsiskyrimą. Dėl kadagio žaliavimo žiemą vasarą, juodų uogų, žiemą *padūmavusių* ir pan., šis augalas žinomas ir baltų mitologijoje, jis fetišizuojamas. Pasak T. Hiarno, latviai dėdavę duonos ir alaus po kadagiu, nes po juo gyvenusi tam tikra dvasia – dievas Puškaitis (*Puschkat*). Senuosiuose Prūsijos sūduvių šaltiniuose dievas Puškaitis apibūdinamas kaip *žemės dievas, gyvenantis po šventu šėivamedžio medžiu* (Lietuvių mitologija 1995). Minimas šėivamedis – tai sausmedinių šeimos vaistinis, nuodingas, laukinis ir dekoratyvinis krūmas su juodomis ar raudonomis uogomis. Taigi ir kadugys, ir šėivamedis turi panašių savybių (Marcinkevičienė 2006, 26). Kaip jau minėta, Klaipėdos krašto verba – želdinta beržo šakelė. Beržas labai vislus augalas, kiekvienais metais išbarstantis milijonus sėklų. Beržo sėklos prigyja ir menkiausioje dirvoje, o daigai skverbiasi į saulę, peraugdami, nustelbdami visus šalia esančius augalus. Beržo kaitrią medieną vertina duonos kepėjai, aludariai ir tie, kurie mėgsta karštą pirtį. Jo ūgliai, lapai, pumpurai vartojami kaip vaistas nuo įvairiausių ligų. Iš beržo tošies gautas degutas gydo odos ligas, vartojamas kaip tepalas visokiems žemės ūkio padargams tepti. Beržo sula, tekanti pavasarį, gaivinantis, sveikas, gausus mineralinių medžiagų gėrimas.

Taigi, sprendžiant iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos, galima teigti, jog ir dabar Klaipėdos krašte Velykų rytą stengiamasi užklupti bemiegančius šeimos narius, plakti su beržo šakelėmis tariant žodžius: plaku Velykų rytą žalia beržų šakele, prašau 5 kiaušinių, gabalėlio lašinių ir patenkintas einu (Ana-Ella Plonaitienė (Jurjonaitytė), g. 1909 m., Šyšos k.). 17 respondentų pateikia pavyzdžių (2 iš jų – fragmentai) apie plakimąsi beržų šakelėmis per Velykas.

2) Didžioji savaitė prieš Velykas visoje Lietuvoje buvo pagrindinio tvarkymosi po žiemos metas. Paskutinės prieššventinės dienos turtingos ir įvairių tikėjimų, apeigų, kuriose krikščioniškieji Jėzaus Kristaus Prisikėlimo temos akcentai susimaišę su senaisiais pavasarinės gamtos žadinimo, žemės darbų, būsimos derliaus nulėmimo magiškaisiais veiksmais, draudimais, spėjimais. Klaipėdos krašte ši savaitė vadinama Tykiąja, o svarbiausios jos dienos įvairiai: didysis arba žaliasis (lietuvininkai ir suvalkiečiai) ketvirtadienis (ketvergis, četvergis), didysis arba tylusis (lietuvininkai tykusis) penktadienis arba tykioji pėtnyčia: visa ta nedėle prieš Velykas būva „tykioji nedėle“ vadinama. Vengdava visoki triukšma, kaip dainas ir šokių (Anė Karvelienė (Meškaitytė), g. 1906 m., Antišvenčių k.). Didžiojoje Lietuvoje dvi pirmosios didžiosios savaitės dienos niekuo nesiskiria nuo kitų gavėnios dienų. Trečiadienį pietrytiniame Žemaitijos pakraštyje buvo paplitęs paprotys – „silkės išvaymas“. Tai atgrisusios gavėnios pasninko ir kitokių draudimų pabaigos akcentas (Balys 1993, 117). Didžiojoje Lietuvoje aplinkos, namų tvarkymasis prasideda trečiadienį, o Klaipėdos krašte – žaliąjį ketvirtadienį: namuos žaliąjį ketvergą stubines (kambarinės) kvietkas persodydava. Langus valyti reikėjo, nušluodavo kiemus, darželius nuo šiukšlių apvalyti (Anė Karvelienė (Meškaitytė), g. 1906 m., Antišvenčių k.). Reikia paminėti, jog Didysis ketvirtadienis lietuvininkams buvo rimties ir susikaupimo diena: tą dieną, kas norėdava eidava prie dieva stala, šventos večerės. Tatai eidava ketverge išpažinties, nu, bet kunigui ant ausies jokių išpažinčių nebūdava niekad – tai buvo trumpos mišios, pasirengims rytojaus dienai (Anė Karvelienė (Meškaitytė), g. 1906 m., Antišvenčių k.).

Didžiojo ketvirtadienio vandens (ypač – tekančio) galia gydyti odą, skaistinti, jauninti veidą buvo žinoma visoje Lietuvoje: čystajam četverge reikia prieš saulei užtekant nusiprausti burna – bus švari, nespoguota (Salakas). D. k. saulei netekėjus eina žmonės praustis prie šaltinio, tai nebus jokių dėmių ant veido (Dūkštas) (Balys 1993, 118). Tačiau Klaipėdos krašte ypatingas dėmesys vandeniui buvo skiriamas ne ketvirtadienį, o Tykiojį penktadienį: Tykiojoj pėtnyčioj, saulei tekant, eidavom apsiprausti į upelį, sakydavo, jog ten yr švėstas vanduo – būsite laimingi, apšviesti Dievo būsite, tai mes vaikai atsikeldavome saulei tekant ir eidavom praustis – tai mes būtinai tikėjom tykiojoj pėtnyčioj, kad nusiprausęs būsim laimingi (Erika Rudmokienė (Naujoks), g. 1940 m., Kintai). Pastebėtina, jog lietuvininkams Tykusis penktadienis buvo šventa diena, kai turėjo būti laikomasi pasninko ir einama į bažnyčią pagerbti mirštančio Kristaus kančias: Tykusis penktadienis, tai jau tada beveik visai su pasnyku: ar kokį nors mišrumą dar išvirs, ar visai tik su kava ir marmeladas su duona (Ona Džiaugienė (Jonušaitytė), g. 1908 m., Vilkiškiai). Prieš Velykas didysis penktadienis – tai buvo liūdna diena – tada tik jau vandens gerti tegalėjai, kai į bažnyčią važiuodavom – ėjom išpažinties, tai jau valgyt negalėjai, tėtis neleido (Kristina Šakienė (Preikytė), g. 1940 m., Sodienų k.). Šią dieną mažlietuviams nebuvo galima nieko dirbti: Didįjį penktadienį

neturi nei dirbt, nieko – pasimelst į bažnyčią eiti – šventos vakarienės. Nei verpt, nei aust negali – didelė šventė jau Didžysis penktadienis (Ema Tenikaitienė, g. 1912 m., Barziūnų k.). Didysis penktadienis, Mažojoje Lietuvoje dėl savo šventumo, apeigų rimties, vadintas pusiaušvente, išsiskiria asketiškumu, ypatinga didžiosios šventės – Velykų laukimo nuotaika (Marcinkevičienė ir kt. 2006, 92). Taigi sprendžiant iš XX a. II p. pateikėjų medžiagos galima teigti, jog Didžiajai savaitei lietuvininkai skyrė ypatingą dėmesį – ypač Žaliajam ketvirtadieniui ir Tykiajam penktadieniui. Darbe yra užfiskuota 19 etnografinių vienetų apie Didžiąją savaitę. Įvairūs draudimai tebėra gajūs ir šiomis dienomis.

Pastebėtina, jog visoje Lietuvoje yra užfiksuota daugybė liaudiškųjų papročių ir tikėjimų, susijusių su velykinės ugnies galiomis ir jos panaudojimu. Ugnis, būdama svarbi lietuvių mitologijoje bei religijoje, buvo svarbi ir papročiuose. Didįjį šeštadienį dažniausiai prieš pietus bažnyčioje buvo šventinama ugnis ir vanduo (Kudirka 1992b, 23), kuriuos parnešti į namus buvo vaikų ir paauglių pareiga: *tik parnešus šventos ugnies kurdavo pečių ragaišiui ir kitiems Velykų valgiams kepti bei virti, taip pat ir pirtį kurdavo. Velykų kiaušinius būtinai reikia virti švęsta ugnimi (visur Lietuvoje)* (Balys 1993, 125). Deja, sprendžiant iš XX a. II p. etnografinės medžiagos panašių apeigų su šventa velykine ugnimi Klaipėdos krašte nėra užfiksuota.

Didžiojo šeštadienio vandens ypatingų galių veika, jo panaudojimo skalė labai plati. Velykinio vandens galias sustiprino ir praplėtė bažnytinė jo pašventinimo apeiga. Neabejotina, kad iki II pasaulinio karo Velykų sekmadienį buvo tebetikima ir paprasčiausio vandens, tai yra, nešventinto bažnytinėse apeigose, galia (Marcinkevičienė ir kt. 2006, 105). Tai patvirtina iki mūsų dienų kai kuriose Klaipėdos krašto vietose išlikęs paprotys ankstyvą Velykų rytą eiti prie jūros, neštis į namus jūros, upių ir upelių vandenį, kaip tikėta, turintį išskirtinių galių padėti žmogui. Tokį paprotį Irena Čepienė aprašė Kintų apylinkėse: *auštant Velykų rytui, suaugusieji ir vaikai bėgdavo į upelį ar marias nusiprausti tikėdami, kad tai teikia sveikatos ir grožio. Toks vanduo laikytas šventu, parsinešę juo palaistydavo gėles ir laikydavo inde visus metus ligos atveju* (Čepienė 2002, 86). Velykų vandeniu buvo priskiriama gydomoji ir nuvalomoji galia. Dar XX a. pr. Tilžės apylinkėse buvo išlikęs prosenoviškas paprotys prieš Velykas, vidurnaktį, nueiti į šaltinį ir nekalbant parsinešti namo vandens – vaisto nuo įvairiausių ligų (Dundulienė 2005, 118). Tačiau sprendžiant iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos galima teigti, jog vis tik Klaipėdos krašte daugiausia ypatingų galių vanduo įgauna Velykų rytą, prieš patekant saulei: švento vandens eidavom parsinešti, kur teka upelis ar upokšnis. Rytmetį pasemdavo prieš saulės tekėjimą, rytmetį reikėjo vaikams praustis (Vilius Šmitas, g. 1929 m., Paleičių k.).

3) Klaipėdos krašte Velykos buvo švenčiamos tris (kai kur – dvi) dienas: pirma šventė – bažnyčioj, antra šventė – važiuodavom į svečius arba turėdavom svečių, trečia šventė – tai buvo

poilsio diena, sutvarkymo diena (Ana-Ella Plonaitienė (Jurjonaitytė), g. 1909 m., Šyšos k.). Velykų rytas lietuvininkams buvo ypatingas, tikėta, jog saulė šį rytą teka kitaip – šokinėja ir spalvas keičia: rytmetį, saulei tekant, Velykų pirmą rytmetį, žmonis sakydavo, kad Kristui keliantis net saulė šokinėja tekant, miruliuoja ir džiaugiasi (Erna Girčienė (Karvaitė), g. 1920 m., Pakalnės k.). Grįžę iš bažnyčios, mažlietuviai pusryčiaudavo: *per Velykas ant stalo padeda šieno, uždengia staltiese ir ant viršaus deda po vieną kiaušinį pusryčiams* (Marija Mačernienė (Padaigaitė), g. 1923 m., Jokšų k.). Dažniausia atsigavėti pradėdavo nuo margučių, nors kai kuriose šeimose pirmą Velykų dieną nebuvo galima valgyti margučių: velykaičių sekmadienį nevalgydavo. Juos palikdavo antrai dienai. Tada į svečius atvažiuodavo giminių, užsukdavo kaimynų, ateidavo kaimo vaikų velykauti (Trautė Miklovaitė-Bakutienė, g. 1927 m., Aukštumala). Įdomu ir tai, jog kartais mažlietuvių velykiniai pusryčiai prasidėdavo nuo karšto pieno gėrimo: tai jau prie Velykų stala susėdi ir visų pirma duoda virinto pieno karšto atsigert – pirmiausia karšto pieno – niekas nedavė ten jokių puodelių – iš molinių bliūdelių kožnas užgėrėm (Zuzana Jonikienė, g. 1909 m., Pažvelsio k.). Nors valgių šventinimo bažnyčioje tradicija XX a. pr. buvusi visoje Lietuvoje, bet iki mūsų dienų išsilaikė tik Dzūkijoje ir Vilniaus krašte (Marcinkevičienė ir kt. 2006, 158; Kudirka 1992b, 55), Klaipėdos krašto lietuviai šio papročio jau nebeporismena.

Pirmąją Velykų dieną į svečius nebuvo galima eiti, tad lietuvininkų vaikai žaisdavo įvairiausius žaidimus: *Velykos, tai buvo tyli šventė, nu, knygas skaitydavom, domino žaizdavom ant stalo, visokių žaidimų, tokių stalinių žaidimų, su kauliukais prigalvodavom* (Trautė Miklovaitė-Bakutienė, g. 1927 m., Aukštumala).

Klaipėdos krašte velykaudavo dažniausiai antrą Velykų dieną (kai kur ir pirmąją) sakydami: aš mažas vaikelis kaip pupų žakelis,ėjau į darželį, skyniau kvietkelį, mečiau ant kelio, lelijos pražyda, ne dėl manęs viena. Ale prašau visi linkmsi būkit, man velykaičių duokit, kietai išvirtų ir margai rašytų (Rūta Bendikienė, g. 1923 m., Gnybalių k.). Panašių velykavimo oracijų yra užrašyta J. Balio, tačiau jos sakytos ne tik per Velykas velykaujant, bet ir Verbų sekmadienį, plakant namiškius kadagio šakele: *Aš mažas vaikelis, kaip pupų pėdelis, išokau į rūtų darželį, išėjau ant kelio. Ponas Jėzus jojo, ploščių pasiklojo, linksmi giedojo. Velykų rytą lelija pražydo, ne dėl manęs vieno ir dėl viso svieto. Amen, aleliuja, kur ta mano nūja?* (Žagarė) (Balys 1993, 114). Neretai tas pačias oracijas sakydavo ir lalauninkai (Kudirka 1992b, 66). Pastebėtina, jog mažlietuviai kiaušiniaudavo plakdami su beržo šakele: tik per Velykas eidavom velykaut. Šakų anksti parsinešdavom, išsprogndindavom su lapeliais, turėdavo būt ir tada nueini, pasakai eilėrašį, ir tada duodavo. Paskui reik plakt su tais beržiukais per kojas ir sakyti: „Šmok Oster, band Oster“ (tai būtų „margos Velykos“). Tai man saka: „Dok jau tą pintinėlę“ ir pridėdavo kiaušinių (Ona Grasiene, g. 1917 m., Būbliškių k.). Sprendžiant iš XX a. II p. etnografinės medžiagos galima

teigti, jog Klaipėdos krašte velykavimo paprotys dar visai neseniai buvo gajus – darbe užrašyti 48 etnografiniai pasakojimai.

4) Klaipėdos krašte Velykoms įvairiomis spalvomis dažydavo kiaušinius²¹ (dažniausiai cheminiais dažais ar svogūnų laiškais), ne taip išmargintus raštais kaip Didžiojoje Lietuvoje: *paimam kokį prastą kibirėlį, primetam geležį, juodalsknių, nu, paraudonuoja ta žievė, dar paskutam į tą kibirėlį juodalsknio, vieną, antrą savaitę parauginam ir paskui į medines geldas tokias to skysčio įpilam, ten tuos velykaičius sudedam, pamirkinam. Verdam paskui, į cibulių lukštus. Bet juos iš pradžių dar numarginam su vašku, išmarginam gėlikės ar kuokį zuikį – vašką pašildai ir su degtuku braižai“* (Elena Miežienė (Godytė), g. 1936 m., Timsrių k.).

Jono Adomaičio pasakojime (Stalupėnai), užrašytame dar K. Kapelerio 1876 m., pasakojama apie kiaušinių dažymą: *kad mūsų motyna gražiai velykinius nufarbavo, raudonai arba geltonai, arba mėlynai, tai mes, kūdikiai iš džiaugsmo nežinojom kur šokt. Kiti suvalgė, kiti mainė, kiti ėjo mušt. Tai taip padarė. Viens laikė, o kits iš viršaus mušė; katro sutrūko, tai ans atėmė jam. Daugsyk buvo tarp mūsų kūdikių ir mušynė dėl velykinių, nes kožnas norėjo daugiau turėt. Kits ir išmargino savo velykinius* (Lietuvininkai 1970, 374).

Tačiau yra užfiksuotas pasakojimas, jog būta šeimų, kurios nemargino margučių, nes dažymas asocijavosi su Kristaus kančia: per Velykas tai būdavo, nu, vaikams būdava kiaušinius nelabai dažydavo, aceit, sakydavo, čia yra pagoniškas paprotys, kad tie dažyti kiaušiniai, tos spalvos: mėlynos, žalios, geltonos, tai yra Kristaus kančia. Tai kaip žydai Kristų kankino, mušė, tai jo kūnas būdavo tokiom spalvom nudažytas. Mano močiutė taip sakydavo, kad kiaušinių dažyt nereik (Ana Prekšaitienė (Karvelytė), g. 1928 m., Antišvenčių k.). J. Balys taip pat yra užrašęs panašų pasakojimą: *patys margučiai primena Kristų, o jų dažymas tai Kristaus kančias. Kai Kristus ėjo į Golgotos kalną, jis sutiko Cirinėjų su sūnumi, kurie nešėsi krepšį kiaušinių. Cirinėjus paliko kiaušinius ir padėjo Kristui nešti kryžių. Kai jis atėjo (atgal), tai rado visus kiaušinius gražiai išmargintus* (Girkalnis) (Balys 1993, 137).

Klaipėdos krašte nudažytus kiaušinius slėpdavo sode ar netoli tvarto, prie šiaudų kūgio iš įvairiausių žolelių, samanų padarytuose lizduose. Vaikams sakydavo, kad juos atnešas Velykų

²¹ Ypač plačiai buvo žinomas paprotys dovanoti kiaušinius vaikams. Margučių mažiesiems atnešdavo tetos, kaimynės ir kt. Kartais vaikai jų gaudavo vaikščiodami pakiemiui (LŠTPA 2005, 127–128). Mažajoje Lietuvoje jau nuo XVI a. buvo paprotys velykaičius dovanoti vieni kitiems, linkėti sveikatos, laimės, džiaugsmo. Toks kiaušinis buvo saugomas, kad nesudužtų, ir laikomas per visus metus. Jį naudodavo sergantiems gydyti, gaisrui užgesinti ir t.t. Ir šiomis dienomis Klaipėdos krašte lietuvininkai vieni kitiems dovanoja margučius. *Sprendžiant iš M. Mažvydo 1549 metais rašyto laiško, kuriame jis sako siunčiąs giesmę vietoje „Velykų pauto“, galima manyti, kad XVI amžiuje Mažosios Lietuvos dvasininkams ir bajorams buvo įprasta per Velykas dovanoti bičiuliams velykaičių, kuriems iki pat XX amžiaus pradžios liaudis teikė maginę vaizdingumo ir gyvybės skatinimo simbolio galią* (Vyšniauskaitė 1994, 34).

zuikis²²: *mes gi tikėjom į zuikį, tai jau tėvai pasakys: „vaikai būkit geri, bo zuikis nepadės kiaušinių!“ Nu tikrai – nėra nė vieno kiaušinio! O netoli gyveno teta, gal už kokių trijų šimtų metrų buvo mažas miškelis ir už to miškelių teta gyveno, tai teta lieps ateit ir sako: „gal zuikis tam miške padėjo kiaušinius?“ – tai einam ieškot! O tų lizdų kiek! Ir raudonų, ir baltų, ir violetinių, ir žalių, tai kas daugiau surinks... Aš atsimenu pilną žiūrstą man pridėjo kiaušinių, ten prie kiekvieno medžio buvo lizduks padarytas. Ir aš dabar savo anūkėms po savo egle prie namo padėdų dėžutę, liepiu pasidaryti lizdus ir rytmetį jos ten randa kiaušinių (Trautė Miklovaitė-Bakutienė, g. 1927 m., Aukštumala).*

Didžiojoje Lietuvoje vaikams kiaušinius nešdavo Velykų bobutė: *Velykų bobutė atvažiuoja dar prieš saulės tekėjimą. Jos ratai iš buroko, arkliai iš vaško, vadžios iš ubago lazdy. Atvažiavusi padeda vaikams kiaušinius prie lovos, ant lango, ar kur netoli nuo trobos augančiam medy (Eržvilkas) (Balys 1993, 138). Šakių apylinkėse ją vadino Velykų karaliene (Kudirka 1992b, 49), Raseinių – Karabija (Dundulienė 1990, 84). Pasvalio, Panevėžio ir Ukmergės apylinkėse vietoj Velykės²³ lankėsi Velykis arba Velykius (Kudirka 1992b, 49). Be margučių, Velykė kartais atnešdavusi iškeptą iš tešlos gaidžiuką (Dundulienė 1990, 84).*

Sprendžiant iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos galima teigti, jog kiaušinių slėpimo sode paprotys ir Velykų zuikio personažas Klaipėdos krašte tebėra gajus iki šių dienų – darbe yra užrašyta 48 etnografiniai vaizdingi, nuoširdūs pasakojimai.

Populiariausi užsiėmimai su margučiais – daužymas ir ritinėjimas – senaisiais laikais buvę vieni iš pavasario švenčių apeigų. Pasak P. Dundulienės, *apeiginę prasmę turėjo ir žaidimai margučiais. Velykų išvakarėse vyrai, eidami nakčiai į bažnyčią, paiimdavo nudažytų kiaušinių. Dar vidurnaktį šventoriuje prie degančio laužo, šaudant iš patrankos Gavėną, vyrai pradėjo juos daužyti. Rytą po pamaldų, vieni raiti, kiti važiuoti skubėdavo namo, kad pirmieji sugrįžę suvalgytų margutį. Apskritai margučių daužymas trukdavo nuo Didžiojo šeštadienio vakaro iki Atvelykio*

²² Pirmosios žinios apie Velykų zuikius pasirodė apie 1678 m. Heidelberge. Velykų zuikių paprotys atsirado Pfalce ir Aukštutinėje Reino dalyje. Ciūriche taip pat zuikis – Velykų kiaušinių nešėjas. Čia krikštamotės kviesdavo vaikus į svečius, kad tą zuikį išbaidytų ir jo marguosius kiaušinius rastų. Margi kiaušiniai buvo pritaikyti zuikiui, nes vištos tokių nededa. Ir mielo, švelnaus zuikio įvaizdis daugeliui vaikų leidžia tikėti, kad jis tikrai per Velykas ateina. Bet zuikis nėra vienintelis Velykų kiaušinių nešėjas. Kituose kraštuose tokią pareigą atlieka gandrai, gegutės, gaidys, lapė ar varpas, kai skelbia Velykų rytą. Galimas ir kitoks aiškinimas, kodėl būtent zuikis per Velykas atneša kiaušinius. Daugelio tautų pasakose ir aprašymuose mėnulis laikomas kiškiu, arba juo laikomos šviesios bei tamsios dėmės ant mėnulio. Įprotis slėptis tarp vagų sieja kiškį su žeme – motina, todėl jis laikomas ir nuolatinio gyvybės atsinaujinimo simboliu. Žaismingas pasakojimas apie kiaušinius dedantį Velykų zuikį sustiprina šią vaisingumo simboliką su kitu vaisingumo simboliu – kiaušiniu. Graikų deivės Afroditės ir germanų Pavasario dievaičio palydoje tarp laukinių žvėrių prie kojų nuolankiai glaudžiasi ir zuikis (Jasudienė 2004, 5).

²³ Velyke buvo vadinamas ir pirmasis pavasario saulės – kovo mėn. – spindulys patekęs į pirkią (Dundulienė 1990, 84). Žinoma, kad kartais saulės zuikutis vaidinamas Gavėnu, t. y. pavasario pranašu (Marcinkevičienė 2006, 205). Šiaurės Lietuvoje toks spindulys vadinamas Velykiu: *Velykiu čia vadino nuo vandens ar kokio kito daikto atsimušantį pavasarinį saulės spindulį „zuikutį“, apie kurį sakydavo: „Velykis kiaušinius miklena“ (Šliavas 1996, 200).*

(Dundulienė 2005, 136). A. Vyšniauskaitė rašo, kad per Velykas buvo paprotys ne tik vaikams, bet ir vyrams žaisti kiaušiniiais – ridenti pievoje loveliu bei daužauti. Taiklesnės rankos ar stipresnio kiaušinio savininkas šitaip išlošdavo (Vyšniauskaitė 1993, 67–68). Klaipėdos krašte kiaušinių daužymas taip pat buvo vienas iš velykinių žaidimų. Ne vienas informantas pasakoja, kad Velykų dieną su namiškiais mušdavo kiaušinius ir žiūrėdavo, kieno kiaušinis bus stipresnis: *pirmą velykų rytą, nu tai mušti kiaušinį reikėjo, kieno stipresnis kiaušinis yr, tas ilgiau gyvens, sveikesnis bus* (Valteris Šeferis, g. 1924 m., Žigaičių k.). Šis paprotys išlikęs iki šių dienų visoje Lietuvoje.

Vertas dėmesio velykinio lalavimo paprotys. XIX a. viduryje velykinio lalavimo paprotį buvus tarp Mažosios Lietuvos lietuvininkų išsamiai aprašo K. Kapeleris: *Vakare tai jaunieji susitarė į pulką ir ėjo į kitą kiemą, kaip senoviškas būdas buvo, lalaut. Tai jie susėjo po langu to gaspadoriaus ir maldavosi, ar pavelys lalaut. Kad gaspadorius sakė „je“, paskui šitie pradėjo dainuot tokių dainų:*

Labas vakars, pon gaspador! – Ei lalo,

Labas vakars, pon gaspador!

Ar jau miegi saldų miegą?– Ei lalo.

Išsibudink, pasijudink! – Ei lalo.

Atsikėlė gaspadorius, – Ei lalo,

O ir langą atsidarė, – Ei lalo.

Lalauninkai meldžia poną, – Ei lalo,

Auksinėlių į delmoną, – Ei lalo (Lietuvininkai 1970, 370).

Deja, tai vienintelis tradiciniuose Mažosios Lietuvos šaltiniuose užfiksuotas lalavimo pavyzdys. Lalavimo paprotys dar buvo žinomas XX a. pr. beveik visoje Aukštaitijoje (be Vidurio Lietuvos), vakarinėje Žemaitijos dalyje ir Suvalkijoje (Kudirka 1992b, 70). Punsko apyl. ir Dzūkijoje ir dabar vienur kitur lalauninkai pasirodo, tik dainuoja jau mažiau (Vyšniauskaitė 1993, 70; Kudirka 1992b, 70). Sprendžiant iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos galima teigti, jog Klaipėdos krašte šis paprotys yra seniai išnykęs.

5) Visoje Lietuvoje Velykoms buvo taisomos sūpuoklės. Pasak A. Vyšniauskaitės, *supdavosi drauge dviese, po vieną ar keturiese. Tyrinėtojai šį paprotį aiškina žmogaus siekimu paskatinti augalijos augimą, gyvulių sveikatingumą* (Vyšniauskaitė 1993, 68). Klaipėdos krašte be sūpuoklių velykinis džiaugsmas taip pat buvo neįsivaizduojamas: keliose vietose ir sūpuokles padarė. Į skūnių šalinę buomas buvo ant balkių uždėts ir akėjama plėškė prie to buomo su viržiais pririšta; ta taip žemai kabojo, kaip kokias dvi pėdas nuo žemės, kad jauni žmonės čia galėjo įsisėst. Kaip viens pailsęs buvo, tai tas laukan išlipo, ir kits įsisėdo. Viens ar du supo tą sūpuoklę, ir kad veik ji apsistojo, tai ją vėl įsupo kaip lopšį. Taip jie pasilinksmo. Ale ne vis buvo tokia linksmybė.

Vienąsyk, kaip aš atsimenu, taip išpuolė viena merga iš sūpuoklės, ir jai taip šlektai buvo, kad ją turėjo namo parnešt. Paskui jos motyna tai maldavo prie šaltyšiaus, ir tas gaspadorius turėjo tuojau tą sūpuoklę duot nuplėšt. Nuo to česo per velykas štandars vis jodavo per kiemus žiūrėdams, ar ne kur sūpuoklę matys. Tai jie paskui su toms sūpuoklėms visai pasiliovė (Lietuvininkai 1970, 377). Daugelyje kaimų sūpuoklės būdavo įrengtos visą laiką, kitur jaunimo susibūrimo vietose jas įrengdavo prieš Velykas. Vyrai ir merginos rinkdavosi prie vienu sūpuoklių, pusberniai ir piemenys linksmindavosi prie kitų. Dažnai, kai pavasaris šaltas ir vėlyvas, sūpuoklės kabindavo daržinėse: *per Velykas sūpynis turėdavom(e) daržinie – didelę supyn(ę) turėja tėvs padaris, tėvelis mūsų. Susieidavom penki šeši ant tų supynių. Tokią didelę lentą padėjęs turėja. Dviejų virvių. Tai čia susieidavom, daug supdavomės (o prie ko buvo pritvirtinta?) nu, viršų, prie balkių* (Rūta Užpelkienė (Žabauskaitė), g. 1932 m., Ropkojų k.). Susirinkdavo būriai jaunimo, vaikai tik antrą ar trečią dieną prieidavo suptis. Sprendžiant iš XX a. II p. etnografinės medžiagos galima teigti, jog Klaipėdos krašte šis paprotys jau yra gerokai sunykęs, tačiau užuominų dar galima rasti: supdavos vaikai per Velykas. Tėvai kabindavo sūpynes, kur jauni vyrai – patys padarydavo ir per Velykas visada supdavos (Ema Tenikaitienė, g. 1912 m., Barziūnų k.).

6) Visoje Lietuvoje buvo stengiamasi, jog Velykų stalas būtų turtingas – tuomet bus turtingi ir metai (Kudirka 1992 b, 59; Balys 1993, 136). Per Velykas valgomi įvairūs valgiai: mėsa, dešros, pyragai (Bindokienė 1989, 173) – reikia sočiai, gerai pavalgyti, „atsigavėti“, nes visą gavėnią pasninkauta. Pasak L. Jucevičiaus, *Velykų valgiai Lietuvoje susidaro paprastai iš visokių kepinių, mėsinių valgių, žvėrienos ir dažytų kiaušinių [...] o viršum visko stovi keptas avinėlis su dviejų spalvų vėliavėle. Jei kas neturi tokio avinėlio, tai daro iš sviesto arba kartais jo vietoj stato cukrinį arba alebastrinį vazone, prižėlusiam avių daigų. Šerno galva arba dažniausiai didelio naminio meitėlio galva yra taip pat būtinas šventės daiktas. Kepiniai, žvėriena, naminių gyvulių mėsa apkaišomi žalumynais, o visas užtiestas stalas apvadžiojamas girliandomis žolyno. Valgymas prasideda nuo kiaušinio, kurį pats šeimininkas nulupa, supjausto į tiek dalių, kiek yra namuose žmonių, ir padalija visiems, linkėdamas sveikatos* (Jucevičius 1959, 188–199). Klaipėdos krašte taip pat buvo svarbu gausiai pavalgyti: mišrainių padarydavo, visokio gardaus maisto. Kisielių išvirdavo, giros. Pyragų prikepavo, duonos, paukščių ir mėsos kepdavo, dešrelių parūkydavo (Erika Šmitaitė, g. 1933 m., Paleičių k.). Dažniausiai vaišinosi mėsos ir saldžiais patiekalais (pl. žr. skyriuje *Tradiciniai Velykų valgiai*, p. 114).

7) Su Velykomis visoje Lietuvoje buvo susiję daug įvairių tikėjimų. Klaipėdos krašte, kaip jau buvo minėta, Velykų vandeniu buvo priskiriama gydomoji ir nuvalomoji galia: kas yra šlakuotas, tai tas, sako, turi Velykų rytmetį saulei tekant, nusiprausti tekančiam upely (Rūta Užpelkienė (Žabauskaitė), g. 1932 m., Ropkojų k.). Velykų rytą iš upės ar šaltinio semdavo

vandenį. Besemiant reikėjo saugotis, kad kas nepamatytų. O nešant namo vandenį nebuvo galima kalbėti. Nusiprausęs ar atsigėręs šio vandens, pakylama iš nuodėmių atnaujintam gyvenimui. Taip pat daug tikėjimų buvo susijusių su saulės tekėjimu: *ėjom žiūrėti, ar šoka Dievo avinėlis, reiškia jis turi šokinėti, kai saulė teka, jo, turi šokinėti, bet niekad nematėm – vis buvo blogas oras arba pramiegodavom* (Trautė Miklovaitė-Bakutienė, g. 1927 m., Aukštumala). Tikėta, jog Velykų pirmąją dieną negalima nieko pjaustyti peiliu: Velykų rytmetį niekuomet nebuvo peilio, peilio neduodava mama. Būdava peiliai pakavuoti, tik šakutės. Pjaustyti nebuvo nieka galima. Negali, skaituos, nieka pjaustyt – šventa diena, nes jei įsipjausi, tai negyvai (Adelė Almina Agintienė (Avižiutė), g. 1937 m., Palendrių k.). Tačiau, sprendžiant iš XX a. II p. etnografinės medžiagos galima teigti, jog Klaipėdos krašte panašūs burtai, prietarai ir draudimai yra sunykę – darbe užrašyta 14 etnografinių vienetų, susijusių su įvairiais tikėjimais Velykų šventėje.

2.3.3. Tradiciniai Velykų valgiai

Šventės archajiškumas, prasmingumas lėmė, kad ir maistas, valgymo tradicija – prasminga apeiga. Kiekvienas patiekalas turi savo prasmę, manyta, nulemiančią žmogaus gerovę, o pati valgymo, stalo dekoravimo, elgesio prie stalo tradicija turėjo pagerbti šventinį laiką, vainikuoti ilgo laukimo finalą.

Laukimas prasidėdavo nuo Gavėnios – pasninko ir susilaikymo nuo linksmybių laikotarpio, trunkančio nuo Pelenų dienos (po Užgavėnių) iki Velykų, skirtos Kristaus kančiai ir mirčiai prisiminti. Evangelikams liuteronams, kurie sudarė didžiąją Mažosios Lietuvos gyventojų dalį, gavėnios apribojimai netaikomi. Nors kai kurių lietuvininkų teigimu, gavėnios metu net po I pasaulinio karo nerengtos vestuvės bei krikštynos, kai kas laikėsi pasninko ir daug kur jaunimas nešoko. Kai kada kartu su liuteronų jaunimu per gavėnią linksminosi ir Romos katalikų jaunimas, nors Didžiojoje Lietuvoje to tikėjimo žmonėms tai daryti – nuodėmė (MLE 2000, 435).

Pasak L. A. Jucevičiaus, Velykų valgius XIX a. pirmojoje pusėje Lietuvoje sudarydavo įvairūs kepiniai, mėsiški patiekalai, žvėriena ir margučiai, o virš visko statydavo keptą avinėlį su vėliavėle (Jucevičius 1959, 197–198).

Sprendžiant iš XX a. II p. pateiktų medžiagos, Velykų pagrindinis patiekalas Klaipėdos krašte buvo **kiaušinis**. Šis žodis yra indigenus. Lie. *kiaušinis* (tarmėse: *kiaušis*, *kiáušas*, *pautas*) (la. *ola*, *pauts*, pr. *paute*) : lie. *káušas*, *kiáušas*, kuris turi giminingų žodžių kitose kalbose, plg. senovės indų *kóša*:- *mit den s.v. káušas aufgeführten Wörtern; vgl. Aus außerbalt. Sprachgebiet ai. Kóša*-, *Behälter, Gehäuse, Schale (der Nüsse)*‘, nach Būga Aist. St. 95 ff. Verw. Mit griech. *Σαυχόν· ἐηρόν*

(Fraenkel 1965, 250). Klaipėdos krašte kiaušinis buvo vadinamas ir **pautu** – plg. la. *pauts* „apvalios formos kiaušinis“ (Karulis 1992, 28), pr. *paute* „kiaušinis“ (Fraenkel 1965, 554), kuris sietinas su ide. šaknies **pū-* „išpūsti“ žodžiais, plg. lie. *pūsti*, *pūslė*, *puta* (Būga 1959, 445).

Taip pat Velykoms kepdavo **vištą**. Šio žodžio etimologija nėra aiški. Galima teigti, jog tai indigenus žodis, turintis atitikmenį latvių kalboje *vista* „višta“ bei giminiškose kitose kalbose: lot. *avis*; skr. *Vi-* „paukštis“. Kitose kalbose *vištai* pavadinti yra kitokios šaknies žodžiai, pavyzdžiui: pr. *gerto* „višta“, vok. *huhn*, *henne* „višta“ ir pan. (Fraenkel 1965, 1266). Tai galėtų būti garsažodinės kilmės žodžiai, kurių reikšmė yra sukonkretinta. Kalbininkas J. Endzelynas sieja s.v. *vista* „naminė“ su *viš-* „namas“ – *višta* kaip kažkas atėjęs į namą: s.v. *vista* *etwa als ‚Hausgeflügel‘ oder ‚ins Haus Gekommenes‘ zu ai. Viš- ‚Haus‘ (zu diesem s.s.v. viešpats)* (Endzelīns 1982, 190). Etimologas Petersonas ide. **wis-tā* sieja su lot. *avis* „paukštis“: **wis-tā* *zu lat. avis ‚Volgen‘, ai. Vī-, vē-, av. Viš dass* (Fraenkel 1965, 1266). Jei lie. *višta* šaknis *viš-*, tai ide. turėjo būti *vik-*. Tačiau kalbininkas K. Būga mano, jog *vištos* negalima vesti iš ide. prolytės **wis-tā*, nes lietuvių kalboje *s* net ir po *i* niekuomet nepavirsta garsu *š* (Būga 1959, 327).

Šaltnōšių būdava specialiai podas didelis – būdava kepama ant garų, o paskui specialiai padažą ant viršaus uždėdava, saldų padažą (Verneris Pėteraitis, g. 1928 m., Katyčiai). **Šaltnōsiai** – indigenus žodis (dūrinys iš *šalta* ir *nosis*) – pyragėliai iš kvietinių miltų tešlos, kepti specialiame puode su sieteliu ant garų. Pastebėtina, jog rytprūsių tarmėse yra lituanizmas **Schaltnōßen**.

Daugelis lietuvininkų Velykų šventės patiekalų pavadinimų yra germanizmai ir seni polonizmai, kaip kad, pavyzdžiui, **pečėnka** „netikras zuikis“ – šis su lašinukais iš maltos mėsos gaminys greičiausiai kilęs iš balr. *Pečénka* „kepsnys“ arba lenk. *Piezonka* (Fraenkel 1965, 561; Skardžius 1996, 165). Velykom *valgēm pyragus, mėsą kokią, vištą keptą ar kiaulieną, netikrą zuikį – pečenką, pas mus buvo madoj kepti, va tokios specialios keptuvės, tokios špižinės, ten du tilpdavo – iš maltos mėsos tokį nerasi dabar niekur* (Trautė Miklovaitė-Bakutienė, g. 1927 m., Aukštumala). Taip pat buvo populiarūs **krūfkiai** – pyragėliai kepti taukuose, įdaryti marmeladu, varške, kurių etimologija neaiškios kilmės (germanizmas?): *taukuose, tai taip vadydavo krufkiai, nu tai to toks pavadinimas būdava pas mus, nu tai būdava tešla, nu kaip daba padarydava tokį, į vidurį marmeliadą to arba daugiausiai būdavo varškės* (Verneris Pėteraitis, g. 1928 m., Katyčiai).

Ruliādai – patiekalas iš muštos mėsos, į jos vidų įvyniojami smulkiai pjaustyti lašinukai: *iš mėsiško – tai ruliādas tokias vadinamas buva – gabalą miesos išplaka, į vidurį rūkytų lašinių įdeda, apkepa, su siūlais surišdava ir kepdava* (Verneris Pėteraitis, g. 1928 m., Katyčiai). Šiam patiekalo pavadinimui labai artimos reikšmės yra vok. *rullen* „susukti, suvynioti“ (DVLKŽ 2006, 189) arba *rolle* „rulonas“ (Fraenkel 1965, 748). Tačiau nėra aišku, ar tai tikrai germanizmas,

kadangi šis vokiškas žodis yra perimtas iš prancūzų *roulade* „ratukas, ruletė“, *rouler* „sukti, ridenti“.

Rolmopsai, rolmopsai buvo suvynioti, kartais, berods, pagaliuku perdurti tokie buvo su silke (Albertas Juška, g. 1931 m., Rimženčiai). **Roľmopsas** – silkės suktinis su agurkais ir svogūnais. Tai germanizmas – vok. *rollmops* „marinuota silkė, kuriai išimtos atšakos, kad būtų galima įvynioti svogūnus ir agurkus“, kilęs Berlyne (Kluge 1989, 604).

Svarbūs buvo ir pyragai²⁴: *pyragai buvo, margučiai buvo, apskritai buvo geri pietūs, buvo tikra kava, kuri buvo geriama nesaldinta, valgomas pyragas saldus* (Albertas Juška, g. 1931 m., Rimženčiai). **Zankūkas** – germanizmas (plg. vok. *Sahnekucher* „smėlio pyragas“), *aguonų* pyragas ir įvairūs piernykai. **Pieņrnykas** yra slavizmas – iš lenk. *Piernik* arba rus. *pernik* (pl. žr. Fraenkel 1965, 586). Pasak E. Frenkelio, forma *pierninkas* rodo panašumą su lietuviška priesaga – (i)ninkas: *Piernykas* ‚Lebkuchen‘ ‚Nasch-, Zuk- ‚kerwerk‘ aus poln. *piernik*, russ. *pernik*. *Die Form pierninkas zeigt Angleichung an das lit. Suffix –(i)ninkas* (Fraenkel 1965, 586).

Ant velykinio stalo dažniausiai garuodavo karšta kava, lietuvininkų vadinama **kofėja** (pl. žr. skyriuje *Tradiciniai Kalėdų valgiai*), taip pat buvo išgeriama ir **anòdijos** bei **brangvỹno**: *Velykų gėrimas buvo kava, anodijos buvo išgeriama, būdavo išgeriama ant cukraus, ji buvo pilama ant cukraus ir geriama taip sau, linksmumui, ir labai greitai tas linksmumas praeidavo, taip pat brangvyno* (Albertas Juška, g. 1931 m., Rimženčiai). *Brangyvynas* yra germanizmas. Latvių *degvĩns* yra tikslus vertinys iš vokiečių *der Branntwein*. Gali būti, jog šis vokiškas *degtinės* pavadinimas Mažojoje Lietuvoje buvo sulietuvintas į *bragvyną*. Kalbininko E. Frenkelio nuomone, *brangvynas* „Branntwein“ yra iš vidurio žemaičių vokiečių *brantwĩn* „brangus vynas“ (pl. žr. Fraenkel 1965, 54). Šiai nuomonei pritaria ir kalbininkas J. Kabeika ir laiko *brangvyno* pavadinimą germanizmu. Mažojoje Lietuvoje vartojamo *anonio*, *anodijos* pavadinimas yra neaiškio kilmės.

Taigi sprendžiant iš XX a. II p. surinktų tradicinių Velykų šventės patiekalų pavadinimų, būtų galima teigti, jog dauguma jų – germanizmai – didžiausią atneštinės vokiečių kalbos įtaką ir asimiliaciją lietuvininkai patyrė nuo XVIII a. prasidėjus vokiečių kolonizacijai.

²⁴ Pasak etimologo E. Frenkelio, *pyragas* yra skolinys iš baltarusių *pirog*; *pyragas* aus wruss. *pirog*. Lett. *pirāgs* ‚Speckkuchen‘, auch *pirags*, das letzte außerdem ‚Weizenoder Gerstenbrot‘, aus aruss. *pirogъ*, bzw. wruss. *pirog* (Fraenkel 1965, 595).

2.4. SEKMINĖS

Sekminės (sen. Graikų k. *pentekostos* – penkiasdešimtas), švenčiamos penkiasdešimtą dieną po Velykų – Šventosios dvasios atsiuntimo šventė (Marcinkevičienė ir kt. 2003, 11). Senovės lietuviai, dar būdami pagony, tuo metų laiku švęsdavo pavasario ir žalumynų šventę, kurios daug papročių perkelta į dabartines *Sekmines*. Iš tikrųjų, ne vienoje lietuvių šventėje gražiai susipynę senieji – pagoniškieji ir naujesnieji – krikščioniškieji šventimo būdai. Jie tarp savęs nesivaržo, vieni kitiems nekliudo, bet sukuria labai turtingas ir gražias tradicijas, kurios puošia tautos veidą (Brazytė-Bindokienė 1989, 187).

2.4.1. Sekminių vardo kilmė

Sekminių šventės pavadinimas labai senas. Be abejo, *Sekminės* reikia kildinti iš žodžio *sekmās* „septintas“, kuris kilęs iš kontaktinės disimiliacijos rekonstruoto žodžio **sep(t)mas* (palyginimui pr. *sep(t)mas*) (Fraenkel 1965, 772; Sabaliauskas 1990, 78). Baltarusių šventės pavadinimas *Semucha* (7 sekmadienis po Velykų) siejasi su lie. *Sekminėmis*, tačiau yra visai kita daryba. *Sekminės* kaip ir, pavyzdžiui, *Joninės*, *Jurginės*, *Šeštinės* padarytas su lietuviška priesaga *-inės*.

Lie. *sėkmas*, *septiñtas* turi atitikmenų kitose kalbose, plg. la. *septîtais*, pr. *septmas*, *sepmas*; s. sl. *Sedmъ*, rus. *седмой*, lenk. *Siódmy*, bulg. *Седми*, skr. *Saptamáh.*, *saptáthah*, gr. *Εβδομος*, lot. *septimus*, s. air. *Sechtmad* (Fraenkel 1965, 776; Fasmer 1986, 602; Pokorny 1959, 909).

2.4.2. Sekminių papročiai

Sekminių šventė buvo susijusi su augalijos garbinimu. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniuose minima, jog: *Šv. Dvasios atėjimo [Sekminių] dienomis, sunešę iš kiekvienos šeimos javų ir padarę iš jų gėrimo, nustatytą dieną susirenka puotauti. Tada ant upės kranto papjauna aviną arba jautį ir susėda prie stalo. Čia vyresnis žmogus paragauja aukojamo gyvulio mėsos maldaudamas gero oro ir derliaus* (BRMŠ 2005, 144, 609).

Sekminės buvo didelė piemenų ir jaunimo šventė, kai kur *bandininkų švente* vadinama. Jau iš anksto prieš Sekmines bandininkai visi kartu pasidirbdindavo kuo gražesnę medžio kryžių ir pastatydavo jį savo kaimo gale, gražiausioje, visų mėgstamoje suėjimo vietoje, kaip viso kaimo

paminklą (Buračas 1993, 243). Per Sekmines buvo rengiamos piemenų iškylos, dažniausiai vadinamos *piemenų pautienėmis*. Prisirinkę visokių gėrybių piemenys eidavo į mišką puotauti (Dundulienė 1991, 273).

Apie Klaipėdos krašte švenčiamas Sekmines Karlas Kapeleris rašė: *Sekmines taip laikė. Tą dieną prieš šventę nuo medžių kirto beržų, klevų ir liepų stubas išdabint. Pirmą rytą tai buvo anksti viskas išvaryta. Ant pusryt tai mes karves vėl namo varėm, ir jau kožnas piemuio vainikus turėjo drauge. Tai mes, sugavę karves, aplink ragus aprišom ir varėm ant ūlyčios. Čia kožna slūginė atėjo savo karvę ant kiemo užvart; daugysk ir gaspadinė pati atėmė karves nuo ūlyčios. Tai juokėsi: „Vaikai, mano karvių gražiausias vainiks; aš jums ir gerai pripildysiu, ką jūs prašysit.“ Antrą dieną tai buvo pautienės šventė. Jau priešpietėjo per gaspadines pautų ir lašinių: viens kašelę turėjo pautams, kits krepšį lašiniams, kits turėjo kūpką druskai, kits žaką malkoms. Kerdžius ir kerdžiuvienė buvo ant lauko; čia jie turėjo trikojį, skauradą, bliūdų ir viską, kas prie kuknės. Tai mes atėję į lauką, viską kerdžiuvienei atdavėm. Dabar jį sukūlė kiaušinius ir pradėjo kept. Pinigus, kur buvo davę kieme, tai mes susirinkom ant branvyno ir alaus iš arčiausios karčiamos parsinešt. Paskui didelė česnis buvo: mes valgėm, gėrėm, ik visi gana turėjo. Kits ir susivėmė; kitą turėjom ir ant karos namo parkaruot. Traicę lietuvininkai labai per šventą dieną laikė. Visi prie kunigo į bažnyčiąėjo, tai nei jokios muzikės karčiamose nebuvo, taip gerai, kaip per šeštines (Lietuvininkai 1970, 377–378).*

Taigi svarbiausi Sekminių šventės veiksmai būdingi visai Lietuvai:

- 1) namų puošyba berželiais ir žalumynais;
- 2) Sekminių šventės dienotvarkė;
- 3) gyvulių vainikavimas, piemenų šventė;
- 4) Sekminių vanduo;
- 5) įvairūs Sekminių tikėjimai (Balys 1992, Buračas 1993, Marcinkevičienė ir kt. 2003).

Iš 124 informantų, 39 lietuvininkas pateikia etnografinių pasakojimų apie Sekmines. Remiantis pagrindiniais visos Lietuvos Sekminių švenčių veiksmis, užrašyti, iššifruoti, suklasifikuoti ir pateikiami 43 etnografiniai vienetai (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Sekminių papročių pavyzdžiai

Sekminės Didžiosios Lietuvos šaltiniuose	Klaipėdos krašte užrašyti Sekminių šventimo papročiai
1. Namų puošyba berželiais ir žalumynais	

Per Sekminės kaišo trobas berželiais (Liškiava). Per Sekminės apkaišo duris berželiais, taip pat vartus, net ir kambarius jais puošia (Tryškiai). <u>Senovės žmonėms Sekminės buvo pavasario žalumynų šventė. Kiekviena sodžiaus pirkia, klėtys, darželiai būdavo išpuošiami daugiausia jaunais berželiais bei kitais žalumynais. Taip pat būdavo puošiamos ir bažnyčios. Reikia Sekminėm pastatyti beržiukai iš abiejų durų šonų, kad gaspadorius ir gaspadinė vienas kito klausytų, abu būtų viena valia. Tuos namus užsraigyt palubės beržiukais, kad Dvasia šventa atskridus jūsų nameliuos turėtų kur atilsį, tada visa šeimyna gyventų taikoj (Tveriečius). Sekminių ritualas turi ryšį su augalų kultu. Berželių statymas, pietų kraštuose daromas gegužės pirmą, šiaurėje tapo nukeltas vėlesniam laikui, kai medeliai jau žaliuoja – Sekminėms</u> (Balys 1993, 191). <u>Kaime prie kiekvieno kiemo vartų ir gryčios durų stovi žali berželiai. Po Sekminių šventės vainikus senesni žmonės rūpestingai surenka ir vartoja visokiems gyvenimo reikalams, pavyzdžiui, namams aprūkyti nuo perkūnių ir audrų, nuo ligų ir kitokių negerovių, nuo kerėjimų ir piktų dvasių</u> (Buračas 1993, 245–247). Berželiais ar bent berželių šakomis namus Sekminėse puošti yra būtina. Pvz., abipus išlaukinių durų pastatomi du jauni beržiukai, kad namų šeimininkas ir šeimininkė visus metus gražiai tarpusavyje sugyventų. Žmonės stengdavosi namų pastogę ar bent kambarių	Sekminėms daugiau beržai (O Sekminėms ar karvės puošėt?) Nain nain Sekmine(s), šventėm tris dienas. Sunkaus darbo nedirbo, tai dosi tik liuobti, galvijus aptūpinė(ti), pamalšti karvės ir arklius – tik tuos darbus, kurie priklauso prie kasdieninės liuobės. Teip nedirbo ant lauko ką nors nei trečią šventę nedirbo (H. LAUŽIUS, g. 1912 m., Vėlaičių k.). Sekminės jo, su beržais namus puošė, o daugiau negaliu pasakyti, nu, tik tai čia priimta šventė, kaip tėvai būva tikintieji, taip ir švėsdava – į bažnyčią ėjom, pamaldos būdavo nu, būdavo geriau pavalgyti (V. PĖTERAITIS, g. 1928 m., Katyčiai). <u>Nu, lauke juk Sekminės, jau šiltos dienos, viskas žaliuoja, per Sekminės beržo šakas įnešdavom į kambari, apkaišydavom lovas, viską, jo, du beržus prie laukinių durų įsmeigdavom</u> (o ką jie reikšdavo? Kam taip darydavot?) <u>nu ką reikšdavo, reikšdavo, kad jau ateina vasara</u> (T. MIKLOVAITĖ-BAKUTIENĖ, g. 1927 m., Aukštumala). <u>Būdavo parnešami berželiai, užkaišioti visur: troboj, už balkių</u> (iš bažnyčios parnešama pašventinta?) <u>ne nepašventinti, beržai būdavo čia, namuose, išpuošta ir viskas</u> (H. CYRULYS, g. 1932 m., Kintai). Sekminės švent, jo. <u>Švėsdava labai, oi, vartus, duris apipuošdava beržais. Pas mus par Sekminės, tai jau visad vartai, durys papuošta būdavo, apkalta</u> (A. CIRTAUTIENĖ (MIKALAUŠKAITĖ), g. 1934 m., Grobstų k.). Sekminės jo, kaišydavom duris, būva tokis lubas pas mūsų, už lubų, į miegamąjį, visur. (Kodėl
---	--

palubės apkaityti beržo šakomis, kad Šv. Dvasia, turėtų kur nutūpti ir pailsėti (Brazytė-Bindokienė 1989, 187). Per Sekminės žmonės berželiais puošė pirkias, kiemus, kaimus laukus. Berželius esą mėgusios ir mirusiųjų vėlės. Todėl Tverčiaus ayl. Latakiškių ir kituose kaimuose prieš Sekminės iškaišydavo jais pirkios palubės, kad į šventę atsilankiusios vėlės turėtų kur apilsėti. Berželius statydavo prie namo iš abiejų durų pusių, kad šeiminkai vienas kito klausytų. Buvo tikima, jog beržo šakelės ne tik galinčios suteikti žmogui gyvybingumo, jėgos, bet ir apsaugoti jį nuo įvairiausių nelaimių ir ligų (Dundulienė 1991, 273). Iš viso Sekminės geriau švęsti lauke, miške, pievoje. Jaunimas susirenka, atsineša valgių ir gėrimų, pasisamdo muzikantą ir praleidžia dieną gamtoje. Mergaitės mėgina sužinoti, kuris berniukas jas mylės, už ko ištekęs. Jos pina vainikėlius iš laukinių žiedų. Prie kiekvieno vainikėlio prisega popieriuką su vyrišku vardu, o prie vieno – savo vardą. Vakare vainikėlius suleidžia į vandenį (tvenkinį, baseiną, pagaliau – net ir į vonią, pripiltą vandens). Ryte reikia žiūrėti, kuris vainikėlis su vyro vardu yra šalia mergaitės vardo. Tai bus jos išrinktasis. Jeigu mergaitės vainikėlis plūduriuoja vienas, tais metais ji pasiliks viena. Jeigu mergaitės vainikėlis nuskęsta, tai jau blogai – tais metais ji labai sirgs, bus nelaiminga, arba net mirs (Dundulienė 1991, 273–277).	taip darydavot?) Nu, tai prisikėlimas jau Jėzaus Kristaus. Būn, kad prisikel. Ir medžiai, ir žuolis, ir kalna, ir visur prisikilimas ir dabar dar išlika. Visuomet į bažnyčių eidavom (I. SUKIENĖ, g. 1933 m., Kažemėkų k.). Da šitokie balkiai būs senoviški, už balkių užkištų beržų. O mes prie luovas pasidėsime, kaip miške, už luovas da prikišim tuokį beržą, mažus beržiukus, tai skaniai kvep. <u>Būdavo pyragų, mama kepavo, po šešis rūšis.</u> (R. BENDIKIENĖ, g. 1923 m., Gnybalių k.). Nu per Sekminės, tai berželiais būdavo pasipuošdavo: prie lauko durų prikaldavo berželių kelias šakeles, puokštę berželių pamerkdavo, ar taip kur nors pakaišydavo su berželiais (A. PREIKŠAITIENĖ (KARVELYTĖ), g. 1928 m., Antšvenčių k.). <u>Ta nedėlė (sekmadienis) po Sekminių vadinos Atsekminės.</u> Ir vienu ir kitu, kita nedėle buva svečių dienos. Sekminės vėl būdavo trys dienos šventas. Subatos vakare, prieš Sekminės visi namus išbadydavo beržų šakelėmis (A. KARVELIENĖ (MEŠKAITYTĖ), g. 1906 m., Antivenčiai). Mes beržų įsinešdavom už lovų, į kožną kerčį: į verandą, prie durų dėdavom, lubas iškaišydavom su beržais – tokia tradicija (R. GIRULYTĖ, g. 1923 m., Vabalų k.). Per Sekminės mama daugiausiai beržais apkaitydavo – lauke, prie durų, už lovos mums prikaišydavo jaunų beržų, nuskindavo ir apkaitydavo (R. UŽPELKIENĖ (ŽABAUSKAITĖ), g. 1932 m., Ropkojų k.). Per Sekminės tai tėvelis nukirsdavo kokią berželį
---	--

	ir prikaldavo prie durų staktų beržiuką tokį nedidelį. O kambary buvo balkiai, lubos, tai ten užkišdava pilna beržų šakų. Ir jos stovėjo kelias savaites, paskiau nudžiūvo, kaip kvepėjo tie kambariai. Ir dabar dar kartais pasimerkiu (Š. PTAŠINSKIENĖ (GRIGOLEIT), g. 1932 m., Šilvių k.).
2. Sekminių šventės dienotvarkė	
<u>Ūkininkai per Sekmines apeina savo laukus. Po apžiūrėjimo kaimynas pas kaimyną užsuka į namus pasivaišinti ir pasikalbėti apie bendrus gyvenimo reikalus. Sekminėmis kiekvienas pasigamina šiokio tokio raugo ir išsikepa ragaišio, kaip Velykoms ar kitoms didesnėms šventėms. Vakare kaimo jaunimas susimeta kurian nors kieman, kur daugiau jaunų mergiočių, vakaroti. Vakaronės trunka ilgai, iki vieversiu pragystant. Jaunieji šoka, žaidžia, dainuoja ir groja. Tėvai ir vaikai ateina pažiūrėti, dainų ir muzikų pasiklausyti (Buračas 1993, 245–247).</u> <u>Senesnieji kaimo žmonės, vyrai ir moterys, Sekminėse visuomet eidavo į laukus „rugelių lankyti“. Jeigu Sekminėse rugius aplankai, sako, javų laima ir branda didesnė esti (Kupiškis). Sekminėse eidavo parugėn bernai, mergos, vyrai nešdavosi arielkos, o mergaitės pyragus, sviesto. Šokdavo daugiausia polkas, kadrilius, greitpolkes. Seniau šokdavo taip: vienas viduj sukas, o visi sekdamo aplink, trepsėdavo (Tveriečius). Sekminėse arba pirmąjį sekmadienį po Sekminių, kaimo bernai artojai visuomet būdavo surengia tam tikras jaučių badytynes. Paskum tokios</u>	<u>Sekminės jau ne tokia didelė šventė – į bažnyčią ejom, o teip ypatingo nieko – Sekminės jau čia būdavo švelnesnė šventė jau vasaros metu (H. CYRULYS, g. 1932 m., Kintai).</u> <u>(Ar Sekmines irgi švęsdavote tris dienas?) ar mokate vardan Dieva Tėva? (taip, moku) tai pirma diena – vardan Dieva, antra – Tėvo, o trečia – Šventos Dvasios. Vis sakydava, kad trečia diena šventesnė yra. Pirmą dieną į bažnyčią eidavom, kas ne į bažnyčią, tas namuose būdava. Pirmą dieną labai šventa buvo, antra diena – svečių diena (M. BLEŠER (BLEŠERYTĖ), g. 1922 m., Užvilčių k.).</u> <u>Kepdavo pyragus, svečiuodavos, vieni pas kitus važiuodavo (A. PREIKŠAITIENĖ (KARVELYTĖ), g. 1928 m., Antšvenčių k.).</u> <u>Sekminės yra supaprastintos, jau ne tokia ypatinga šventė. Vasaros metu iš po sunkaus darbo ir po sėjų visokių, visko, nu tai pailsėti galėjai, į bažnyčią nueiti, taip pat šokiai būdavo. Nu, katalikų apeigose būdavo nuo Velykų iki Sekminių prie kryžiaus susieidavo kur nors, giedodavo, meldavuos (V. ŠĖFERIS, g. 1924 m., Žigaičių k.).</u> <u>Sekmines visuomet minavuodavom irgi. Sekmines puošdavom, kieme nušluosme,</u>

badytynės jau rengiamos visą vasarą kiekvieną šventadienio popietį. Kuris jautis esti stipriausias ir visus nugali, tas vadinasi „viršininkas“. Piemenys bandoje išmokydavo ir suleisdavo pasimušti savo avinus ir ožius (Kupiškis) (Balys 1993, 202–204). <u>Beragaujant alų, bedainuojant, bešokant, besisupant sūpuoklėse... ir praeina laikas</u> (Balys 1993, 205). <u>Sekminėse reikia suptis sūpuoklėse. Kieme po aukštu medžiu įtaisomos sūpuoklės, jų virvės apkašomos žalumynais ir jaunimas supasi, dainuoja</u> (Dundulienė 1991, 273–277).	beržiukų prie durų papošime per tus duris. Viską su balta smėliuka apibarstysme (H. GVAZDAUSKIENĖ (MIULLER), g. 1935 m., Rudynų k.). Vieną dieną tebūva šventė – per Sekminės nueis į bažnyčią, pasimels ir viskas (L. AUKŠKELIENĖ, g. 1920 m., Kintai). Nu, Sekminės kukliai šventėm, pasidarysim kuklų stalelį, pavalgysim. Į bažnyčią nueini, jei ne – namuos pabūni. Bet jau su beržais vis tiek puošėm. <u>Sūpuoklikes mes turėjom. Pas mus ant kiemo būdava pataiso tėvas per Sekminės. Mažiukai ir jaunesni kaip buvom, tai supdavomės</u> (H. ROČVALD, g. 1927 m., Klaipėda).
3. Gyvulių vainikavimas, piemenų šventė	
<u>Prosenovinis Sekminių paprotys, išlikęs iki nesenų laikų, yra parginti apvainikuotas bei apkašytas berželiais karves. Jas paprastai vainikuodavo piemenys, o bulių – skerdžius. Už tai šeimininkė juos apdovanodavo sūriais, kiaušiniais arba virtiniais, kurių paprastai duodavo po septynis. [...] Kartais papuošdavo vainikais ir veršelius, avis, taip pat pasipuošdavo patys. Piemenės dėdavo vainikus ant galvų, piemenys kepures apsikaišydavo žydinčiomis gėlėmis ir per petį persijuosdavo vainiką. Pavakary iškilmingai, su muzika ir dainomis gindavo bandą namo. [...] O. Kolbergas (XIX a. vid.) mini, kad pirmą Sekminių dieną šventę pradėdavo skerdžius. Jis dar prieš saulei patekanti užtrimituodavo savo trimitu, duodamas ženklą keltis. Atsikėlę piemenys apraišiodavo karvių</u>	<u>Prietasas dėl ganymo pradžios: išvarius ramiai pasėdėti, kad gyvuliai būtų ramūs. Per Sekminės karves vainikuodavo, lenktyniaudavo</u> (O. DŽIAUGIENĖ (JONUŠAITYTĖ), g. 1908 m., Vilkiškiai). <u>Sekminės bova švente bova. Bova piemenis bonda ganė ūkininkams. Sekminiems piemenys vainikava karves, šeiminikas pavaišin piemeni už apvainikavimą karvių</u> (G. GAGILIENĖ (ALSYTĖ), g. 1909 m.). Klaipėdos krašte to nebuva, gyvulių nepuošė. Tas tik Didžiojo(j) Lietuvo(j) buvo. Klaipėdos krašte samdyti piemenėliai būva. Čia savo vaikai neganydavo karvių (M. BLEŠER (BLEŠERYTĖ), g. 1922 m., Užvilčių k.). Karves puošdavo piemenys, tai reikėdavo ką duoti jiems. Parvartydavo karves jau apvainikuotas. Puošdavo su beržais, kokių

ragus žaliomis berželių puokštėmis, o šeimininkė kiekvieną gyvulį aprūkydavo džiovintomis žolėmis. Karves ganydavo iki pietų. Parginus prasidėdavo vaisės, kurioms vadovaudavo skerdžius, sėdintis už stalo „šventajame kampe“. Pavalgius skerdžius kalbėdavo dėkojimo maldas, o jaunimas šokdavo ir dainuodavo. Kiti šaltiniai rodo, kad piemenys pautienių vaisės keldavo miške, lauke ar pievoje (Dundulienė 1991, 273–277).	laukinių gėlių įdėdavo. Dėdavo karvėms ant ragų, tik karvėms. Piemuo norėdavo ką gauti, tai kits sūrį duodavo, kits ko duodavo, kits pinigą (E. TENIKAITIENĖ, g. 1912 m., Barziūnų k.). Gyvulius ka ganydavom par Sekmines, tai už ragų su šniūru a su vėlike tokia ant ragų uždėdavom – dar priklausė, kaip prieisi prie tos karvės – prie vienos prieini, prie kitos – neprieini, nepagauni jos. Duodava saldainį kai kur, senolis pasakojo, kad net sūrį yra davęs (K. ŠAKIENĖ (PREIKYTĖ), g. 1940 m., Sodienų k.).
4. Sekminių vanduo	
Per Sekmines bažnyčiose antrą kartą šventindavo ugnį ir vandenį. Jei arti bažnyčios būdavo upė ar ežeras, tai jo vanduo taip pat būdavo šventinamas. Seniau ligi Sekminių, kol nebūdavo pašventintas vanduo, žmonės nesimaudydavo, nes buvo tikima, kad nešvęstame vandenyje galima greičiau paskęsti ar gauti įvairiausių ligų. Su tuo vandeniu, kur švęstas Sekminių subatoj, reikia Sekminių pirmą dieną krapyti laukus, kad nebūtų visokių vabalų, o upes ir prūdus – kad žmonės neskęstų (Viduklė). Sekminių vandeniu susišlapina plaukus ir ugnį apšlaksto (Girkalnis) (Balys 1993, 206). <u>Per Sekmines bažnyčiose šventinamas vanduo.</u> Šventu vandeniu apšlakstomi namai, sodai, daržai, laukai, gyvuliai, augalai ir žmonės. <u>Per Sekmines pradedama maudytis</u> (Buračas 1993, 245–247).	
5. Įvairūs Sekminių tikėjimai	

<i>Kad Dievas duotų gražų orą ir gerai javus užaugintų, žmonės eidavo melstis trečiomis Kalėdų, Velykų ir Sekminių dienomis (Papilė). Trečioj Sekminių dienoj nieko nereikia su gyvuliais dirbti, kad ledai neišmuštų javų (Utena). Norint apsaugoti laukus nuo audros, reikia švęsti Velykų ir Sekminių trečią dieną (Raseiniai). Jei Sekminės esti šlapios, tai bus geri metai (Šeduva). Jei Sekminių dieną pagada, tais metais bus sveiki žmonės ir gyvuliai (Biržai) (Balys 1993, 207–208).</i>	<i>Par Sekimines galėjai orą nuspėti – jei lis, tai vištos ilgai bus tam vištų lietuje ir duosis per tą lietu, o jei jau pagada, tai vištos anksti eina tūpt, nes jau rytą bus pagada – anksti jau saulė iš pat ryta švies (K. ŠAKIENĖ (PREIKYTĖ), g. 1940 m., Sodienų k.).</i>
--	--

Plačiau apie Sekminių papročius žr. 6.4. priedą, p. 358.

Remiantis spausdintiniais šaltiniais, KUTRF fondų medžiaga, Šilutės muziejaus fondų XX a. II p. ekspedicijų medžiaga ir darbo autorės Klaipėdos krašte (Rusnėje, Kintuose, Katyčiuose, Klaipėdoje) surinkta ir užrašyta pateikėjų medžiaga, pateikiama lyginamoji analizė apie tai, kas iš šitų visoje Lietuvoje užrašytų pagrindinių Sekminių veiksmų yra išlikę arba modifikuota Klaipėdos krašte:

1) Sekminių augalas visoje Lietuvoje – jaunas, žalias, kvepiantis, neseniai išsprogęs berželis, kuriam buvo priskiriama stipri vegetacinė bei augimo jėga, tikint, kad berželio gyvybingumas galės persiduoti žemei, gyvuliams, žmonėms (Balys 1993, 191; Buračas 1993, 244; Marcinkevičienė ir kt. 2003, 15). Berželiais ar bent berželių šakomis namus Sekminėse puošti yra būtina, pvz., abipus iš laukinių durų pastatomi du jauni beržiukai, kad namų šeimininkas ir šeimininkė visus metus gražiai tarpusavyje sugyventų. Žmonės stengdavosi namų pastogę ar bent kambarių palubes apkaišyti beržo šakomis, kad Šv. Dvasia (kurią liaudis įsivaizdavo baltu balandėliu), atskridusi į tuos namus, turėtų kur nutūpti ir pailsėti. Tada visi namuose gyvens taikoje, bus linksmi ir laimingi. Berželių šakos ar kiti žalumynai po Sekminių neišmetami: sudžiovinami ir pagarbiai laikomi visus metus. Tokių sudžiovintų berželių dūmai nubaido piktas dvasias, apsaugo naujai pastatytą pastatą nuo visokių negerovių; gali į šalį nukreipti piktą audros debesį ir pan. Beržui buvo priskiriama ypatinga augimo jėga, kuri apeigų bei magijos būdu galėjusi persiduoti pasėtiems javams ir apskritai visai augmenijai (Dundulienė 1991, 163). Ši tradicija buvo paplitusi visoje Lietuvoje, o Klaipėdos krašte išlikusi ir iki šių dienų: Sekminių šeštadienį iškaišom visą pirkį, visą namą beržų šakom. O prie durų iškertam berželiu, pririšam drūtai, kad visos žaliuotų. Darom tą ženklą, kad visi žinotų, jog žalios Sekminės (Trautė Miklovaitė-Bakutienė, g. 1927 m.,

Aukštumalai). Lietuvininkai ne tik šakomis kaišydavo namus, bet ir visą jauną berželį nukirsdindavo ir prie durų pastatydavo: per Sekmines tai tėvelis nukirsdavo kokį berželį ir prikaldavo prie durų staktų beržiuką tokį nedidelį. O kambary buvo balkiai, lubos, tai ten užkišdava pilna beržų šakų. Ir jos stovėjo kelias savaites, paskiau nudžiūvo, kaip kvepėjo tie kambariai. Ir dabar dar kartais pasimerkiu (Šarlotė Ptašinskienė (Grigoleit), g. 1932 m., Šilvių k.). Taigi sprendžiant iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos galima teigti, jog Klaipėdos krašte Sekminių šventės esmę sudarė namų puošyba žaliomis beržų šakelėmis (rečiau visu medžiu) – žaliųjų Sekminių tradicija išlikusi iki šių dienų. Darbe yra užrašyti 25 etnografiniai pasakojimai.

Berželis figūruoja ir slavų tautų Sekminių apeigose. Rusai su berželiu atlikdavo tam tikrus ritualinius veiksmus: išrinkdavo miške medį ir jį įrėsdavo, papuošdavo, vaišindavosi po juo, įvairiais būdais lenkdavo šakeles, nukirsdavo medį ir iškilmingai įnešdavo į kaimą, eidavo ratelius prie jo, pagaliau – sunaikindavo (Пропп 1963, 59). Gudai Sekminių išvakarėse parinkdavo gražiausią berželį, augantį netoli javų lauko, atviroje aikštelėje. Tokio berželio šakas viršūnėje surišdavo, o pirmos Sekminių dienos popietę atlikdavo apeigą – berželio pynimą (Sokolova 1979, 69). Italai, prancūzai, anglai, vokiečiai, danai, kai kurios slavų tautos statydavo gegužės medį (Аничков 1903, 128–140). Tai būdavo stulpas iš eglės, kriaušės (Fehrle 1920, 64), beržo, ąžuolo, gudobelės (Зеленин 1937, 64). Ant gegužės medžio viršūnės pritvirtindavo gaidį ar vėliavą (Fehrle 1920, 64). Lietuviai rengdavo vadinamąsias gegužines. Tai – jaunimo šventė, pasilinksminimas (Buračas 1993, 250). Pasak N. Laurinkienės, vietą gegužinėms parinkdavo kur nors tarp berželių. Jei beržų ten nebūdavo, jais apsmagstydavo aikštelę. Toje vietoje iškeldavo ir vėliavą, baltą arba geltoną (Laurinkienė 1990, 29). M. Gimbutienė rašo, jog lietuviai žinoję panašias berželio garbinimo apeigas. Vienas berželis išsirenkamas miške, išpuošiamas ir iškilmingai įnešamas į kaimą. Maždaug prieš šimtą metų berželio išrinkimas, puošimas, nukirtimas ir atnešimas į kaimą ir sunaikinimas buvo svarbus ritualas, kuriame dalyvavo visi (Gimbutienė 1989, 34–35). Klaipėdos krašte kai kur rengė panašų į gegužinę susiejimą – Gartenfest (lie. šventė sode). Aplinką puošdavo lampionais – žvakutėmis, įtvirtintomis spalvotuose maišeliuose (Šaknys 2001, 26).

2) Sekminės, kaip ir Kalėdos, Velykos dar XX a. pr. buvo švenčiamos tris dienas (Marcinkevičienė ir kt. 2003, 26). Visoje Lietuvoje per Sekmines žmonės važiuodavo į bažnyčią. Griję ūkininkai su šeimyna apeidavo rugių lauką dainuodami parugių dainas (Balys 1993, 202; Klimka 2009a, 99). Pasak J. Balio, Sekminių paruginės dainos yra aiškiai magiško pobūdžio rugių augimui pakelti. Jos vadinamos „kupolinėm“, o tokios dainos, su aiškiu tikslu pažadinti javų augimą, yra dainuojamos Joninėse (Balys 1993, 205). Sprendžiant iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos, Klaipėdos krašte panašių dainų nėra užrašytų, tačiau lietuvininkams Sekminės buvo viena iš gražiausių švenčių: Sekminės atsibūdava gražiausiuoju metų laiku, kada pati gamta kaip

jaunamartė išsipuošusi – žaliuoja, žydi ir kvepia, kada jau naujojo derliaus pirmieji vaisiai ragaujami. Bet ir to ne gana – Sekminės puošė žali, kvapnūs berželiai sodybos vartuose, namų duryse, jų šakelės trobos viduje (Lietuvininkų žodis 1995, 705 (pasakoja J. Gocentas)). Savaite prieš Sekminės Klaipėdos krašte moterys tvarkėsi ir puošė namų aplinką: moterys jau visą savaitę prieš šią šventę švarinasi – skalbia, apžiūri kiekvieną namų kampelį ir visa, kas nereikalinga, pašalina, kas tvarkinga – sutvarko. Vyrai tvarkosi sodyboje, kieme bei ūkiniuose pastatuose. Paskutinę savaitės dieną bei Sekminių išvakarėse moterys kepa pyragus bei ruošia valgius, kad Sekminių pirmąją dieną jokio darbo nereikėtų dirbti (Lietuvininkų žodis 1995, 705 (pasakoja J. Gocentas)).

Mažlietuviai Sekminės šventė tris dienas, kiekvieną šventės dieną vadindami pagal palaiminimo žodžius: mokate persižegnoti? Vardan Dieva Tėva ir Sūnaus ir Šventosios dvasios? (taip, moku) tai pirma diena – Dieva vardo, antra – Tėvo, o trečia – Šventos Dvasios. Vis sakydava, kad trečia diena šventesnė negu pirma yra. Pirmą dieną į bažnyčią eidavom, kas ne į bažnyčią, tas namuose būdava. Pirma diena labai šventa būva, antra diena – svečių diena (Marija Blešer (Blešerytė), g. 1922 m., Užvilčių k.). Klaipėdos krašte pirmoji diena buvo praleidžiama namuose, o antroji – svečiuose: kepavo pyragus, svečiuodavos, vieni pas kitus važiuodavo (Aldona Preikšaitienė (Karvelytė), g. 1928 m., Antšvenčių k.); per Sekminės atsilankydavo giminių bei genčių, o ir mums, vaikams, tekdavo pasisvečiuoti (Lietuvininkų žodis 1995, 705 (pasakoja J. Gocentas)). Darbe yra užrašyta 11 etnografinių pasakojimų apie Sekminių šventimą.

Iš pateiktųjų liudijimų matyti, jog lietuvininkai per Sekminės supdavosi: sūpuoklikes mes turėjom. Pas mus ant kiemo būdava pataiso tėvas per Sekminės. Mažiukai ir jaunesni kaip buvom, tai supdavomės (Hildegard Ročvald, g. 1927 m., Klaipėda).

Taigi sprendžiant iš XX a. II p. etnografinės medžiagos galima teigti, jog Sekminės Klaipėdos krašte buvo viena didžiausių kalendorinių švenčių, tačiau šiomis dienomis papročiai sumenko.

3) Didžiojoje Lietuvoje buvo paprotys per Sekminės pagerbti karves (kartais ir kitus gyvulius) ir jų prižiūrėtojus – piemenukus. Ir čia neapsieinama be žalumos. Karvės daugiausiai apkašomos berželių šakomis, berželių vainikais. Ilgai gyvavo tikėjimas, kad beržais išpuoštos karvės duos daugiau pieno (Balys 1993, 197). Pavasarinės gėlės dažniau buvo tik puošmena. Sekminės – didžioji ir laukiamiausia piemenų šventė (Buračas 1993, 243; Klimka 2009a, 99). Jie vainikais papuošdavo karves ir vainikuotas pargindavo namo. Už tai šeimininkės juos apdovanodavo (Buračas 1993, 243; Balys 1993, 192). Tuo tarpu Klaipėdos krašte gyvulių vainikavimas nebuvo toks populiarus, tačiau šis paprotys buvo žinomas: gyvulius ka ganydavom par Sekminės, tai už ragų su šniūru a su vėlike tokia ant ragų uždėdavom – dar priklausė, kaip

prieisi prie tos karvės – prie vienos prieini, prie kitos – neprieini, nepagauni jos. Duodava saldainį kai kur, senolis pasakojo, kad net sūrį yra davęs (K. Šakienė (Preikytė), g. 1940 m., Sodienų k.). Darbe yra užrašyti 6 etnografiniai pasakojimai apie gyvulių puošimą berželiais ir atlygi už tai: karves puošdavo piemenys, tai reikėdavo ką duoti jiems. Parvarydavo karves jau apvainikuotas. Puošdavo su beržais, kokių laukinių gėlių įdėdavo. Dėdavo karvėms ant ragų, tik karvėms. Piemuo norėdavo ką gauti, tai kits sūrį duodavo, kits ko duodavo, kits pinigą (E. Tenikaitienė, g. 1912 m., Barziūnų k.). Taigi iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos galima teigti, jog Klaipėdos krašte šis paprotys buvo retas reiškiny, o dabar yra visiškai išnykęs.

4) Sekminėse buvo garbinamas vanduo, tikima jo stebuklinga galia. Maudytis išvengiant pavojų galima tik nuo Sekminių, vandens šventinimas bažnyčioje (Balys 1993, 206; Buračas 1993, 246, Dundulienė 1991, 277), piemenėlių aplaistymas vandeniu – kurį sąlygiškai galima lyginti su dar viena skysta stebuklinga substancija – pienu (Balys 1993, 207). Pasak N. Marcinkevičienės, vandens ir pieno santykis leidžia Sekminių papročiuose atsirasti išskirtinei pagarbai karvei maitintojai – pieno nešiotojai. Vandens ir pieno santykis galėjo nulemti, kad per Sekmines ypatingai pagerbiama karvė, kaip vandens-augalo simboliškas santykis (Marcinkevičienė ir kt. 2003, 23). Deja, iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos galima teigti, jog Klaipėdos krašte Sekminių vandeniui nebuvo suteikiama ypatinga reikšmė, kadangi apie tai nėra užrašyta nei vieno etnografinio pasakojimo.

5) Didžiojoje Lietuvoje yra nemažai užrašyta įvairiausių tikėjimų, susijusių su Sekminėmis – ypač trečioji šventės diena – Ledų diena – apipinta tikėjimais, jog nevalia judinti žemės, antraip ledų kruša vasarą pasėlius išmuš (Klimka 2009a, 99; Balys 1993, 207). Taip spėjami orai, ar pranašaujamas linų derlius (Balys 1993, 207). Tačiau sprendžiant iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos galima teigti, jog Klaipėdos krašte nėra užrašytų panašių tikėjimų ar burtų. Darbe iššifruotas vienas su orų spėjimu susijęs tikėjimas: par Sekmines galėjai orą nuspėti – jei lis, tai vištos ilgai bus tam vištų lietuje ir duosis per tą lietų, o jei jau pagada, tai vištos anksti eina tūpt, nes jau rytą bus pagada – anksti jau saulė iš pat ryta švies (Kristina Šakienė (Preikytė), g. 1940 m., Sodienų k.).

Skaitant XX a. pr. Sekminių papročių aprašus, galima susidaryti vaizdą, kad tai pirmiausia jaunimo šventė. Tai ir bundininkų (samdomų bernų, ūkininkaičių) sambariniai baliai (jaučių badynės), jaunimo kryžių statymai su vaišėmis ir kelių kaimų jaunimo pasilinksminimai palaukėse ir pan. Su jaunimu sietini ir *rytelio ganymo* papročiai, kuriuos nuosekliai aprašė B. Buračas, P. Dundulienė ir kt. etnografai. Susirinkęs jaunimas dainuodavo, grodavo ir šokdavo prie degančių laužų. Šio suėjimo svarbiausią apeiginę dalį sudarė žaidimas *Vestuves kelti*. Paprastai gražiausia mergina buvo išrenkama nuotaka, o vienas iš bernų – jaunikiu. Nuotakos – tai reiškia

šauniausios merginos rinkimas, vestuvinių papročių imitacija turėjo tikslą žemei „nusižiūrėti“ gražumą, brandumą, sveikumą ir duoti kuo geresnį derlių (Dundulienė 1991, 94). Sekminėse nemažai ir vyriškų papročių. Vienas jų – *bundininkų pautienė* ar *badynės* (Buračas 1993, 243–244).

Taigi protestantų bažnyčios atsiribojimas nuo liaudies papročių, pietizmo skatinamas krikščioniškųjų papročių laikymasis, gyventojų nacionalinė sudėtis ir vokiškos kultūros įtaka, matyt, padarė lemiamą poveikį ankstyvam ikikrikščioniškųjų Sekminių papročių išnykimui Klaipėdos krašte lyginant su Didžiąja Lietuva. Remiantis XX a. II p. ekspedicijų medžiaga galima teigti, jog Sekminių šventimas kiekvienoje lietuvininkų šeimoje buvo skirtingas. Vieniems ši šventė buvo labai reikšminga, kiti jos nė neatsimena. Tačiau pagrindinis Sekminių akcentas – namų puošyba berželiais, liko įsimintinas ir gyvuoja iki šių dienų.

2.4.3. Tradiciniai Sekminių valgiai

Sekminių vaišių stalas buvo puošiamas beržo šakelėmis. Didžiojoje Lietuvoje šeimnininkės virdavo *virtinukus* su varške ar mėsa (Buračas 1993, 253; Brazytė-Bindokienė 1989, 187). Virtinius darydavo iš ruginių ar kvietinių miltų tešlos ir virdavo ypatingu būdu – ant šiaudų. Kiekvienas šeimos narys turėdavo suvalgyti po septynis virtinius, tai tuomet visus metus bus sveikas. Skaičius septyni turėjo atnešti žmogui laimę ir džiaugsmą (Dundulienė, 1991, 273–275; Buračas 1993, 245–247). Paskui visi valgė *kiaušiniene*, *sūrio* (Rytų Aukštaitija), *varškėčius*, *pyragaičius* ir kitus valgius (Buračas 1993, 253; Brazytė-Bindokienė 1989, 187).

Klaipėdos krašte šventiniams pusryčiams buvo patiekiamas virtas veršio *kumpis* ir įvairūs *pyragai* (apie *pyrago* pavadinimo kilmę žr. *Kalėdų tradiciniai valgiai*, p. 59). ypač *varškės pyragas*: *Sekminėms specialiai netgi varškės pyragus kepdavo* (Trautė Miklovaitė-Bakutienė, g. 1927 m., Aukštumala). Antrą Sekminių dieną svarbiausias vaišių patiekalas Klaipėdos krašte – *pautienė* (kiaušiniene): *antrą dieną tai buvo pautienės šventė – jau priešpiet tai visi piemens ėjo per gaspadines pautų ir lašinių* (Jonas Adomaitis [pasakojimas užrašytas K. Kapelerio 1876 m.], Docūnų k.). *Pautienės* pavadinimas kilęs iš žodžio *pautas*, plg. la. *pauts*, pr. *paute* „kiaušinis“ (Fraenkel 1965, 554), kuris sietinas su ide. šaknies **pū-* „išpūsti“ žodžiais, plg. lie. *pūsti*, *pūslė*, *puta* (Pokorny 1959, 847–848, Būga 1958, 445). Per Sekmines lietuvininkai gerdavo tradicinius didžiųjų kalendorinių švenčių gėrimus: *pyvą*, *brangvyną* (apie šių gėrimų pavadinimų kilmę žr. *Kalėdų tradiciniai valgiai*, p. 60).

2.5. JONINĖS

Joninės, Kupolės, Rasos šventė (VI 24), šv. Jono Krikštytojo gimtadienis, pagal baltiškąją tradiciją – vasaros saulėgrįža, ilgiausios dienos metas. Daugiausia dėmesio sutelkiama į šventės išvakarės (VI 23). Per trumpiausią metų naktį atliekamos apeigos, būrimai. Senovėje šventė tęsdavosi keletą dienų ar ištisą mėnesį (tada švęsti pradėdavo gegužės 25-ąją) (MLE 2000, 649).

2.5.1. Istorinė apžvalga

Joninės pirmą kartą istoriniuose šaltiniuose paminėtos 1372 Varmės vyskupo **Henriko II** rašte, kuriame draudžiama vokiečių okupuotų kraštų gyventojams Joninės švęsti „senoviškai“. Lietuviškoji **Wolfenbütelio** postilė 1573 mini *kupolėmis* vadintą žolių rinkimą. Autorius stebisi papročiu šventinti lauko žolės ir jų teikiama pagalba gimdyvėms ar kitiems ligoniams. **Casparas Hennenbergeris** *Didžiųjų Prūsijos žemėlapių paaiškininime* (1595) pateikia nemažai medžiagos apie Mažosios Lietuvos, pirmiausia lietuviškųjų Įsruties ir Ragainės apskričių, gyventojų buitį, švenčių papročius, taip pat aprašo *velnišką šv. Jono vakarą, kuriam daugelis iš valdžios pritaria, o ir kunigai už tai nebaudžia*. Anot jo, šventės išvakarėse apsaugai nuo raganų trobesių durys, vartai, gyvulių išgenų tvoros apkaišomos dilgėlių ir kitokių žolių puokštėmis, kūrenami laužai *ten, kur tais metais gins karves į ganyklą*. Per laužavietę šv. Jono rytmetį pervarą karves, kad jos būtų pieningos, o Joninių išvakarėse ugnį kūrenę jaunuoliai šventės rytą pereina per namus, rinkdami pieną kaip atlyginimą sau. Krašte esą šventais laikomų upelių, kurių vandeniui gydomos akys, o moterys, kopiančios į šventą Rambyno kalną, turinčios būti švarios ir pasipuošusios, nes tikima, kad ten užlipusi – basa, nešvari – susirgsianti (BRMŠ 2001). **Motiejus Strijkovskis** veikale *Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusijos kronika* (1575–1578) teigia, jog jis pats dalyvavęs pagoniškose lietuvių aukojimo šventėse Mažojoje Lietuvoje apie Įsrutį, Ragainę, Livonijoje, Kurše, Žemaitijoje ir Lietuvoje apie Obelius, Subačių, Pasvalį. Jis rašo, kad birželio mėnesį per Joninių šventes lietuviai garbino dievą, vadindami jį *Didziu Lado*. Nuo gegužės 25 d. iki birželio 25 d. vyrai lankė karčemas, o moterys ir merginos, susiėmusios už rankų, šoko pievose ir gatvėse ratelius, graudžiai giedodamos: *Lado, Lado, Lado Dzidais mūsų dieve!*. Tam dievui lietuviai aukėjo baltas vištas (Dundulienė 1991, 181). **Martynas Kromeris** (1512–1589) rašė, jog per Jonines lietuviai, kuršiai ir latviai garbino Ledą arba Ladą, kurios garbei šaltinius kaišė medžių šakomis bei gėlėmis ir rinko gydomąsias žoleles. **Juozapas Mykolas Karpis**, XVII a. pradžioje rašęs apie ugnių deginimą, ėjimą aplink laužą rateliu bei šokinėjimą per ugnį šv. Jono dienos išvakarėse, pastoraciniame laiške

vyskupijos dvasininkams mini *ledų dieną* (voca tur Lada diena) (Vyšniauskaitė 1994, 112). **Johanas Arnoldas Brandas** 1673–1674 m. kelionės po Prūsiją ir kitas šalis aprašyme pažymi, jog lietuvių *Joninių šventė yra ne tą dieną, kaip nurodyta kalendoriuje*. **Matas Pretorijus** *Prūsijos įdomybėse* (1690) pabrėžia, jog šv. Jono dienos išvakarėse šeimininkas siunčia samdinius, ypač merginas, į laukus kupoliauti: *prieš Jonines samdinius, daugiausia mergas, siunčia į laukus rinkti Jono žolių. Kai jie jų prirenka, šeimininkas arba šeimininkė paima tiek žolių, kiek yra žmonių, ir kiša į sieną arba už sijos, tam tikslui, kad pražystų, ir jie stebi žoles; kieno nežydi, apie tą sako, kad jis serga, gal net numirs. Likusias suriša į puokštę, užriša ant ilgos karties linksmi šūkaudami ir įsmeigia kartį palei kelią prie vartų ar kur kitur, pro kur bus vežami javai; šitą kuokštą jie vadina Kupolė, o šventę – Kupolės (Kupoles); tada šeimininkas savo prūsų kalba vėl meldžiasi, rankoj laikydamas kaušą* (BRMŠ III, 289). **Kristijono Gotlybo Milkės** (1800) ir **Frydricho Kuršaičio** (1883) žodynuose šventė vadinama *Joninėmis*, o renkamos kupolės tapatinamos su jonažolėmis (*Hypericum perforatum*) (MLE 2000, 649).

2.5.2. Joninių vardo kilmė

Trumpiausios nakties ir ilgiausios dienos šventei įvardyti įvairiuose lietuvių, latvių ir prūsų šaltiniuose minimi šie pavadinimai: *Joninės*, *Kupolė*, *Rasos* (Vyšniauskaitė 1989, 14; Dundulienė 1991, 278–282; LE IX 1956, 480; Marcinkevičienė 1990, 62; MLE 2000, 649 ir kt.), *Jāni*, *Līgo svētki*, *Kekiris* (Narbut 1835, 305), *Kreszė* (BRMŠ 1996, 483).

Diskusija, kaip iš tikrųjų reikėtų vadinti vasaros saulėgrįžos šventę, nėra nauja. Ji tęsiasi jau nuo 1958 m., kai Ambraziejus Jonynas savaitraštyje *Literatūra ir menas* paskelbė straipsnį *Joninės ar Kupolinės?* (Jonynas, 1958). Vieni linkę siūlyti *Joninių* pavadinimą (A. Jonynas), kiti labiau pritaria *Kupolės* šventei (Skrodenis 1977, 42–59). Senesniais (ikikrikščioniškais) pavadinimais yra laikomi tik *Kupolės* ir *Rasos*, atspindintys atitinkamai – profaniškąjį ir sakralųjį – šventės lygmenis (Patackas 1990, 71) ir t.t. Vasaros saulėgrįžos šventės pavadinimo problemai spręsti yra parašytas išsamus etnologo, profesoriaus Rimanto Balsio straipsnis (Lietuviai ir lietuvininkai 2003, 18).

Lietuviškas šventės pavadinimas *Joninės* neatsiejamas nuo vyriško vardo *Jonas*²⁵, taip pat kaip ir latvių vasaros saulėgrįžos šventės *Jāni* pavadinimas neatsiejamas nuo pagrindinio

²⁵ **Jonas** hebr., tarm. *Jōnis*, *Jōnius* piet. žem., *Jonys* piet. aukšt. (dz.), *Jāsius*, *Jēšius* žem., piet. ir vak. aukšt. (iš lenk. *Jas*), *Ansas*, *Anskys*, *Enskys* mažliet. (iš vok. *Hans*, *Hänschen*); iš sulotyninto hebr. *Joannes*, *Johannes* iš hebr. *Jōhānān* - „Jahvė išklausė, t.y. Dievas maloningas“ (K. Kuzavinis, B. Savukynas LVKŽ, 178).

šventės personažo vardo *Jānis* (vėlesniais laikais atsirado ir kitas vasaros saulėgrįžos šventės pavadinimas – *Līgo svētki* (Lyguo šventė), padarytas iš populiaraus latvių Joninių dainų priedainio *līgo*). Ir lietuviškasis, ir latviškasis vardai bei šventės pavadinimai savo ruožtu gretinami su krikščioniškuoju *Jonu Krikštytoju* (la. *Jānis Krikstītājs*), pasiskolintu iš hebrajų *Jōhānān* – „Jahvė maloningasis“ (Karulis 1992, 350; Zinkevičius 1977, 78; Sabaliauskas 1994, 117). Etnologas R. Balsys straipsnyje *Vasaros saulėgrįžos šventės pavadinimo problema* pastebi, jog, būta bandymų ir latvių *Janī*, ir lietuvių *Joną* sieti su veiksmažodžiu *joti* (la. *jāt*), tačiau tokia etimologija neatrodo įtikinama. Tokios etimologijos nepagrindžia ir pasitelkti latvių dainų pavyzdžiai apie jojančią *Janī* ar paprotys švento Jono rytą (kitur – išvakarėse) apibėgti nuogam aplink lauką arba *joti* aplink tą lauką apsižergus medžio šaką, kad laukų niekas neapkerėtų (Balsys 2003, 19–33).

Šv. Jono Krikštytojo šventę, kaip atskirą, bene pirmą kartą 1682 m. mini Vilniaus vyskupas **M. S. Pacas**, kuris aplinkraštyje perspėja: *Šv. Jono Krikštytojo šventėje šokiuose apie medžius ir ugnį tegu nedalyvauja ir teneatlieka kitokių netinkamų bei prietaringų veiksmų* (Lebedys 1976, 203). Krikščionybė, didžiajai vasaros šventei suteikdama globėją Joną Krikštytoją, nustatė ir tikslią jos datą – birželio 24 dieną. Visoje Europoje vasaros saulėgrįžos šventė gavo Jono Krikštytojo vardą. Italijoje ši diena vadinama – *San Jeavani Batista*, Prancūzijoje – *Jean Baptiste* (liaudiškais pavadinimas – *Saint Jean*), Belgijoje ir Nyderlanduose – *San Žana*, Britanijoje – *San Džione*, Skandinavijoje – *Chanas*, Vokietijoje – *Jochana*, Lenkijoje, Čekijoje – *Sv. Jana*, Baltarusijoje, Rusijoje, Ukrainoje – *Ivana Kupala* arba tiesiog *Kupala* (Marcinkevičienė ir kt. 2003, 68).

Dar vienas lietuviškas šventės pavadinimas – *Kupolė*. Daugelis kalbininkų mano, kad liet. *Kupolė* ir *kupoliauti* atėję iš slavų, konkrečiai iš baltarusių, ir kildinti iš žodžio *купаться* – „maudytis“ (LM III, 334). Kai kurie dabartiniai tautosakos tyrinėtojai mano, kad senasis šventės vardas *Kupolė* kilęs iš žodžio *kūpėti* – „gerai augti, vešėti“. Tai pilnatis, brandos, kupos metas, maksimali gyvybinių jėgų sanakaupa, palankiausia gyvybei pradėti (Patackas 1990, 81–94). Pirmasis šią mintį iškėlė J. Balys, teigdamas, jog *kupolė*, *kupolis* ir giminingi jiems dariniai *nieko bendro neturi su maudymusi ir vandeniu, bet tik su žolėmis ir jų rinkimu Joninių metu. Nors maudymasis Joninėse irgi turi didelės reikšmės, tačiau būdinga, kad ir senieji rusų šaltiniai mini tik žolių rinkimą ir ugnių deginimą Joninėse, o apie maudymąsi pradeda kalbėti daug vėliau (1551 m.)* (Balys 1943, 107).

Kupolė pirmą kartą paminėta 1262 m. Ipatijaus metraštyje. **M. Strijkovskis** (1582 m.) moterų ir merginų sueigas nuo Atvelykio iki pat Šv. Jono Krikštytojo dienos, skirtas Ledos ir Ledonos garbei, vadina *Kupala* (*Купала*). Čia užfiksuota slaviška lytis *Kupala* gimininga rytinių slavų *Kupalai*, pagrindiniam vasaros saulėgrįžos šventės personažui – vyro ar moters pavidalo

vasaros pamėklei, kurią baltarusiai dar vadino ir Mara (*Mapa*). Yra manančių, kad tiek apeigos, tiek pamėklės pavadinimas kilę iš veiksmažodžių *maudyti* (кнѣмѣ), *virti* (кнѣмѣ), o tai rodo šios šventės ryšį su ugnimi (dangiška ir žemiška) bei vandeniui (Balsys 2003, 19–33). Etnologės P. Dundulienės nuomone, *Kupolės* pavadinimas atėjęs iš akmens amžiaus maisto rankiojimo ir medžioklės laikų. Kupole, Kaupole ar Kapole buvo vadinama mitinė būtybė arba deivė, lemianti augalijos vešėjimą (Dundulienė 1989, 164). Lietuviški raštai (1573 m. Volfenbiutelio postilė, P. Ruigio, Ch. G. Milkaus žodynai, M. Valančiaus, M. Katkaus raštai, J. Balio užrašyti tikėjimai ir kiti) dar labiau patvirtina *Kupolės* ryšį su augmenija (*kupoliai*, *kupoliauti*, *kupolioti*). Matyt, galima sutikti su D. Vaitkevičiene, kuri teigia, kad *senosios lietuvių saulėgrįžos šventės kupolio vaizdinys yra sinkretinis: kupoliu (kupole) vadinamas ir žolynas, kuriame įsikūniuja šventės dievybė, ir apeiginis stulpas, kuris šventės metu puošiamas žolynais, ir, pagaliau, pati šventė* (Vaitkevičienė 1999, 19). Taip pat D. Vaitkevičienė pažymi, jog *žodžiai kupolis, kūpėti etimologiškai susiję su ugnies ir šilumos efektais – kilimu į viršų, virimu, garavimu, liejimusi per kraštus* (Vaitkevičienė 1999, 17). Terminis aspektas leidžia autorei *Kupolių* šventės dievybę sieti su žaibo ugnies dievu Perkūnu ir hipotetiškai laikyti *Kupolį* kalendoriniu Perkūno aspektu (Vaitkevičienė 1999, 19–20). Pasak R. Balsio, nediskutuojant dėl paskutiniojo teiginio svarbu pažymėti ir kitką – visi trys vasaros saulėgrįžos šventės pavadinimai – *Kekiris*, *Krešė* ir *Kupolė* – semantiškai artimi ir nukreipia į augalijos, augmenijos žydėjimą, klestėjimą, brandą. Vadinas, *Kupolės* kildinimas iš slavų *maudytis* (кнѣмѣся) ir pats maudymasis laikytinas antriniu (Balsys 2003, 22).

Rasos pavadinimą pirmasis mini **T. Narbutas** 1835 m. parašytame veikale *Lietuvių tautos istorijos* pirmajame tome, skirtame mitologijai: *šventė Lados garbei trukdavusi ištisą mėnesį. O iš tikrųjų ši šventė prasidėdavo naktį prieš birželio 24-ą, ir ta naktis iš tikrųjų vadinosi Rasa; ją švęsdavo beveik visos šiaurės tautos, nes jos bendrai garbino deivę Ladą; rusai tą šventę vadino Kupola, lenkai – Sobutka. Lietuviai iki šiol švenčia šią naktį kaimuose ir miestuose, net Vilniuje. Vėly vakarą visuomet toje pačioje vietoje, labai senu papročiu laikomoje šventoje, pievose susirenka minios žmonių, ten pastatomos palapinės, įrengiamos būdos, muzika, gėrimai, žmonės šoka, laido ugnis, dainuoja visą naktį* (Narbutas 1992, 262). **Motiejus Valančius** 1847 m. rašydamas *Žemaičių vyskupystę*, Jonines kildino iš stabmeldiškos Rasos šventės (Valančius 1972, 336). Pastebėtina, jog Lietuvos istorikas **Simonas Daukantas** rašo, kad Rasos šventė buvo švenčiama 14 dienų. Kai kur švęsdavo nuo birželio 24 iki 29 dienos (Petrinių) (Marcinkevičienė 1991, 6). Rasos šventė minima ir A. Juškos užrašytose dainose, kur sakoma: *Ant Rasos šventės, ant jomarkėlio arba Rasos šventė kai atėjo, šieną pjauti jau reikėjo* (Juška 1954, 438). **L. Jucevičius** *Lietuvoje* (1846), aprašydamas ne tik lietuvių, bet ir kaimyninių tautų Joninių papročius pabrėžia, kad *Vilniuje švento Jono*

vaikštytynės yra plačiai žinomos pavadinimu eiti į Rasas, kur žaidžiama iki saulės tekėjimo²⁶ (Jucevičius 1959, 236).

Pirmasis *Kekirio* (*Kekyrio*) šventės pavadinimą 1835 m. mini T. Narbutas, teigdamas, kad taip šventę vadinę prūsai ir kad šios šventės papročiai tokie pat kaip ir slavų *Kupalos* šventės (Narbut 1835, 305). 1842 m. čekų filosofas, istorikas Ignacas Johanas Hanušas (Hanusch), remdamasis T. Narbuto darbais, rašo, kad vidurvasarį kreipiamasi į derlingumo dievus ir prašoma geresnio derliaus: *jeigu javų pasėliai saulei aukštai pakilus atrodydavo išdžiūvę. Prūsai šią šventę vadino Kekyris, o lietuviai – Rasa* (LM 1995, 118). Etnologas R. Balsys mini ir A. H. Kirkorą, kuris, nežinia kuo remdamasis, *Kekirio* šventę jau priskiria lietuviams. Rašydamas apie baltarusių tautosaką ir papročius tą pačią informaciją pakartojo ir P. Besonovas teigdamas, jog *lietuviai tą šventę iki šiol vadina Kekiris* (Balsys 2003, 19).

Kekirį galima sieti su prūsų *kekers* (pr. dial. *kekirs*), kurį V. Mažiulis linkęs kildinti iš vokiečių *keker* „žirnis“ (Mažiulis 1993, 153). Lietuvių kalbos žodyne *kekiris* neužfiksuotas, o *kekeras* žinomas tik kaip muzikinis terminas (LKŽ 1959, 499). Semantiškai ir struktūriškai *kekerui* artima lietuvių *kekė* – ant vieno stiebo, šakelės krūvoje augantys riešutai, uogos, žiedai (LKŽ 1959, 498). Tiesa, jų giminyse kalbininkai abejoja (Mažiulis 1993, 153–154).

Pirmą kartą *Kresze* paminėta 1426 m. Sembos vyskupo Michaelio Jungės įsake *Nuostatai, kurių prūsai turi laikytis ir pagal kuriuos nusikaltę tikėjimui turi būti baudžiami*. Jame sakoma, kad *ateityje miškuose bei giriose niekam nevalia daryti kokių nors susirinkimų ir apeigų, neatitinkančių Šv. Motinos Bažnyčios nuostatų, o savo krescės (Kresze) tegu daugiau nebešventina; bausmė už tai – smarkus išplakimas ir uždraudimas laidoti su bažnyčia* (BRMŠ 1996, 483). Remdamasis šia menka informacija ir tokiais pat menkais vėlesniais šaltiniais, V. Toporovas *Kresze* sieja su prūsų vasaros saulėgrįžos švente. Lietuvių *krešėti* reiškia: būti vešliam, puikiam, klestėti, *krešėti* – tirštėti, tirštėjant džiūti, kietėti (LKŽ 1962, 550). Minėtam žodžiui giminingi ir kiti tos pačios šaknies dariniai: *krešė* – kartenė, kresa (*Cardamine*), *krešė* miškinė, *krešė* vanduo; *krešuoti* – žydėti (apie rugius); *kryšėti* – *obelėlės žiedeliai kryšėjo* (LKŽ 1962, 550–553).

Pasak R. Balsio, *Kekirio* ir *Krešės* (*Kreszes*) pavadinimai užrašyti kitataučių ir, viena vertus, per menkai paliudyti šaltiniuose, kad apskritai būtų galima juos be išlygų sieti su vasaros saulėgrįžos švente. *Rasų*, *Kupolės* arba latvių *Līgo svētki* vardai greičiausiai atsirado suteikus pirmenybę kuriam nors vienam išskirtiniam šventės momentui – ryto rasos apeiginiam sureikšminimui, gydomųjų žolynų rinkimui ar populiariam vasaros saulėgrįžos šventės dainų refrenui. Gali būti, jog *Rasų* pavadinimas galėtų būti ir nuo vietos, kurioje buvo švenčiama.

²⁶ Išnašoje L. Jucevičius patikslina: *Rasos Vilniuje yra giraitė už Misionierių parapijos kapinių* (Jucevičius 1959, 236).

Pirmenybę vis dėlto reiktų atiduoti *Kupolei*, nes ir jau minėti pavadinimai – *Krešės* (*Kreszes*) bei *Kekiris* – taip pat semantiškai sietini su augmenijos vešėjimu, taigi gana artimi *Kupolės* reikšmei. Na, o *Joninių* pavadinimą reiktų laikyti sinkretiškiausiu, išreiškiančiu ir liaudiškąjį (ikikrikščioniškąjį) šventės turinį, ir su krikščionybe atėjusį jos pavadinimą. Juo labiau, kad ir kitų kalendorinių švenčių (Kalėdų, Kūčių, Velykų) pavadinimai ir jų turinys atspindi tą pačią tradiciją – nuolatinį dviejų kultūrų, dviejų religijų sinkretizmą (Balsys 2003, 33).

2.5.3. Joninių papročiai

Saulėgrąžos šventė turi labai senas tradicijas. Įvedus krikščionybę, pagoniška šventė buvo sutapatinta su Šv. Jono Krikštytojo švente. Pagoniškoji gamtos garbinimo šventė tarsi susipina su krikščioniškuoju šventojo paminėjimu.

Liaudiškose Joninių šventės apeigose gausu baltiškosios pasaulėjautos, mitologijos liekanų: pagerbiama augmenija, ugnis, vanduo, Saulė, įvairiausiais ritualiniais veiksmais siekiama apsisaugoti nuo blogųjų jėgų, ypač raganų, poveikio, užsitikrinti sveikatą ir laimingą gyvenimą, apsaugoti gyvulius ir užsitikrinti gausesnį javų derlių (MLE 2000, 649).

Joninės yra būdinga vidurvasario šventė, kai gamta yra pačiame savo gajume. Žmonės nori užsitikrinti sveikatą ir grožį, laimingą vedybinį gyvenimą bei gerą derlių. Laukams ir gyvuliams gresia pavojai nuo javų kenkėjų, epideminių ligų karščių metu, priskiriamų piktam užbūrimui, tad stengiamasi apsisaugoti. Ugnis laikoma gera priemone visokiems kenkėjams nuvalyti, tad deginama aukštose vietose, kad apšviestų kuo didesnę plotą. Joninių papročiai yra vakarietiškos kilmės, rytuose jie siekė iki didžiarusių, bet ten neprisigijo (LE IX, 482).

Klaipėdoje leistame savaitraštyje *Mažosios Lietuvos jaunimas* 1932 m. birželio 18 d. Vydūnas rašė: *Joninių šventės apeigos nevienodos visose šalyse. Vienur jos atliekamos vienu, kitur kitu būdu. Senovėje būdavo Joninės labai iškilmingai švenčiamos, bet ir iki šių dienų dar kai kur užsiliko gražūs papročiai, o kur jie jau buvo pamiršti, dabar vėl atgaivinami. Kaip mūsų senoliai pasakoja, per Jonines kaimo mergaitės nupindavo vainikus ir leisdavo juos į upes. Kitur ant kalnų, kryžkelių ar šiaip atitinkamose vietose sukdavo laužus, degindavo „raganas“ ir pasivaišinę sūriu bei alum šokdavę per naktį aplink degantį laužą. Tokia proga buvo ir nemaža įvairiausių dainų sudainuota. Jaunuoliai, kurie norėjo sužinoti apie savo laimę, eidavo pusiaunaktį į girią ieškoti paparčio žiedo, eidavo ant kryžkelių susitikti su nepažįstamuoju, prisiskindavo vidurnakty lauko gėlių ir dėdavo po galvos, kad pasapnavus apie savo būsimąjį gyvenimo draugą ir panašių dalykų. Kai kurie papročiai dar yra išlikę iki šių dienų. Ir dabar daug lietuviškų gospadinių padaro savo*

tarnaitėms sūrių, iškepa pyragų, padaro alaus. Vakare po saulėleidžio susirinkęs jaunimas pasivaišinti, pasidainuoti, rately pažaišti ir pašokti. Bet vietomis tas gražus paprotys iškraipomas, nes jaunieji parsineša degtinės manydami, kad be jos negalima pasilinksinti. Laikams mainantis, mainosi ir Joninių šventimo būdas. Po karo įsivyravo paprotys, suburti visos Lietuvos jaunimą ir kilti į Rambyną Joninės švęsti. Kiekvienas jaunuolis lietuvis ar ne lietuvis stengiasi bent kartą ten nuvykti, kur pirm daug šimtmečių buvo mūsų bočių šventovė. Kiti vėl ant kalnų ar ant vandens uždega smalines, surenka jaunimą, pasikviečia muziką ir padaro pasilinksminimą po atviru dangumi. Ten skamba dainos, šaudomos margos ugnys ir daroma visa, kad galėjus tikrai nuoširdžiai pasilinksinti, pamiršti visus rūpesčius. Tai bene gražiausia bei kilniausia pavasario šventė (Mažosios Lietuvos jaunimas, 1932 m. birželio 18 d., 1).

Taigi didžiausia šventė Klaipėdos krašte vykdavo ant Rambyno kalno, plaukdavo švęsti ir į Juodkrantę, ant Ievos kalno. Švęsta ir kitose krašto vietovėse. Ant Rambyno kalno jaunimas degindavo „raganą“ – dervuotą statinę arba smalinę, tikėdamiesi vėsas tén velnia negandas sudegint, raganas sudegit (Patrakštis KUTR „Šilutė ir Pašyšiai“). Eidavo ratelius aplink laužą, šokinėdavo per ugnį, mėtydavo vainikus ant medžių šakų, vaidindavo, dainuodavo, šokdavo. Pasak N. Marcinkevičienės, garsiausias prieškario Lietuvoj Joninių minėjimas vyko netoli Pagėgių, prie Nemuno ir Jūros upių, kur Rambyno kalnas. Geografai šią vietą pavadino Vilkyškių kalvagūbriu, bet žmonėse tai padavimų, stebuklingo vasarvydžio traukos šalis. Visko čia būta. Pirmiausia Martyno Jankaus ir kitų žymių veikėjų kalbos, raganų deginimas, aktyvus chorų dalyvavimas. Po to eisenos su degančiais fakelais žygiavimas į girios viduryje esančią Teatro aikštelę, kur Pagėgių šaulių būrys drauge su Klaipėdos giedotojų draugijos choru rodė trijų dalių veiklą „Nuvainikuota vaidilutė“. Sekančią dieną, sekmadienį, šventės išskilmės prasideda 11 valandą šaulių ir kitų šio krašto organizacijų paradu. Vyksta šaulių prisaikdinimo ceremonija. Suvažiuoja daug rinktinių chorų. Šventę užbaigia masinės sporto varžybos. Pagal panašų scenarijų šventės vyko keletą metų (Marcinkevičienė 1991, 5). Be to, Antrojo pasaulinio karo metais Klaipėdos krašte vietoj Joninių kupolės ir laužo paplito iš Vokietijos atkeliavęs paprotys – „gegužės medžio“ statymas. Prie jo dainuotos vokiškos dainos, žaidimai (Petrošienė 2007, 226–229).

Šventės išvakarėse aukštesnėse vietose per naktį kūrendavo laužus ar degindavo ant ilgų karčių pamautas senų ratų stebules, dervos pripiltas statinaites. Tikėta, kad apšvietusi kuo platesnę apylinkę šviesa apsaugo pasėlius nuo burtų, kitų negandų. Į laužą mesdavo iš dirvos išrautas piktžoles tikintis taip jas išnaikinti. Jaunimas prie laužų dainuodavo, ėjo ratelius, poromis šokinėjo per ugnį. Priešaušriu šventa laužo ugnis, lydima dainų ir laigymų, iškilmingai buvo nešama į namus užgesintiems namų židiniams atnaujinti. Joninės buvo didelė šventė. Per ją ir dar kelias dienas po

šventės pajūrio žvejai net neplaukdavo žvejoti: tikėta, kad tuomet jūra tykanti aukų (MLE 2000, 649–650).

Joninių apeigose atsispindi žilos senovės lietuvių gamtos garbinimo apeigos. Pagrindiniai šventės veiksmai būdingi visai Lietuvai:

- 1) ugnies kūrimas ant kalnų, šokinėjimas per laužą, ugnis vandenyje;
- 2) kupoliavimas; vainikų pynimas, būrimas jais, vainikų deginimas;
- 3) paparčio žiedo ieškojimas;
- 4) maudymasis naktį upėse, drabužių skalbimas;
- 5) įvairūs tikėjimai, būrimai (Dundulienė 1991, Kudirka 1991, Marcinkevičienė 1991, Balys 1993, Buračas 1993).

Klaipėdos krašte saulėgrįžos šventė visada buvo didžiausia, masiškiausia vasaros šventė. Iš 124 informantų, 54 lietuvininkai pateikia etnografinių pasakojimų apie Jonines. Remiantis pagrindiniais visos Lietuvos Joninių švenčių veiksmais, užrašyti, iššifruoti, suklasifikuoti ir pateikiami 65 etnografiniai vienetai iš Klaipėdos krašto (žr. 5 lentelę).

5 lentelė. Joninių papročių pavyzdžiai

Joninės Didžiosios Lietuvos šaltiniuose	Klaipėdos krašte užrašyti Joninių šventimo papročiai
1. Ugnies kūrimas ant kalnų, šokinėjimas per laužą, ugnis vandenyje	
<i>Jaunimas ir vyresni žmonės susirinkdavo gražiausiose vietose — ant kalvelių, paupiuose, atsinešdavo maisto ir vaišindavosi. Sukurdavo didelį laužą arba uždegdavo stebulę. Stebulę užmaudavo ant didelės karties ir, apipylę degutu, padegdavo. Kartais ant karties pakeldavo smalos ar beržo tošių statinę. Kuo didesnį plotą apšvies ugnis, tuo geresnis bus javų derlius. Prie laužo šokdavo, dainuodavo.[...] Šokinėdavo per laužą po vieną ir poromis. Jei stipriai laikysies rankomis susikibęs, tai būtinai susituoksi. Šokinėdavo per laužą ir seni, ir jauni, norėdami pasisemti jėgų ir sveikatos (Gutautas</i>	<i><u>Janinų vakarą raganą pakūrėm. Tai parengsim ant karties kibirą ar ten ugniakurą, kad gerai degtu, tai pakūrsim aukštai, kad matyti toli per kaimus per kitus kaimus. Tai paskiau paskutiniu metu, tai jau kaip susieis jaunuoliai prie tos raganos ir tai šoks per ugnį. [...] Apie Karaliaučiaus apylinkę, tai jie turėjo ir raganą, ale tai jie tą raganą ne ant karties, bet ant žemės pakūrė ugnį, ir tai jaunuoliai šoks ir šoks, marti ir vyrukas, tai ranka į ranką per ugnę. Pas mus ant karties degino, kad toli matytų, o ten jaunuoliai šoks per ugnį. [...] Tai buvo balvonai tikis, kad ta ugnis su ragana laimę gabena ir pasisekimą</u></i>

1991, 72). <u>Joninių ugnių deginimui būdingas yra stengimasis kurti tas ugnis aukštosiose vietose, ant kalnų, arba bent dirbtinu būdu deginamą daiktą aukščiau iškelti. [...] Kad iš tolo visi matytų, jog čia Joninės vakaruojamos, prie ilgos karties pritaisto smaluotą pakulų kuodelį ir aukštai iškėlę uždega. Naktį tokios pašvaistės toli matyti. Kalnely užkuriamas didelis laužas. Aplink laužą susirinkęs jaunimas šoka, dūksta visą naktį linksnia dainuodami. [...] Uždegama ugnis, bulves apvynioja aliejuje išmirkytais linais arba pakulomis ir uždegę su lanksčia lazda svaiddo į aukštį</u> (Balys 1993, 213–217). Vabalninko apyl.: „Švento Jono naktį susirenka ant lauko daug žmonių, <u>nuplėšia beržo tošę, suvynioja, paskiaus ant karties pririšę ir uždegę užkelia aukštyn ir, šokdami aplink tą kartę, dainuoja. [...] Prūsų Lietuvoje Joninių išvakarėse daro supynes ir ant kalnų uždega dideles šviečiančias kartis. [...] Jono ir Petro naktį dega stebulė ar statinė nuo deguto – prie tos šviesos jaunimas šoka</u> (Biržai) (Balys 1993, 213–215). Joninių naktis – burtų ir magijos naktis, pilna paslapčių ir pavojų. Ji pasižymi laužų liepsnomis. Laužai kuriami ant kalnelių, kur geriau matyti. <u>Kai lietuviai buvo pagony, laužai degdavę visą Joninių naktį, kad jų šviesa apšviestų laukus, kur visokios piktos dvasios ir raganos skrajoja, mėgindamos pakenkti gyvuliams, bręstantiems pasėliams. Laužo šviesa baidykles nubaido. Jauni ir seni</u>	prie visų darbų (H. LAUŽIUS, g. 1912 m., Vėlaičių k.). <i>Ilgą kartį arba šiaudų kūrį, bačką pripildava aukštai pakeldavo jo, nu, tai jau raganas degydavo (raganas ir čia ragana buvo vadinama?) ja, iškeldavo aukštai degydavo tai pas mus (o tą raganą iš ko padarydavo?) nu tai, ai kūrė [žmona: šiaudai būdavo rugiai rišamos pėdos tokios, paėmė iš tų pačių šiaudų suriškavo, užsukdavo, iškeldavo]</i> (sakykit, gal tie laužai kažkur specialiai ant kalno buvo kūrenami?) nu, tai kiek aš prisimenu, kur ant aukštesnės vietos užeidavo ant kalno, kad musiet daugiau matyt būtų jo. [...] [žmona: bet kiek aš prisimenu, kai aš prieš penkiasdešimt du, čia daugiausia būdavo Jonines švėsdavo ant Rambyno kalno, tenai suvažiuodavo iš aplinkinių rajonų kolektyvai, būdavo vaidinimai] nu tai tas Jonines jau kiekvienas ūkis jau taip organizuodavo, vešdavo jau darbininkus į šventę į tą Joninę [žmona: kiek aš prisimenu prie Rambyno kalno būdavo atvežama alaus, giros, duona pagrindine] taigi jau žaisdavo per tas Jonines, jo prisimenu tai tų dainuodavo taip: „žiema ateina vasara praeina, vasara ateina žiema praeina (V. PĖTERAITIS, g. 1928 m., Katyčiai). Jau vokiečių laikais, tai švėsdavom – susikūrdavom didelį laužą ir per tą laužą šokinėdavom. [...] Joninės buvo paprasta darbo diena, tik vakare jaunimas kaip susirinks ugnį kurti dvyliktą valandą laužą užkurdavo (T.MIKLOVAITĖ-BAKUTIENĖ, g. 1927 m., Aukštumala).
--	---

prie laužo dainuodavo, šokdavo, vaišindavosi (Brazytė-Bindokienė, 1989, 191).

Laužus stengdavosi įkurti kuo aukštesnius, nes buvo tikima, kad kuo didesnius laukų plotus apšvies apeigų ugnis, tuo didesni derlių rudeni surinks. Laužas kuriamas nusileidus saulei ir gesinamas jai patekėjus. [...] Vienas iš archajiškiausių Joninių papročių – aukštos kartys su jų viršūnėse įtvirtintais ratais ir jų deginimas (Lietuvių kalendorinės šventės 1990, 66).

Šiaulių apskr., Šiaulėnų valsčiaus kaimuose buvo paprotys Joninių išvakarėse ant aukščiausio kalnelio viršūnės iškelti kartį su uždegta dervuota ratų stebule, kuri dega kaip koks žibintas ir gražiai iš tolo šviečia. [...] Kitų kaimų kalneliuose taip pat matyti panašūs švyturiai, girdėti skambios dainos, linksmi šūkavimai ir muzikos garsai (Buračas 1993, 269–270).

Svarbu Joninių šventės komponentas – Ugnis. Manoma, kad laužo kūrenimas – tai pagarba saulei. Laužo kūrimo apeigos svarbą nusako tikėjimas, kad Joninių laužą turi uždegti išskirtinis, garbingas žmogus. Prancūzijoje šventinį laužą uždegdavo pat karalius. Lietuvoje dažniausiai laužą kurdavo vyriausias Jonas arba labiausiai gerbiamas žmogus. Laužams parenkama gražiausia apylinkėje vieta: ant kalnelio, paežerėje ar paupyje. [...] Šiaulių, Raseinių, Rokiškio, Molėtų, Anykščių rajone jaunimas ritindavo nuo kalno aprištus šiaudais, sausais lubienojais vielinius ar medinius lankus. Kai

Per Jonines vakare degydavom aukštai ant karties iškeltus fakelus, suteptus su riebalais. Reikėdavo kuo aukščiau iškelti, kad toliau būtų matyti. Paskui būdavo burtai, žaidimai (V. ŠEŠERIS, g. 1924 m., Žigaičių k.).

Šuoka ten dar į tą laužą. Lauži ten būva užkūren. Ten šuokom ten aplink tus. Nu pradžia, kad buva, ne tiek daug malka, tada šuokam, tada koki vainika, vainika ten ten upi diejuom, o ta pleuki į mares (M. ANTONOVA, g. 1917 m., Skirvytėlės k.).

Ne viens laužas degdava, degdava ten daug jųjų. Kas nuvažiuodava su savo muzika, kaims tai turėdava sava orkestras, lauža užsidegdava. Padarydava toki, nu, iškamša padarydava, iš senų tų, būdava, kaip tie, kombinzonai būdavo, vyrai kur traktorius tvarkydavo, tai jau tas iškamša padarydava, kuojas, rankas, viskas yra. Pagaliau įkišdava čia tuos, ant ranku užmaudava viska, galva, kepure uždiedava, tai paskiau sudegydavo, atseit raganas jau yr (R. UŽPELKIENĖ (ŽABAUSKAITĖ), g. 1932 m., Ropkojų k.).

Nu, Jonines, jo tada eidavo į kai kuriuos kaimus, eidavo daugiau ir, žinai, kokčių kūrendavo, aplink šokdavo, kun viską, vaidindavo ko kas išmanė – sudarė juk čia jaunuomenė [...] abidvi su seserim esam buvę vaidinimuos. Buvo pravodninkai kartais kurie mokėdava daug dainų, dainas dainava, viska (G. PRIČINAITĖ, g. 1922 m., Klaipėda).

O pas vokiečių buvo teip: Joninių išvakarėse tai būdava smalos kibiras ir ant kokios karties pakabintas ir uždegdavo. Tai degydavo per

<u>kuriose vietose garbę ritinti ratus suteikdavo būtent Jonams [...] O. Vilimaitė tvirtina, kad paprotys nuo kalno ritinti degančius lankus, ypač pietinėje Nemuno pusėje, priėjo paskutiniaisiais šimtmečiais, nusižiūrėjus nuo vokiečių. Ji mano, kad riedantis ratas simbolizuoja nuo Joninių pradėsiančią tolti saulę</u> (Marcinkevičienė ir kt. 2003, 71–72).	Jonines tas. Nu, o kai mes pradėjom jaunimas daugiausia lietuvininkų, tai kokį nors laužą sukūrendavome, tai šokdavome, tai dainuodavome (M. BLEŠER (BLEŠERYTĖ), g. 1922 m., Užvilčių k.). Nu būdavo, būdavo tokia kaip sakant Joninės šventė. Jono šventė būdavo. Paskiau būdavo Jono dien važiuodavo į Juodkrant, čia su laivu važiav per marias į pajūrį, tai ten bus didžiausia šventė. Iškilme iš visur suvažiuos laivai suplauks. Žinai, tokie motoriniai, kiti su burėmis laivai važiavo, ten iškilminga šventė. Jaunimas jaunimas tik važiuodavo. Vakaruškos būdavo. Kas nevažiavo, tas būdavo čia. [...] tai Venskuos buvo toks miškiukas, tai tam miškiuke šventėm Joninę. Sūrį ūkinink(a) sulyd, pyragą iškeps. Paskiau eisim laužą užkurt (M. BUBIENĖ, g. 1912 m., Dituva).
2. Kupoliavimas; vainikų pynimas, jais būrimas, jų deginimas	
Dzūkijoje, Merkinės apylinkėse ir kitur, dar neseniai Joninių išvakarėse jaunimas rinkdavosi bendrai pasilinksinti. Pindavo vainikus, kaišydavosi gėlėmis ir vainikais, kurdavo laužus, šokdavo, dainuodavo, linksmindavosi, mėtydavo žoles ir vainikus į ugnį, o tuos, kurių nesudegindavo, sušerdavo karvėms, tikėdami, kad nuo Joninių žolių ir vainikų karvės daug pieno duosiančios. Pietų Lietuvoje yra paprotys Joninių žolėmis kaišyti namų pastoges, čiukurus, aukštinius ir visokiuis plyšius, pro kuriuos vaikščiojančios laumės ir piktos dvasios (Buračas 1993, 270–	<u>Per Jonines vainikėlį pindavom į medį mesdavom. O teip, nu, dabar Jonines, kad gražiai švenčia ir tuos vainikėlius leist į upę, pas mus nebovo. Iš devynių rūšių gėlių turėjo būti vainikas nupints. Ir tada turėjom ant kryžkelio nueiti ir nogara atsisuki mest į medį – kelintą kart vainiks pakimba, po tiek metų apsiženysi</u> (M. KYBELKIENĖ, g. 1904 m., Pjaulų k.) Būdavo įvairūs žaidimai. <u>Slapčia Jonui kabindava vainikus ir jis turėdava įspėt, kas tą padarė. Ir jeigu įspėdavo nors vieną, tai tas išduodavo ir kitus. Jonas turėdavo juos kviesti</u>

271). <u>Per Jonines daug burtų ir prietarų žino mergelės, mėgstančios spėti apie išteklėjimą ir savo mylimą bernelį. Dzūkijoje, Merkinės apylinkėje ir kitur, tikina, kad mergelė, norėdama sapne pamatyti savo išsvajotą bernelį, turi Joninių vakarą nusipinti vainiką iš dvylikos spalvų ir dvylikos gėlių. Su tuo vainiku reikia eiti miegoti, [...] Panemunėlio valsčiuje Joninių vakarą mergelės nusipina po vainikėlį ir meta į ramų vandenį. Iš tos pusės, kurion vainikas nuplauks, bus bernelis. Skapiškėčių prietaras byloja, kad Joninių naktį reikia apeiti tris laukus ir iš visų trijų nusiskinti po gėlę, nusipinti vainiką, tą vainiką pasidėti po savo pagalviu ir užmigti. Tas vaikas, kuris ateis to vainiko, ir bus žadėtasis. Panevėžietės, norėdamos sužinoti, ar tais metais išteklės, nusipina Joninių vakarą keturis vainikus ir meta į šulinį keturiose vietose. Jei visi vainikai suplauks į vieną vietą, vadinasi, metusioji vainikus tais metais išteklės. Rokiškio mergelės, norėdamos sužinoti, kuri pirma išteklės, nusipina po vainiką, nueina prie upės ir visos sykiu meta vainikus į vandenį vienon vieton. Kurios vainikas pirma pasieks krantą, ta pirmoji ir išteklės (Buračas 1993, 272–273).</u> <u>Iki šiol dar dažnas tebėra paprotys rinkti gydomąsias ir šiaip žoles arba „kupoliauti“.</u> <u>Apie Papilį: „Prisirauna kupolių, prineša pas ulyčios vartus, pakrato po saujelę ir šokdavo. Kitos, t.y. moterys, parsinešę kupolius namo ir sušutinę, duodavo karvėms atsivedus. [...]</u>	<u>į svečius ir „baust“ – turėjo pavaišinti. Aš darydavau gudriau: prismeigdavau vainiką su yla, kad Jonas nespėtų manęs pamatyti (V. ŠÈFERIS, g.1924 m., Žigaičių k.).</u> <u>Juoninės, daleiskim taip, gana senai aš buvau irgi Rasuos šventiej. Ir vainikielius pynėm iš ramuniu, iš laukiniu gėlių. [...] ir dabar, kur turim tuos nupintus vainikielius, dar ten ant tuokį skyduka va, vienaip, kitaip lentuties sukaltos, padiet ta vainikielį. Ir ten yra žvakutės. Ten viena ir keturios, ir dvi, įvairiai. Nu ir supranti, paleid(a) ant vandens ir čiuož. Ir kaip įduomu. Viena paleida, antra, trečia, ant to vandens jie neskęsta ir jie taip būn(a) (E. MIEŽIENĖ (GODYTĖ), g. 1936 m., Timsrių k.).</u> <u>Vainikus pindavom(e), leisdavom(e) su žvakute Nemunu. Jonus pasveikindavom(e), vainikus uždėdavom(e) jiems. [...] Laužus degindavome, jo viska, čia prie Nemuno (G. ENDRIUKAITIENĖ (PETRAVIČIŪTĖ), g. 1951 m., Rusnė).</u> <u>Joninės visad ant Rambyna būdava, būdava Rambyno šventė per Jonines. Nu, ta taip liaudies folksai ir ta būdava Joninės, i gėlių vainikus pindavo, ir vaišės gamindavo įvairiausius tais kepsnius, naminė duona kur katra šeimininki, katras skaniausi gražiausi padarys ir na, tai šokių ir dainų ir anekdotų pasakojimai (M. ENDZELAITIENĖ (FETINGYTĖ), g. 1932 m., Kerkutviečiai).</u> <u>Nu, paskiau tą vainiką ne per duris, per langą įmest ant lovos, užmest naktį po paduška pasikišt – susapnuosi savo būsimąjį vyrą. Nu,</u>
--	---

Prieš Jonines nuo pusdienių eina mergos, moterys rauti kupolių – tai žolės, kokie mėlynžiedžiai ir daug kitų. Pasidėdavo kur nors pakraigėje ir stovėdavo ligi žiemos. Pašušvio apyl. Moterys, kurios nusimano ligų gydime, vakare prieš šv. Joną apsirūpina gydomų žolių atsarga: „Eiti tą dieną į lanką žolių rinkti, vadinasi „kupoliauti“ [...] Joninių naktį renka gėles ir pina vainikus, paskui sukuria ugnį ir šoka apie ją degindami vainikus. [...] Joninių vakare gena namo gyvulius prieš saulėlydį ir papuošia jų ragus vainikais (Priekulė). Berželių vainikus pritvirtina prie galvijų ragų ir vienam jaučiui pririša (užkabina) didelį vainiką ant kaklo. Atrodo, kad šis raguočių vainikavimo Joninėse paprotys žinomas tik Prūsų lietuviams (Balys 1993, 220–224).	mes visos mergaitės darėm taip, ir aš susapnavau ir atsimenu tokes dideles akis turėjo (E. VENDELIENĖ (ŽIOBRYŠ), g. 1929 m., Sakūčių k.). Linksma šoksim, žinai paskiau vainiką mest reikia, žinai par galvą, jei pasikabys – apsižanysi (M. BUBIENĖ, g. 1912 m., Dituva).
3. Paparčio žiedo ieškojimas	
Kad per Jonines papartis žydi, visur Lietuvoje gali išgirsti pasakojimų. Žemaičiai sako: „Ar paparčio žiedą turi, kad taip viską žinai?“ Kas nori viską žinoti, būti nematomas ir turėti burtininko galybę, tas turi rasti paparčio žiedą. O jį rasti esą labai sunku. Papartis žydįs tik vieną kartą per metus, pačiame Joninių vidurnaktyje, jo žiedą saugojančios laumės raganos ir piktos dvasios. Kas eina paparčio žiedo ieškoti, turi pasiimti rožančių ir pašventintą žvakę. Nuėjęs į mišką, turi atsistoti papartyne, apsibrėžti ratą aplink save šermukšnine lazda, jame pasikloti baltą drobulę ir melstis. Jam besimeldžiant, rodysis	Mana tievs pasakuoja, kai jo tievs nakti dvylikta valanda ėje paparče gaudyt, atseit jis tur pražydėt per Jonines. Jis žieda iskleidi, tas žieds nukrint, pagauni – tau laimi bus visam gyvenimui. O mana dėduks bova tuoks nebaugus, jis nieka nebijuoje, energings tuoks, apsišvietes žmogus. Eidava keli ir parbiegdava vis dvylikta valanda nakti. Netoli dvylika, aš lauk kada pražys tas paportis. Pridieji kaukt visokiais balsais, cypt pradieja visokiu snukiu rodytis ir jis parbiega, i nesulauki ir parpūti. Sakė: „Ne, neįmanoma“. Tau, skaitos, laimės nėra. Jei ta paparti būčiau radis, būčiau visa pasauli valdys (E. KREPŠTELIENĖ, g. 1925

<i>įvairios piktybės, gąsdindamos cyps, kauks įvairiais balsais, bastysis aplink ratą, bet peržengti jo negalės, todėl reikia kentėti ir nebijoti. Kai tik gaidžiai užgiedos, visos piktybės pranyks, o ant drobulės rasi paparčio žiedą, tada būsi laimingas, ko panorėsi, tą ir turėsi (Buračas 1993, 272).</i> <i>Kas turi radęs paparčio žiedą, tas viską žino, kas dedasi pasaulyje, dargi žino ir kitų žmonių mintis, taigi, pasidaro tarsi burtininkas ir yra laimingas, nes žino, kur galima rasti pakastus lobius (Priekulė ir Liobartai). Šv. Jono naktį reikia pinti vainiką iš paparčių. Jeigu bepinant surasi paparčio žiedą, tai žinosi visų gyvulių kalbas (Suvalkija). [...] Norėdamas rasti paparčio žiedą, Joninių išvakarėse turi atsigerti visiškai juodo gaidžio, neturinčio nė vienos šviesios plunksnos, kraujo, – tada tikrai rasi (pl. žr. Balys 1993, 235–237).</i> <i>Norintis rasti paparčio žiedą naktį eidavo į miško gilumą, kur negirdėti nei šuns lojimo, nei gaidžio giedojimo. [...] Vilniaus apylinkėse manyta, jog paparčio žiedą lengviau galima rasti, numatytoje vietoje po moliniu puodu apvožus degančią žvakę ir šventinta kreida aplink save apibrėžus ratą (pl. žr. Dundulienė 1991, 283–284).</i>	<i>m., Žemaitkiemio k.).</i> <i>Jonines švęsdavom mes gražiai. Rambynas buvo tas kalns tenai ant Rambyna kalan [...] karnavalai būdavo, viskas, oi ka būdavo gražiai Rambyne. Ten paparčia ieškodava čia jaunims. Tai būdavo jaunims ten, kiti šokdava pri lauža, muzika būdava, šuokdava. Šokdavo valsą, nu viska, nu fokstrota, šokdava, grodava čia ant šito kalno, vietos daug buvo (R. UŽPELKIENĖ (ŽABAUSKAITĖ), g. 1932 m., Ropkojų k.).</i> <i>Uoj kaip ten įduomia buva. Paskui mes iejam paparčia žiedo ieškuoti [...] kur tik tas paparčio žiedas turietu slieptis, ten daugiau babaušių (E. MIEŽIENĖ (GODYTĖ), g. 1936 m., Timsrių k.).</i>
4. Maudymasis naktį upėse, drabužių skalbimas	
<i>Mergaitės Joninių vakare irgi nesnausdavo. Vakare eidavo upėn ar ežeran maudytis. Sakoma, kas Joninių naktį išsimaudo, pasidaro daug gražesnis, sveikesnis.</i>	

Mergaitės visuomet prausdavosi, maudydavosi ir kasas mazgodavo upėse, mat vanduo Joninių naktį turįs didelę galia. Taigi ir maudosi, kas tik gali (Buračas 1993, 277–278).

Joninių naktį moterys ir mergelės eina į upes, ežerus arba tvenkinius praustis ir maudytis. Taip daro todėl, kad tiki, jog tą naktį maudosi deivės Laumės (Biržų apskr.). Joninių naktį mergelės ir moterys nešasi į upes ir ežerus savo drobinius skalbinius skalbti. Taip daro, kad sveikatos ir laimės turėtų (Biržai) [...] Jei nori ištekėti, turi Joninių naktį išsimaudyti upėje ar ežere, apskritai kokiame nors vandenyje (Pabiržė) (Buračas 1993, 286–287).

Kas Joninių naktį išsimaudo, pasidaro daug gražesnis, sveikesnis. Mergaitės visuomet prausdavosi, maudydavosi ir kasas mazgodavo. Sakoma, kad niekados vanduo tokios didelės galios neturi kaip Joninių naktį. Jei burna inkštiruota, reikia prieš Jonines salei nusileidus rasa praustis. Jei žmogau kūnas nešvarus (spoguotas), reikia šv. Jono saulei tekant voliotis po rasą (Želva). Jei turi niežus, pasivoliok po rasą Joninių rytą – ir būsi kai piene mazgotas. Lig šv. Jono negalima maudytis, nes šv. Jonas dar neapkrikštijo vandens (Šešuoliai) (Balys 1993, 226–227).

Joninių naktį, nors ir ne visur, svarbus vaidmuo buvo teikiamas vandeniui. Irstydavosi valtimi, taškydavosi (Balninkų, Leipalingio, Obelių, Žiobiškių apyl.), laistydavosi, „kad gyvasties priduočiau, žvalumo

ir stiprybės“ (Gudžionys). Kitur ir maudydavosi, vėl taškydamiesi, nes „vanduo apvalo“ (Arnionys). Buvo moterų ir merginų, kurios Joninių naktį, todėl maudydavosi, kad šią naktį ir laumės maudosi (Biržų apyl.), merginos – dar ir tam, kad ištekėtų (Pabiržė) (pl. žr. Kudirka 1991, 31).	
5. Įvairūs tikėjimai, būrimai	
Gardino apskrityje ir kitus yra sakoma, kad Joninių naktį medžiai kalbasi ir vaikšto iš vienos vietos į kitą. Medžių kalbą gali suprasti tik burtininkai, žyniai ir tie, kurie turi paparčio žiedą. Kupiškėnai sako, kad Joninių rytą saulė puošiasi: pasidaro raudona, mėlyna, įvairiai mainosi, mirga ir plazdena. Žemaičiai teigia, kad Joninių rytą saulė linksmiasi, šokinėja, šoka. Rytų Lietuvoje buvo tikima, kad Joninių naktį laumės arklius jodinejančios, todėl tą naktį visi ūkininkai arklius šerdavo namie, naktigonėn nejodavo. Daug kur tenka girdėti senus žmones pasakojant, kad Joninių naktį paslėpti turtai pasirodo, pinigai dega ir vaikščioja, bet juos gali paimti tik nebailus žmogus, drąsuolis, ir tai tik per didelį vargą (Buračas 1993, 271). Jei nori, kad strazdanos nuo veido pranyktų, reikia Joninių vakarą rugių rasa nusiprausti (Merkinė) [...] Dieną prieš Jonines mergaitės pasninkauja: nieko nevalgo ir negeria. Kas naktį sapne paduos gerti, tas ir bus jos vyras. [...] Kad laukuose ar daržuose neaugtų piktžolės, nuogas turi Joninių rytą jas išrauti ir atbulai pasodinti (Merkinė) (Buračas 1993, 286).	Nu, galieji ten dar i švinių laistyt anį į vandenį, žiūriet kas ten būs [...] nu, kas tas švinas – anį įliedava į tą vandenį. Visuokios figūras: karstas išeidava ir vainikas išeidava, ir žiedas išeidava. Nu, tai ani paskiau išssiaiškin – kartais tai reiškia jau mirties, jeigu jau ten kuoki žiedą – jau vestuvis (L. AUKŠKELIENĖ, g. 1920 m., Kintai). Dvidešimt ketvirtą biržely rinkdava mergeles laukinių kvietkų ir surišus užmesdava ant stoga. Ryte vėl nuimdava. Sakydava, tai gerai smilkyti nuo visokių ligų (A. KARVELIENĖ (MEŠKAITYTĖ), g. 1906 m., Antivenčiai). Tą švento Jono naktį labai minėdavo. Tą naktį suvesdavo visus gyvulius į tvartą. Juk vasara, šilta. Bet gyvuliai būdavo per naktis lauke. O švento Jono naktį tai vesdavosi būtinai į tvartą, nes sakė ragana joja per svieta. Ir saugodavo tas karves (Š. PTAŠINSKIENĖ (GRIGOLEIT), g. 1932 m., Šilvių k.). Būdava dar taip: vakare išpjausi žemės velėną, kur žemė yra ir apversi tą velėną, o rytą eisi pažiūrėti – jeigu skruzdės – aha, tai ištekesi už darbininką, o jeigu koki žibanti vabalėliai, tai už valdininką ištekesi (M. BLEŠER (BLEŠERYTĖ), g. 1922 m.,

Šv. Jono naktį paimti baltą nosinę ir triskart perbraukti per rasą, – kas pirmas vyrų nusišluostys ta nosine, tas bus mylimasis (Antazavė). [...] Šv. Jono vakarą reikia išpjauti iš žolyno velėnos gabalą ir pasidėti po lova, o iš ryto atsikėlus pažiūrėti: jei velėnoje bus du kirminukai, tai tais metais apsivesi, jei vienas ar nei vieno – tai ne (Skaistgiris). [...] Reikia šv. Jono naktį 12 val. sudeginti juodo teliuko plaukų ir tais pelenais ištrinti piniginę, tada visuomet turėsi pinigų (Leipalingis) (pl. žr. Balys 1993, 255–261). Kitados manyta, kad rytmetinė rasa turi nepaprastos gyvybinės galios. Tuo pasinaudojančios ir raganos, kėslandamos į kaimynų turtą. Jos ypač taikosi atimti karvių pieną. Todėl išgenamoms karvėms duodavo šv. Agotos duonos, kad kerai neveiktų. Arba reikia apie dvyliką valandą nuoti prie karvių, iš kiekvienos išmelžti po tris lašus pieno. Tada paimti devyneriopų dieną ir vakare surinkti žolynų, išvirti ir supylus į nuovirą tuos pieno lašus sugirdyti karvėms (Klimka 2009, 82–83).	Užvilčių k.). Joninių naktį gyvulius parvesdavo į namus, kad čerauninkės neužkerėtų. Per Jonines šokdavo, dainuodavo (E. FILOZIENĖ, g. 1926 m., Poškų k.). Visokių gėlik pasidėjus tą vakar – po tris gėliks po pygalv(i) pasidėj. Tad sapnuoj savai. Vis Jon vakar turėj visas karvs suvest į stala, negalėj nė vien karv(i), nė veršs būt lauk. Vis jėnau jėnau sak, kad ragans apčėravos. Į Vokietyj, tai balandž trysdešymtoj irgi nė viens gyvols negalėj būt lauke. Irgi skaitės ar kok(i) čeraunynk naktės (ŠERNIENĖ, g. 1905 m., Vanagų k.).
---	---

Plačiau apie Joninių papročius žr. 6.5. priedą, p. 374.

Remiantis spausdintiniais šaltiniais, KUTRF fondų medžiaga, Šilutės muziejaus fondų XX a. II p. ekspedicijų medžiaga ir darbo autorės Klaipėdos krašte (Rusnėje, Kintuose, Katyčiuose, Klaipėdoje) surinkta ir užrašyta pateikėjų medžiaga, pateikiama lyginamoji analizė apie tai, kas iš šitų visoje Lietuvoje užrašytų pagrindinių Joninių veiksmų yra išlikę arba modifikuota Klaipėdos krašte:

1) Klaipėdos krašte pagrindinis šventės akcentas – laužų kūrenimas, raganos deginimas kuo aukščiau ant kalno: Joninių išvakarėse tai būdava smalos kibiras ir ant kokios karties pakabintas ir uždegdavo (Marija Blešer (Blešerytė), g. 1922 m., Užvilčių k.). Šventės išvakarėse

aukštesnėse vietose per naktį kūrendavo laužus ar degindavo ant ilgų karčių pamautas senų ratų stebules, dervos pripiltas statinaites: *ilgą kartį arba šiaudų kūlį, bačką pripildava dervos, aukštai pakeldavo jo, nu, tai jau raganas degydavo* (Verneris Pėteraitis, g. 1928 m., Katyčiai). Tikėta, kad apšvietusi kuo platesnę apylinkę šviesa apsaugo pasėlius nuo burtų, kitų negandų: *Janinų vakarą raganą pakūrėm. Tai parengsim ant karties kibirą ar ten ugniakurą, kad gerai degtų, tai pakūrsim aukštai, kad matyti toli per kaimus per kitus kaimus. Apie Karaliaučiaus apylinkę, tai jie turėjo ir raganą, ale tai jie tą raganą ne ant karties, bet ant žemės pakūrė. Tai buvo tikima, kad ta ugnis su ragana laimę gabena ir pasisėkimą prie visų darbų* (Henrikas Laužius, g. 1912 m., Vėlaičių k.). Kuršių nerijos žvejai laužus kūreno iš į krantą išmestų laivų nuolaužų bei senų valčių lentų (MLE 2000, 649). O. Vilimaitė, aprašydama Mažosios Lietuvos Joninių papročius, ugnis taip pat sieja su raganomis²⁷: *Laužai aukštumose kūrenami ir dar šiandien, tačiau labiausiai paplitęs yra raganų deginimas. Jaunuoliai ant aukštos karties užtaiso smaluotą bačką, prikimštą pjuvenų ir kita ko, užbarsto druskos, kad ugnis stipriau spragsėtų. Raganos linksmai dainuojant ir žaidžiant sudeginaimos dėl to, kad niekam nebūtų kenksmingos* (Vilimaitė 1941, 116–121).

Gražiausia šventė buvo švenčiama ant Rambyno kalno, kur buvo deginama ant aukštos karties ragana: *aš vis žiūrėjau ir žiūrėjau į tą ant aukštos karties iškeltą degančią smalinę statinę, kur ta ragana. Juk ji turėtų pasirodyti, į dangų išlėkti. Kada juodi smalos dūmų kamuoliai kildavo iš statinės, aš vis laukdavau, kad ji pasirodytų. Bet kai smalinė baigdavo degti ir degančios lentelės ant žemės kristi, gailėjau tos raganos, kad ji turėjo sudegti [...] Per Jonines Rambyne būdavo kalbų, vaidinimų, choro dainų, laužo deginimas, vaišės ir šokiai* (Pėteraitis ir kt. 2003, 11–16 (pasakoja E. Jankutė)). Raganomis buvo gąsdinami ir vaikai: *mūsų naktį vaikų nesivesdava, varydava mieguot. Atseit raganas degindavo. Vaikus varydava mieguot ir gąsdindavo, kad ten raganas degina* (G. Švederskis, g. 1933 m., Usėnų k.).

Buvo šokama bei dainuojama, šokinėjama per laužą poromis. Didžiojoje Lietuvoje taip pat buvo kūrenamos ugnys: *Švento Jono naktį susirenka lauke daug žmonių, nuplėšia beržo žievę, susuka, paskui, pririšę prie karties, uždega, iškelia į viršų ir šokdami aplink šią kartį dainuoja* (Buračas 1993, 270). Buvo deginamos ant karčių užmautos ratų stebulės. Aukštesnėse vietose kurdavo laužus. *į juos tempdavo viską: ratus, kubilus, rėčkeles, todėl Joninių vakare žmonės viską slėpdavo arba saugodavo. Lauže degindavo dagius, usnis, dilgėles, kad raganos gyvuliams nepakenktų* (Laurinkienė 1990, 30). Sprendžiant iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos, galima teigti,

²⁷ Ugnis su raganomis sieja ir Šiaurės Lietuvos gyventojai. J. Šliavas rašo: *vakare ant kalno bernai raganoms sukurdavo laužą ir iš tos vietos pasišalindavo, sakydavo, kad, kai laužas perdegdavęs, ton vieton iš visų kraštų sulėkdavusios raganos ir keldavusios puotą. Jos linksmindavosi visą naktį iki pat ryto, o rytą išsiskirstydamos surinkdavusios nuo žolių rasą. Patys žmonės linksmintis rinkdavosi į kitą vietą, dažnai linų lauke, kad prie jų neprietų raganos* (Šliavas, 1996, 129).

jog Klaipėdos krašte raganų deginimo paprotys pradeda nykti. Darbe yra iššifruoti ir užrašyti 24 etnografiniai pasakojimai apie lietuvininkų laužų kūrenimą. Tradiciniai šaltiniai teigia, jog ilgiausiai Joninių šventimo papročiai, pasibuvimai prie ugnies išsilaikė Šiaurinėje ir Vidurio Lietuvoje (pl. žr. Marcinkevičienė ir kt. 2003, 74).

Taigi visoje Lietuvoje per Jonines veikė raganos. Pasak J. Kudirkos, skirtingai nuo mitinių Kūčių nakties raganų, Joninių raganos – trejopos: burtininkės „čerauninkės“ – tai paprastos blogavalės kaimietės, siekiančios kerais perimti kaimynų karvių pieną ir javų derlių; laumės – kad būtų gražesnės, jas sekamos moterys ir merginos raičiodavosi po rasotas pievas, maudydavosi vandenyje; ir trečios – raganos velnių bendrininkės: jos panaudodamos pragariškas jėgas, trukdė pasiryžėliams įgyti paparčio žiedą (Kudirka 1991, 43). Kodėl *ragana* yra deginama? Ar nebūtų galima lietuvininkų per Jonines deginamos *raganos* sieti su Užgavėnėse naikinama More? Ar tikrai *ragana* ir Morė atitinka archajiškąją stabo žudymo idėją? Abu šie antropomorfinių būtybių simboliai yra deginimo objektai, tačiau skiriasi jų chronologinis sluoksnis. Pasak A. Rekašiaus, Morės „žudymo“ apeiga yra labai sena, patyrusi skirtingų kultūrų poveikį, daug kitusi. Tuo pačiu šioje apeigoje atsispindi ir sakralinio pasaulio pokyčiai pasaulėjautoje (Rekašius 1991, 13). Lietuvininkų Joninių ragana galėtų būti atsiradusi daug vėliau, XVI–XVIII a., kai vyko raganų medžioklės: *Eustachijui Valavičiui, kaip evangelikui, buvo žinomi Prūsijoje dažnai leidžiami Bažnyčios ir pasaulietinės valdžios įsakai, kuriuose pasisakoma prieš stabmeldystę, burtininkavimą, per didelį svaigiųjų gėrimų (alaus) vartojimą per įvairias šventes. [...] Įtraukti į nuostatus punktą apie raganavimą, burtininkavimą skatino ir visoje Europoje anuo metu išplitusi raganų persekiojimo manija. Raganavimas nusikaltimu buvo laikomas ir Lietuvos Statute* (BRMŠ 2001, 611–612). *Bajorai nesivaržo moteris, savo pačių įtartas raganaujančias, tikrinti plukdymu vandenyje, pagaliau kankinti baisiausiais kankinimais, netgi, kas dar blogiau, neprisipažinusias, gyvas sudeginti ugnyje arba kitu būdu nužudyti* (BRMŠ 2005, 84). Galbūt lietuvininkai matė raganų deginimo laužus ir tas vaizdinys išliko jų atmintyje, vėliau perduodamas pasakojimų forma. Kita vertus, sprendžiant iš informantų pateikiamų pavyzdžių, lietuvininkų deginama ragana galėtų būti laikoma blogavalė kaimynė, siekianti kerais perimti karvių pieną. Norint rasti atsakymus į šiuos klausimus, reikėtų nuodugniai peržiūrėti raganų bylas Lietuvoje (BRMŠ 2001, 425–437). Ši problema labai įdomi, tačiau uždavinio ją išanalizuoti darbo autorė sau nekėlė.

Lietuvoje paplitęs paprotys per Jonines upėse ar ežeruose plaukioti gėlėmis ir vainikais išpuoštomis valtelėmis, kuriose būdavo kūrenama ugnis. P. Dundulienė teigia tokių valtelių mačiusi Neryje dar apie 1935 metus. Kairiojo Nemuno kranto jaunimas mėgo Joninių vakarą išplaukti su luotais, kurių pirmagalyje įstatydavo senus puodus ar dubenis su smalikais ir degutu. Aukštaitijoje buvęs paprotys upeliais plukdyti medinius vežimų ratus, apipintus žolynais, o viduryje degdavo

ugnelė. Ugnis ant vandens gali būti labai senas švenčių reliktas. Beveik visuose lietuvių XIX–XX a. tradicinių papročių aprašymuose vanduo ir ugnis yra neatskiriami apeigų elementai (Marcinkevičienė ir kt. 2003, 72). Pasak Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus Istorijos skyriaus vedėjos Zitės Genienės, Klaipėdoje, Smiltynėje Joninių naktį laiveliais, papuoštais lampionais, buvo plaukiama į Kuršių marias. Kad būtų kuo daugiau šviesos, mariose uždegdavo deguto statines (2002, prieiga per internetą: <http://www.straipsniai.lt/jonines/puslapis/12091>).

2) Klaipėdos krašte viena svarbiausių prosenovinių apeigų – kupoliavimas, t. y. žolynų rinkimas iš 7 laukų 9 rūšių pievos augalų: *Joninių čėse ėjo į lauką ir pievas kupolių ieškot. Kožna moteriškė parsinešė pungulį kupolių ant kiemo. Ale pirmučiau neįnešė į stubą; ji ėmė šnūrą ir supėšė pungulį dilgėlių, tą ji surišo su kupolėmis ir viską movė ant ilgos smaigos, kieme įstatytos. Antrą dieną jau nusmukė žemyn. Tai gaspadinė išėjus žiūrėdama sakė: „Ragana jojo ant kupolių, ale ji šikną išsidilgino.“ Tai vėl aukštai movė tas kupoles ant smaigos ir ten liko iki Petrinių* (Lietuvininkai 1970, 386). Į laukus išeidavo visas kaimas būriu, dainuodami šventei skirtas dainas. Surinkę žolynus, apvainikuodavo aukštą kartį ir pastatydavo prie rugių lauko kaimo pakraštyje. Iš surinktų žolynų lietuvininkės pynėsi vainikėlius (be siūlo) ir svaidė sau per galvą į beržą ar gluosnį, stebėdamos, iš kelinto karto užsikabins už medžio šakų – po tiek metų mergina ištekėsianti. Grįžusios namo vainikus į trobą mesdavo pro langą arba sau per galvą: *nu, paskiau tą vainiką ne per duris, per langą įmest ant lovos, naktį po paduška pasikišt – susapnuosi savo būsimąjį vyrą. Nu, mes visos mergaitės darėm taip, ir aš susapnavau ir atsimenu tokias dideles akis turėjo* (E. Vendelienė (Žiobrys), g. 1929 m., Sakūčių k.). Namuose jie ilgai laikyti kaip sveikatos ir laimės simbolis. Šventės išvakarėse susirinktų vaistažolių dalį moterys sušerdavo karvėms, kad būtų pieningesnės, kitas – išdžiovindavo kaip vaistą nuo įvairių ligų. Etnografas J. Kudirka teigia, kad dar XX a. 3–4 dešimtmečiais Ignalinos (Paringio apyl.), Molėtų (Balninkų, Dubingių, Luokesos apyl.), Marijampolės (Liudvinavo apyl.) ir Anykščių (Svėdasų apyl.) rajonuose aikštelėje arba prie jos keldavo ažuolų arba kitokių žalumynų su darželio gėlėmis, pynėmis papuoštą kartį su prie jos viršaus pririšta žolynu, o Paringio apyl. – jonažolių puokšte. Luokesos apyl. ją vadino Kupole, Liudvinavo apyl. – Joninių puokšte (Kudirka 1991, 30). Mažajoje Lietuvoje tokia puokštė taip pat buvo vadinama kupole. Vydūnas apie *Vasaros saulėgrąžos šventę* štai ką rašė: *moteris ir mergaitės, kelias dienas prieš saulėgrąžos šventę eina per mišką ir lauką rinkti visokių žolelių. Jie žino iš savo išmintingų prosenelių, kokios paslaptingos jėgos pavasarį nusileidžia į sužaliavusią gamtą iš kitų pasaulių. Dabar svarbu žoleles surinkti, išsaugoti ir pagal reikalą jas panaudoti* (Pėteraitis ir kt. 2003, 370).

Papildomų galių žolynas įgyja supintas į vainiką. N. Laurinkienė rašo, kad vainikas tai realija, žyminti žmogaus ar kitų gamtos bei kultūros objektų subordinaciją aukštesniajai kosmoso

sferai. Jis išskiria apvainikuotą objektą iš profaninės aplinkos, apsaugo jį nuo pavojingų chaotinių jėgų, tuo pačiu ir laiduoja vidinę tvarką jam pavaldžiame žmoguje (Laurinkienė 1987, 32–33). Kad Joninių vainikai įgautų ypatingą maginę prasmę, įspėtų ateitį, jie visoje Lietuvoje pinami ypatingu būdu – nė žodžio nepratariant, be siūlo, iš tam tikrų gėlių rūšies, spalvų, skaičiaus, perėjus tam tikrą laukų skaičių ir pan. Taigi ištyrus XX a. II p. etnografinę medžiagą, galima teigti, jog Klaipėdos krašte šis paprotys dar visai neseniai buvo gajus, o dabar ši apeiginė šventės dalis peraugo į žaidimą. Darbe yra užrašyta 19 etnografinių pasakojimų, susijusių su kupoliavimu ir vainikų pynimu.

3) Didžiojoje Lietuvoje, labai svarbus buvo paparčio žiedo ieškojimas – apeigos maginė prasmė. *Senovės lietuviai tikėjo, kad Rasos šventės vidurnaktį žydįs papartis. Bet paparčio žiedą esą sunku nuskinti, nes jis žydįs tik vieną akimirką ir jį saugančios baidyklės* (Dundulienė 1991, 283). J. Kudirka teigia, jog paparčio žiedas Mažojoje ir Vakarų Lietuvoje buvo vadinamas *diemedžio žiedu* (Kudirka 1991, 25). Paparčio žiedas galėjo sietis su grįžtančia saule – svarbiausiu gamtos įvykiu. Paparčio žiedas – laimės ir aiškiaregystės simbolis: jį radęs įgyja antgamtinių savybių, tampa protingas, laimingas, sužino įvairias paslaptis, supranta gyvulių kalbas, mergaitės greitai ir laimingai išteka (Kudirka 1991, 25; Balys 1993, 234–239; Dundulienė 1991, 281–283). Klaipėdos krašte taip pat tikėta stebuklingomis paparčio žiedo galiomis: mana tievs pasakuoja, kai jo tievs naktį dvyliktą valandą eję paparče gaudyt, atseit jis tur pražydyt per Jonines. Jis žiedą išskleidžia, tas žieds nukrint, pagauni – tau laimi bus visam gyvenimui. O mana dėduks bova tuoks nebaugus, jis nieka nebijuoja. Tai eja ieškot keliese, bet kiti pabėgo. Netoli dvylika, dėduks lauk kada pražys tas paportis. Tik girdi, kad pradięji kaukt šmėklos visokiais balsais, cypt pradięja, visokių snukių rodytis ir jis parbiega, ir nesulauki, parpūtė. Sakė: „Ne, neįmanoma“. Tau, skaitos, laimės nėra. Jei tą papartį būčiau radis, būčiau visą pasaulį valdys (E. Krepštelienė, g. 1925 m., Žemaitkiemio k.). Kad paparčio žiedo ieškojimo mitas – buvęs labai svarbus visoje Lietuvoje (ypač Pietryčių ir Rytų Lietuvoje), pagrindinis Joninių šventės momentas, rodytų ir paskutiniųjų metų ekspedicijų užrašai. N. Marcinkevičienės surinkta etnografinė medžiaga parodė, jog visi apklausti pateikėjai žino tikėjimų, susijusių su karvių kerėjimu ir paparčio žiedo stebuklingumu (pl. žr. Marcinkevičienė ir kt. 2003, 93). Klaipėdos krašte yra užfiksuoti 4 panašūs pasakojimai, tačiau sprendžiant iš XX a. II p. pateikėjų medžiagos, šis paprotys yra visiškai sunykęs.

Legendos apie stebuklingą paparčio žiedą, pražystantį Joninių naktį, žinomos ir kaimyniniuose kraštuose į rytus. Gudijoje užrašyti tikėjimai, analogiški mūsų šiem. Sakoma, kad žiedas nepraranda stebuklingų savybių (suprasti žvėrių, paukščių, medžių kalbą, pamatyti paslėptus turtus ir pan.) tik jį įsiuvus į dešinės rankos delną. Čia paplitusi legenda apie Kupolinių diedą, vaikščiojantį su krepšiu ir renkantį paparčio žiedus (Marcinkevičienė ir kt. 2003, 95).

4) Svarbus Joninių šventės komponentas – vanduo. Visais laikais, įvairiose tautose, kultūrų senovės filosofijoje vanduo buvo gyvybės, atsinaujinimo ir atgimimo simbolis. Ilgiausios dienos – saulėgrįžos – apeigose vandeniui rodoma ypatinga pagarba. Lietuvoje šios šventės apeigos daugiausia buvo atliekamos prie vandens, vandenyje, nes niekad vanduo neturi tokios didelės galios kaip Joninių naktį. S. Daukantas rašo: *prieš tą šventę ėjęs svietas į šventas upes, ežerus praustis bei mazgotis, idant jaunais taptų, ir kas visa atliko, kaip buvo įstatyta, tas rodęsis viena valanda didžiai išmintingu ir galėjęs regėti piktus žmones, žavėtininkus ir raganas.* Joninių naktį buvo maudomasi upėse, prieš saulėtekį, išsirengus nuogai, voliojamasi rasoje. Tikėta, kad tai suteiks sveikatos, jėgų, nekils votys, neatsiras išbėrimų, veidas bus skaistus. Mažajoje Lietuvoje per Jonines ir dar kelias dienas po šventės pajūrio žvejai neplaukdavo žvejoti: tikėta, kad tuomet jūra tykanti aukų (MLE 2000, 650). L. Būgienė mano, kad šią stebuklingą Joninių vandens galią lemia jo sąsajos su ypatingą vaidmenį šios kalendorinės šventės metu turinčia saule. Joninės ir saulės grįža po jų suvokiama kaip tam tikro lūžio momentas, beje, kalendoriniame metų cikle atitinkantis vidurdienį paros cikle: galima teigti, jog ir per Jonines, ir vidurdienį, saulei būnant aukščiausiam taške, kinta jos būseną – vyksta teigiamos / neigiamos reikšmės inversija: judėjimą į viršų keičia judėjimas žemyn. Drauge su saule šį lūžį patiria visa gamta: pavyzdžiui, žmonės tiki, kad *po saulės sugrįžimo negalima sėti, akėti javus, nes nebeauga – grįžta atgal* (Būgienė, 1999, 68). Deja, XX a. II p. ekspedicijų medžiaga parodė, jog Klaipėdos krašte tikėjimas vandens galiomis Joninių šventėje yra visiškai sunykęs, ir galima teigti, kad niekad ir nebuvo toks stiprus kaip Didžiojoje Lietuvoje.

5) Joninių šventė buvo apipinta įvairiais tikėjimais, susijusiais su svarbiausiais šventės komponentais: ugnimi, vandeniu, žolynais. Nuo senų senovės be dievų garbinimo, žemdirbiai atlikdavo įvairius burtus, magiškus veiksmus, tariamai turinčius pagerinti derlių. Pavyzdžiui, paprotys lankyti javų laukus Joninėse nėra toks ryškus kaip Sekminėse. Bet jo fiksavimas kažkuriuose Lietuvos vietose dar XX a. patvirtina buvus vieną pakankamai ilgą ir svarbią vasaros šventę, kurios kai kurie paprotiniai akcentai pasikartoja keliose šventėse – Šeštinėse, Petrinėse, Joninėse ir kt. (Marcinkevičienė ir kt. 2003, 71). Kadangi Joninių vanduo taip pat suvokiamas kaip maginė priemonė, o dar prisideda magiški veiksmai vainiko, pagrindinio būrimo atributo, tai jis ir privaldė nulemti meilės ir vedybų sėkmę. Būrimų, mėtant į vandenį vainikus, užrašyta labai daug, jie žinomi visoje Lietuvoje. Paprotį leisti vainikus į vandenį N. Laurinkienė pavadino vienu iš universaliausių liaudies poezijos ir apeigų motyvu, atspindinčiu likimo, lemties idėjos suvokimą (Laurinkienė 1987, 32–33). Be spėjimų kupolėmis, vainikėliais per Jonines imamasi ir kitokių vedybinių burtų. Kai kurie jų labai panašūs į analogiškus Kalėdų burtus, pavyzdžiui: *vidurnaktį mergaitei reikia triskart apibėgti aplink namą ir klausytis, iš kurios pusės loja šunys. Iš ten atvyks būsimasis* (Mažoji Lietuva) (Būgienė 1999, 69). Klaipėdos krašte merginos taip pat būrėsi savo

ateitį: būdava dar taip: vakare išpjausi žemės velėną, kur žemė yra, ir apversi tą velėną, o rytą eisi pažiūrėti – jeigu skruzdės bus išlindusios – aha, tai ištekesi už darbininką, o jeigu kokį žibantį vabalėlį rasi, tai už valdininką ištekesi (Marija Blešer (Blešerytė), g. 1922 m., Užvilčių k.). Vis dėlto lietuvininkų Joninių tikėjimuose, būrimuose dominuoja dėl išskirtinio laiko stebuklingą galią įgavę augalai – kupolės: dvidešimt ketvirtą birželį rinkdava mergelės laukinių kvietkų ir surišusios užmesdava ant stogą. Ryte vėl nuimdava. Sakydava, tai gerai smilkyti nuo visokių ligų (Anė Karvelienė (Meškaitytė), g. 1906 m., Antivenčiai). Kupolių kupole galima laikyti ir legendomis apipintą papartį. Taip pat Klaipėdos krašte yra nemažai tikėjimų ir burtų, susijusių su viena stebuklingos nakties veikėju – ragana: tą švento Jono naktį labai minėdavo. Tą naktį suvesdavo visus gyvulius į tvartą. Juk vasara, šilta, gyvuliai šiaip būdavo per naktis lauke. O švento Jono naktį, tai vesdavosi būtinai į tvartą, nes sakė ragana joja per svietą. Ir saugodavo tas karves (Šarlotė Ptašinskienė (Grigoleit), g. 1932 m., Šilvių k.). Pikti, blogą linkintys, pavyduoliai žmonės, Joninių laike raganomis, viedmomis, čerauninkais, burtininkais vadinami – pieną iš karvių gali atimti arba net tai pakenkti žmogui, kad jam gyvenimas nesisektų ištisus metus (Marcinkevičienė ir kt. 2003, 98). Taigi iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos matyti, jog Klaipėdos krašte Joninių šventės turinyje burtai, prietarai, draudimai yra apnykę, tačiau užuominų dar galima rasti. Darbe yra užrašyta 18 panašių tikėjimų ir burtų.

Pastebėtina, jog Klaipėdos krašte per Jonines buvo supamasi – kitose vietose, ypač rytų Lietuvoje, supamasi per Velykas: Joninių naktį susirenka vaikinai ir mergaitės ir linksminasi kartu supdamiesi, dainuodami, valgydami ir gerdami. Iš lanksčių berželių stato sūpuokles, kuriose supasi abiejų lyčių asmenys ir kuo aukščiau sūpuoklės išsisupa, tuo didesnis besisupančių ir žiūrovų džiaugsmas (Klaipėdos apyl.) (Balys, 1993, 225). B. Šaknys rašo, jog XIX a. pabaigoje Mažojoje Lietuvoje jaunimas susieidavo ir prie sūpynių. Nors Joninės yra mitologiškai pavojingas laikas, bet supdavosi girioje. Tarpukariu šis paprotys jau buvo labai retas (Šaknys 2001, 78). Knygoje Kupole rože yra Mažojoje Lietuvoje užfiksuotas pasakojimas: Angyliškėse (lauko pavadinimas) bernai padirbdavo sūpynes, mergos nuo šeimininko sūrio, sviesto, pyrago gaudavo. Vyrai alaus pasidaro. Susieina. Jaunieji įsisiautėja būdavo; luotelius pakaria žvejams į medį, ant kelio ištraukia – toki šposai. Smalos bosus už kaimo išnešę ant kuolo užmauna ir uždega – tai Jonus degina... Jono vakrą liubėdavo suptis (Mataitienė A. 72 m., Mingės k. Užrašė 1956 m. A. Vyšniauskaitė). Sūpuoklės per Jonines buvo paplitusios ir kituose Lietuvos kraštuose, tik daug anksčiau nunyko: Buvo paprotys per Jonines suptis sūpynėse. Dažniausiai sūpynės būdavo šalia kaimo ir prie aukštų medžių arba kluone pakabintos virvės už balkių. Suptis per Jonines reiškė gerą ateitį. Panoms ištekti, vyrams apsivesti ir pasisekimą gyvenime. Kartą Giraitės k. kluono sūpynėse suposi pana su supintomis kasomis. Besisupant kasos užkliuvo už balkio ir nuplėšė kasas su oda. Nelaimingąją atvežė gydyti į

Vilnių. Išgijo, bet buvo be plaukų (Valkininkų k Varėnos r.) (Kudirka 1991, 52). Iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos duomenų galima teigti, jog šiandien jau retai kas betiki, kad, pavyzdžiui, aukštai įsisupus sūpuoklėmis bus galima užauginti aukštesnius javus ar ilgesnį pluoštą turinčius linus. Tačiau apeigos išliko jaunimui priimtina laisvalaikio praleidimo forma: supdavosi per Jonines supynėse. Jų dydis buvo įvairus, priklausomai nuo to, kokias padarydavo. Jose sėdėdavo vienas prieš kitą. Tilpdavo 4–6 žmonės (E. Filozienė, g. 1926 m., Poškų k.).

Atskirai būtų galima kalbėti ir apie Klaipėdos mieste (ne apylinkėse ar kaimuose) švenčiamas Jonines. Pasak Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus Istorijos skyriaus vedėjos Zitos Genienės, Klaipėdos Joninių šventės tradicijos ir papročiai labai skyrėsi nuo kaimo žmonių šventimo. Spaudoje buvo rašoma, kad klaipėdiečiai labai džiaugėsi pradėję Jonines švęsti *A la Dancing*, t. y. pagal Gdansko miesto papročius. Šaulių namų sode bei kitose kavinėse ir restoranuose, kurie turėjo vasaros sodus, vykdavo masiškiausios šventės. Svarbiausia buvo pakviesti orkestrus ir pasirūpinti, kad būtų daug fejerverkų, bengališkų ugnių (Joninių naktį medžiai būdavo papuošiami bengališkomis ugnimis). Joninių vakarą tradiciškai užbaigdavo šventės dalyvių eitynės su žibintais po sodą. XX a. pr., kai prie Klaipėdos buvo prijungta Smiltynė, Joninių šventė persikėlė ten. Ten vykdavo pagrindinis orkestrų koncertas, kuriame miestiečiai šokdavo, žaisdavo įvairius žaidimus (imtynės stadiomis, lipimas į stulpą, gaidžių peštynės), šaudydavo fejerverkus. Linksmintis šią ypatingą naktį buvo privalu kiekvienam miestiečiui – Joninių naktį niekas nepasilikdavo namuose. Jonų ir Janinų pagerbimas tą dieną nebuvo akcentuojamas. Iš 1870 m. yra išlikęs įdomus aprašymas, kaip atrodydavo miestas po Joninių: *Vakar buvo Joninės, šiandien – „mėlynasis pirmadienis“*, *nebandykite šiandien Klaipėdoje ką nors surasti ir ką nors gero nuveikti*. Tai reiškia, jog Joninės tais metais buvo sekmadienį. „Mėlynojo pirmadienio“ pavadinimas išlikęs iš cechų laikų, kai žmonės, dirbę šešias savaitės dienas, sekmadienį atsipalaiduodavo, o pirmadieniais buvo labai sunki diena (2002, prieiga per internetą: <http://www.straipsniai.lt/jonines/puslapis/12091>).

Deja, ne visų lietuvininkų atmintyje yra išlikusi Joninių šventė. Vieni lietuvininkai Jonines prisimena labai ramias – buvo kūrenami laužai ir per juos šokinėjama, tačiau niekas nedegino stebulės (Klaipėdos krašte vadintos „ragana“), nedainavo ir nešoko, kiti – linksmas ir triukšmingas.

2.5.4. Tradiciniai Joninių šventės valgiai

Kaip ir kiekvienoje didesnėje šventėje, taip ir Joninėse, neapsieita be vaišių: *pailsėję susėdo pas ugnį, gėrė pakarčiui alų ir arielką, katrą statė vaikeliai, o mergaitės tuojau ryšeliuose*

savo užkandos ieškojo. Moteriškosios neraginamos raukės, negėrė, bet paragintos plempė užvis alų it vyriškieji. Turtingosios tėvinaitės atsinešdavo ne vien kokius zamalakus, bet dar prodrėbtus bliūdelius varškėtų klerkų, šiltų, vos kuo išvirtų (Valančius 1972, 535).

Klaipėdos krašte Joninės buvo didelė šventė per kurią tradiciškai buvo geriamas *alus*, kuris lietuvininkų dažniausiai buvo vadinamas *pyvu*, ir valgoma *duona*.

Lie. *dúona* – indigenus žodis, kuriam atitikmenys yra sanskrito *dhānās* „javų grūdai“, *dhānyām* „javai“, persų *dāna* „javo grūdas“, tocharų *tāno* „grūdas“ (pl. žr. Trautmann 1910, 336; Fraenkel 1965, 111; Endzelīns 1982, 218; Pokorný 1959, 242). Latvių kalboje taip pat yra žodžiai *dona*, *doniņa*, bet jie reiškia ne *duoną*, o tik *duonos* žiauberę, kriaukšlį (susiaurėjusi reikšmė). Gal šis faktas rodytų, kad anksčiau ir latviai turėjo tokį *duonos* pavadinimą, kurį vėliau išstūmė jau miežinės *dúonos* vardas (Sabaliauskas 1994, 85; Karulis 1992, 223). Latvių bendrinėje kalboje *maize* „*dúona*“ kalbininkai linkę sieti su latvių *miežis* (balsių kaita), lietuvių *mėžis* (pl. žr. Trautmann 1910, 336; Fraenkel 1965, 111; Endzelīns 1982, 218). Prūsų *geits* „*dúona*“ siejama su rusų *жумо* „javai, ypač rugiai“ – *duona* bus atsiradus iš „tai kas daro gyvą, gyvenantį“ (rusų *жумо* „javai“ = lenkų *żyto* „rugiai“) (pl. žr. Toporov 1975, 197; Mažiulis 1981, 344). Taigi, gana keista, kad visos trys baltų kalbos turi skirtingus, tiesa, panašiu būdu atsiradusius, *duonos* pavadinimus (*duona* yra iš javų). Lietuvių *duona*, latvių *maize* „*duona*“ – šie pavadinimai atsiradę iš to, iš ko *duona* gaminama – javo, miežio grūdo – greičiausiai pirma tuos grūdus valgė, paskui pradėjo trinti, malti, kepti ir panašiai – vystėsi *duonos* gaminto procesas. *Duona* yra svarbiausias gyvybės maisto šaltinis. Apskritai indoeuropiečių kalbose *duonos* pavadinimas labai įvairuoja: rusų *хлеб*, lenkų *chleb*, čekų *chléb* ir kitų slavų kalbų *duonos* pavadinimas veikiausiai yra skolinys iš germanų, plg. gotų *hlaifs* „*duona*“. A. Sabaliausko nuomone, iš germanų kilo ir suomių *leipä* „*duona*“, estų *leib* „*duona*“. Anglų *bread* „*duona*“, vokiečių *das Brot* „*duona*“ reikėtų sieti su veiksmažodžiu, reiškusiu „virti, rauginti“, plg. anglų *brew* „virti arbatą; daryti alų“ (pl. žr. Sabaliauskas 1994, 85).

Pyvas – slavizmas (pl. žr. skyriuje *tradiciniai Kūčių ir Kalėdų valgiai*, p. 60).

Iš tikrųjų *Joninių* laikotarpio etnografiniuose aprašuose vaišės, patiekalų gausa neakcentuojama. Didžiojoje Lietuvoje dažniausiai iš *Joninių* valgių minimi *sūris*, *kvietinis pyragas*, *kiaušiniai*, *lašiniai*. Iš gėrimų – *alus* (kaip ir Mažojoje Lietuvoje). Neatrodytų, kad *Joninės* būtų turėjusios ir kokį ryškesnį išskirtinį – apeiginį patiekalą, kokie minimi kaimyniškuose slavų kraštuose. Gudijos etnologai apeiginiais Kupalos dienos patiekalais vadina kiaušiniene, blynus, varškę, griekinių miltų virtinius. Išskirtinis jų patiekalas košė – *kulaga*. Vitebsko apylinkėse paplitęs paprotys vaikščioti dainuojant tam tikras, panašias į kalėdojimo dainas, užtat šeimininkai būtinai turi pavaišinti *kulaga*. Ukrainiečiai čia pat prie apeiginio Kupalos medžio kepė kiaušiniene ir

gamino virtinukus, įdarytus kanapėmis, sėmenimis, svogūnais. Apie Volynę apeiginiu Kupalos patiekalu buvo laikomi virti žirniai (Marcinkevičienė ir kt. 2003, 104).

IŠVADOS

1. Rengiant Klaipėdos universiteto tautosakos ir etnografijos rankraštyno fonotekos (KUTRF) fondų (246) bei Rusnėje, Kintuose ir Katyčiuose, Klaipėdoje ekspedicijų metu surinktą medžiagą žanrų analizei ir lyginimui su spausdintiniais Didžiosios Lietuvos šaltiniais, darbo autorės buvo iššifruota 160 etnografinių vienetų (19 iš jų – fragmentai) ir 19 tautosakos vienetų (smulkiosios tautosakos: 2 erziniai, 3 anekdotai, 1 patarlė, 2 greitakalbės, 2 keiksmi; pasakojamosios tautosakos: 1 padavimas; dainuojamosios tautosakos: 8 dainos).

2. Remiantis KUTRF fondų medžiaga bei darbo autorės užrašytais ir iššifruotais informantų pasakojimais, galima teigti, jog visi 124 informantai yra gimę XX a. I p. (amžiaus vidurkis 79 m.) Klaipėdos krašte. Pateikėjų informacija užrašyta XX a. paskutiniajame dvidešimtmetyje, bet pateikėjai dažniausiai pasakoja apie savo vaikystę – pokario Klaipėdos kraštą. Beveik visi informantai išpažįsta evangelikų liuteronų tikėjimą (išskyrus tris, kurie yra katalikai). Pagal autorės sudarytas 6 pateikėjų charakteristikas (tų informantų, su kuriais darbo autorė ne kartą buvo susitikusi ir bendravusi) galima teigti, jog visi šie informantai užaugę kultūringose ūkininkų šeimose. Daugumos jų gimtoji kalba – vokiečių (išskyrus A. Juškos ir R. T. Mačiūnienės), nors jie puikiai kalba lietuviškai, tačiau vartoja nemažai germanizmų ar slavizmų. Pateikėjai baigę mokyklas ir įgiję profesijas. Pastebėtina, jog informantai būdami garbaus amžiaus, turi puikią atmintį, gali papasakoti savo miestelių istoriją. Reikia pabrėžti, jog tai tipiškai šio krašto gyventojai, išsaugoję sunkių istorinių aplinkybių suformuotus santūrius, nepatiklius, tačiau nuoširdžius charakterius. Kitų informantų socialinėms charakteristikoms sudaryti trūko duomenų, kadangi tai žmonės, apie kuriuos galima spręsti tik iš KUTRF fonduose esančios užrašytos medžiagos.

3. Iš KUTRF fonduose esančių kortelių buvo atrinkta 118 pateikėjų, kurie gimę Klaipėdos krašte, ir pateikia informacijos apie didžiąsias kalendorines šventes. Buvo surinkti ir susisteminti 482 etnografiniai vienetai.

4. KUTRF fondų bei Rusnėje, Kintuose, Katyčiuose ir Klaipėdoje ekspedicijų metu surinkta medžiaga yra pateikiama prieduose (405 p.). Taip pat darbe yra sudarytos 5 lyginimo lentelės, kuriose pateikiama susisteminta medžiaga pagal visai Lietuvai būdingus pagrindinius švenčių elementus.

5. Nors lietuvininkų kraštas buvo veikiamas įvairių, kartais prieštaringų veiksnių: senosios prūsų religijos, kryžiuočių atneštos krikščionybės, švedų ir rusų okupacijų, germanizacijos, žemaičių bei lietuvių papročių įtakos, kalendorinių švenčių tradicijos buvo ir yra vienas iš lėčiausiai kintančių Mažosios Lietuvos kultūros reiškinių. Palyginus KUTRF fondų bei Rusnėje, Kintuose,

Katyčiuose ir Klaipėdoje ekspedicijų metu surinktą medžiagą su Didžiosios Lietuvos spausdintinių šaltinių pavyzdžiais galima daryti tokias išvadas:

5.1. Kalendorinių švenčių papročių įvairovei įtakos turėjo regioniniai ypatumai. Ne visose Klaipėdos krašto dalyse šventės švęstos vienodai. Galima pasakyti, kad kiekvienoje šeimoje buvo laikomasi savų tradicijų, priklausomai nuo vietos savitumų, nuo šeimos socialinio statuso ir pan. Palyginus lietuvininkų pasakojimus su spausdintiniais šaltiniais, kurie kalba apie šventimo ypatybes Didžiojoje Lietuvoje, galima teigti, jog Klaipėdos krašte didžiosios šventės – Kalėdos, Užgavėnės, Velykos (prie jų priskiriant ir Didįjį, arba Tykųjį, penktadienį), Sekminės ir Joninės taip pat buvo švenčiamos *kilmingai, su ypatingu atsidėjimu. Didžiosios šventės švenčiamos po tris dienas, joms visados buvo kepami pyragai, gaminama kafėja ar pyvas* (Trautė Miklovaitė-Bakutienė, g. 1927 m., Aukšumala). Lietuvininkai šventes švęsdavo tris dienas: pirmąją dieną važiuodavo į bažnyčią, likusį laiką praleisdavo namuose, antrąją – svečiuodavosi, o trečioji – poilsio diena.

5.2. Archajiškiausia lietuvininkų šventė yra Kalėdos. Iš 124 informantų 76 lietuvininkai pateikia etnografinių pasakojimų apie Kalėdas ir 46 – apie Kūčias. Remiantis pagrindiniais visos Lietuvos Kūčių ir Kalėdų švenčių veiksmis, užrašyti, iššifruoti, suklasifikuoti ir pateikiami 158 etnografiniai vienetai. Šiose šventėse svarbus veiksnys – tikėjimo išpažinimas. Klaipėdos krašte nebuvo tradicijos Kūčių vakarą valgyti dvylikos patiekalų ir laikytis pasninko, priešingai nei Didžiojoje Lietuvoje. Taip pat lietuvininkų šeimose nebuvo skiriama jokios ypatingos reikšmės Kūčių vakarienės laikui. Tai nulėmė liuteronybės išpažinimas ir vokiškos kultūros įtaka. Vykstant Kūčių ir Kalėdų papročių transformacijos procesams, pastarieji patyrė ne tik funkcinių, bet ir struktūrinių bei turinio pasikeitimų: nunyko prausimosi apeigos, kieminėjimasis. Reta mažlietuvių šeima yra išsaugojusi ir paprotį burtis Kūčių vakarą. Tačiau yra tęsiama eglutės puošimo tradicija ir jau kiekvienuose namuose laukiamas Kalėdų senelis.

5.3. Lietuviškiausia Klaipėdos krašto šventė, išlaikiusi daugiausiai visai Lietuvai būdingų elementų, yra Joninės. Apie šią šventę 54 lietuvininkai pateikia etnografinių pasakojimų (užrašyti, iššifruoti, suklasifikuoti ir pateikiami 65 etnografiniai vienetai). Populiariausia Joninių šventimo vieta – Rambyno kalnas, kuris sutraukdavo būrius svečių ne tik iš apylinkių, bet ir iš visos Lietuvos. Pagrindinis Joninių šventės akcentas – laužų kūrenimas, kuris būdingas visai Lietuvai bei *raganos* deginimas kuo aukščiau ant kalno. Per lietuvininkų Jonines deginama *ragana* galbūt galėtų būti tapatinama su XVI–XVIII a. visoje Lietuvoje degintomis raganomis, arba, sprendžiant iš 24 etnografinių pasakojimų, ragana laikoma blogavalė kaimynė, siekianti kerais perimti karvių pieną. Kaip ir visoje Lietuvoje, taip ir Klaipėdos krašte, buvo populiarius kupoliavimo paprotys bei paparčio žiedo ieškojimas. Dabar šios apeiginės šventės dalys peraugo į žaidimą. Šiandien jau retai

kas betiki, kad, pavyzdžiui, aukštai įsisupus sūpuoklėmis bus galima užauginti aukštesnius javus ar ilgesnį pluoštą turinčius linus. Tačiau apeigos išliko jaunimui priimtina laisvalaikio praleidimo forma.

5.4. Užgavėnės Klaipėdos krašte yra daugiausiai pakitimų patyrusi kalendorinė šventė. Palyginti su Didžiosios Lietuvos papročiais pakito šie šventės elementai: lašininio ir kanapinio personažų Klaipėdos krašte neužfiksuota, nebuvo vežiojama Užgavėnių pamėklė, kuri būdinga Didžiajai Lietuvai. Nors spausdintiniai šaltiniai teigia, jog Klaipėdos krašte buvo populiarūs pasivažinėjimai, lenktynės, laistymasis vandeniui, supimasis sūpuoklėmis, tačiau darbe yra užfiksuoti vos 3 panašūs etnografiniai pasakojimai. Galima spėti, kad tai nulėmė protestantizmo įsigalėjimas, kuris į bažnyčią neįsileido nieko, ko nėra Šv. Rašte ir vengė teatrališkumo. Liko tik nedidelė dalis papročių, pavyzdžiui, persirengėlių, kaukininkų tradicija, gausios vaišės ir svarbiausia – šiupinio gaminimas. Iš jo išsivystė *Šiupinio šventė* – išskirtinis Užgavėnių elementas Klaipėdos krašte, kuriame vyravo dainos, šokiai, improvizacija bei šiupinio valgymas. *Šiupinio vakaras* – tai miesto kultūros reiškiny, kuris atsirado veikiamas liuteronybės ir vokiškos kultūros prieškario Klaipėdoje.

5.5. Geriausiai pagrindiniai švenčių elementai yra išsaugoti lietuvininkų Velykų šventėje: vienas kito plakimas Velykų pirmąją dieną (kai kur antrąją) žalių beržų šakelėmis, kiaušinių dažymas, margučių ritinėjimas ir daužymas. Iki mūsų dienų kai kuriose Klaipėdos krašto vietose išlikęs paprotys ankstyvą Velykų rytą eiti prie jūros, neštis į namus jūros, upių ir upelių vandenį, kaip tikėta, turintį išskirtinių galių padėti žmogui. Pastebimas ir išskirtinis, palyginti nesenas, būdingas Amerikai bei didžiajai daliai Vakarų Europos šalių paprotys, į Klaipėdos kraštą patekęs per vokiečių kultūrą – tai margintų kiaušinių slėpimas sode, miške, padarytuose lizduose. Lietuvininkų vaikai tikėjo, kad juos atnešas Velykų zuikis. Tačiau nunyko lalavimo, velykavimo papročiai, supimasis sūpuoklėmis, įvairūs burtai prietarai ir draudimai. Galima teigti, jog archajiškesnis Velykų papročių sluoksnis Klaipėdos krašte yra nnykęs, ir jo vietą užėmę veiksmai susiję su lietuvininkų gyvenamąja aplinka (jūra) bei daugumai Vakarų Europos šalių būdingas gana vėlyvas įvaizdis – Velykų zuikis.

5.6. Protestantų bažnyčios atsiribojimas nuo liaudies papročių, pietizmo skatinamas krikščioniškųjų papročių laikymasis, gyventojų nacionalinė sudėtis ir vokiškos kultūros įtaka, matyt, padarė lemiamą poveikį ankstyvam ikikrikščioniškųjų Sekminių papročių išnykimui Klaipėdos krašte palyginti su Didžiąja Lietuva. Sprendžiant iš XX a. II p. ekspedicijų medžiagos, galima teigti, jog Sekminių šventimas kiekvienoje šeimoje buvo skirtingas. Vieniems ši šventė buvo labai reikšminga, kiti jos nė neatsimena. Tačiau pagrindinis Sekminių akcentas – namų puošimas berželiais, liko įsimintinas ir gyvuoja iki šių dienų.

5.7. Taigi visų aptartų didžiųjų kalendorinių švenčių Klaipėdos krašte (Kalėdų, Užgavėnių, Velykų, Sekminių, Joninių) turinys iš esmės specifinis. Lyginant Didžiosios Lietuvos spausdintiniuose šaltiniuose užfiksuotą kalendorinių švenčių struktūrą su Klaipėdos krašto kalendorinių švenčių struktūra, galima teigti, jog:

Kūčių ir Kalėdų papročiai iš esmės yra tapatūs, tačiau Klaipėdos krašte šventės struktūriniai elementai turi specifinę formą, sąlygotą religinio aspekto.

Užgavėnėse beveik yra nunykę Didžiajai Lietuvai būdingi šventės veiksmai, tačiau yra įvestas naujas elementas – *Šiupinio šventė*.

Velykų šventės papročiai iš esmės yra tapatūs, pasitaikantys pakitimai yra gana smulkūs daugiau susiję su socialine šeimų aplinka.

Sekminėse yra beveik nunykę Didžiajai Lietuvai būdingi šventės veiksmai. Šventėje išlikęs tik namų puošybos elementas.

Joninių šventės papročiai iš esmės yra tapatūs. Hipotetiškai galima būtų manyti, kad Joninių *raganos* deginimas Klaipėdos krašte (tarsi atitinkantis deginamą ratlankį ar statinę Didžiojoje Lietuvoje) galėtų turėti specifinį paaiškinimą, kurio priežasčių galima būtų ieškoti vėlyvesnio laikotarpio istoriniuose šaltiniuose.

5.8. Sugretinus Klaipėdos krašto XX a. II p. ekspedicijų medžiagą su Didžiosios Lietuvos spausdintinių šaltinių pavyzdžiais, matyti, kad kalendorinių švenčių papročių bendrybės užima nemažą arealą. Kur kas sunkiau spręsti apie prarastas apeigų reikšmes. Informantų pateikiamos kalendorinio ciklo apeigų interpretacijos visuomet yra susijusios su socialine ir kultūrine aplinka, kurioje jie gyvena. Tad išlikusių aprašymų bei gyvų liudininkų duomenys apie lietuvininkų kalendorines šventes yra įdomūs, tyrinėtinai kaip istorijos ir etnografijos paminklas, krašto žmonių dvasinių vertybių raidos liudijimas.

5.9. Remiantis Klaipėdos krašte užfiksuotais rašytiniais šaltiniais ir šiuolaikiniais etnografiniais pasakojimais, nagrinėjant didžiąsias kalendorines šventes, tampa akivaizdu, kad šventimo apeigų veiksmai sudaro per amžius susiklosčiusį, nugludintą vyksmų bei veiksmų ciklą, kuriame kiekvienam aktui yra apibrėžtas laikas ir vieta. Skirtingu laiku užrašyti duomenys negali leisti daryti griežtų išvadų, tačiau tęstinumas rodo, kad kiekvienoje šeimoje didžiosios šventės galėjo būti švęstos skirtingai. Įvykę pakitimai, transformacijos ar sutrumpėjimai kalendorinių švenčių cikle iš esmės pakeitė apeigų struktūrą ir suvokimą žmonių sąmonėje, tačiau bendros tendencijos, kurios išryškėjo iš skirtingų šeimų (išsilavinimas, talentas, tikėjimas, tarpusavio santykiai ir pan.), leidžia manyti, jog kai kur buvo laikomasi spausdintiniuose šaltiniuose minimų papročių, kitur – pastarieji pakitę arba iš viso išnykę.

6. LEKSIKOS IŠVADOS. Aptarus švenčių pavadinimus galima daryti išvadą, jog nagrinėti didžiųjų žiemos ir pavasario (išskyrus Sekmines) švenčių pavadinimai yra slaviškos kilmės. Tačiau *Sekminės* ir *Joninės* – lietuviški, indigenūs pavadinimai. Aptariant Klaipėdos krašto kalendorinių švenčių leksiką buvo išanalizuoti 28 tradicinių patiekalų pavadinimai. 12 iš jų – indigenūs žodžiai (*šiupinys, žąsis, antis, višta, putra, avienė, kiaušinis, pautas, pautienė, duona, šaltnosis, gira*), 10 – germanizmų (*zilizė, ruliadas, rolmopsas, zankūkas, bunte teller* „marga lėkštė“, *krufkis, kafėja, punšas, grogas, brangvynas*), 4 – slavizmai (*pečenka, pyragas, pipirninkas, pyvas*), 2 – neaiškos kilmės (*kiunkė, anodija*). Didžiausia valgių įvairovė yra Kūčių, Kalėdų ir Velykų šventėse, kurių patiekalų pavadinimuose vyrauja indigenūs žodžiai (9) ir germanizmai (11) – didžiausią atneštinės vokiečių kalbos įtaką ir asimiliaciją lietuvininkai patyrė nuo XVIII a. prasidėjus vokiečių kolonizacijai. Kūčių, Velykų ir Sekminių valgių pavadinimuose yra ir slavizmas, kurių tam tikrą sluoksnį lietuvininkų kalboje paliko per lenkus į Lietuvą atėjusi krikščionybė ir iš dalies tiesioginiai ryšiai su lenkais. Klaipėdos krašto Joninių šventė neišsiskiria patiekalų gausa, bet pagrindinis patiekalas – *duona* – indigenus žodis tik dar kartą įrodo, jog tai lietuviškiausia šventė. Matyti, jog švenčių gėrimų pavadinimai daugiausia adaptuoti germanizmai, pavyzdžiui, per Kūčias lietuvininkai gėrė *kafėją* (germanizmas), *girą* (indigenus žodis), *pyvą* (slavizmas), *punšą* (anglizmas), *grogą* (anglizmas). Taigi iš 5 žodžių 3 – germanizmai. Apibendrinant būtų galima pasakyti, jog didžioji švenčių leksikos dalis (patiekalų pavadinimai) yra germanizmai bei indigenūs žodžiai, o švenčių pavadinimai – slaviškos kilmės.

LITERATŪRA

1. Aleknavičius 2004 – Bernardas Aleknavičius. Kokį šiupinį valgė Kristijonas Donelaitis? *Klaipėda*, 2004-11-3, 11.
2. Almonaitis, Almonaitienė 2003 – Vytenis Almonaitis, Junona Almonaitienė. *Šiaurės Skalva*. Kaunas: Spindulys.
3. Аничков 1903 – Е. В. Аничков. Весенняя обрядовая песня на Западе и у славян. Ч. 1. *От обряда к песне*. Сборник Отд-ния русск. языка и словесности Императорской Акад. Наук. – 74. № 2.
4. BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. T. I–IV. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996-2005.
5. Balys 1937 – *Iš mažosios Lietuvos tautosakos*. Surinko J. Banaitis, J. Bruožis ir kt., paruošė J. Balys.
6. Balys 1943 – Jonas Balys. Joninių arba kupoliavimo dainos. *Gimtasai kraštas*, 1943, nr. 31.
7. Balys 1948 – Jonas Balys. Metinės šventės. *Lietuvių tautosakos skaitymai*. T. I–II. Tübingenas.
8. Balys 1993 – Jonas Balys. *Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis.
9. Baranauskas 1970 – Antanas Baranauskas. *Raštai*. T. II. Vilnius.
10. Brakas 1995 – Martynas Brakas. *Mažosios Lietuvos politinė ir diplomatinė istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
11. Brazytė-Bindokienė 1989 – Danutė Brazytė-Bindokienė. *Lietuvių papročiai ir tradicijos*. Čikaga: Pasaulio lietuvių bendruomenė.
12. Brensztejn 1907 – M. Brensztejn. Maski ludowe na Litwie. *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*. Wilno.
13. Buračas 1993 – Balys Buračas. *Lietuvių kaimo papročiai*. Vilnius: Mintis.
14. Būga 1958-1961 – Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai*. I–III T. Vilnius : Valst. politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
15. Būgienė 1999 – Lina Būgienė. Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose. *Tautosakos darbai XI (XVIII)*, Vilnius, 68.
16. Čepienė 2002 – Irena Čepienė. Šeimos tradicijos Kintų apylinkėse XX a. pirmojoje pusėje. *Liaudies kūryba*. Vilnius.
17. Dembowski 1893 – S. Dembowski. Litauische Festgebrauche. *Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft*. Heft 18.

18. DVLKŽ – *Didysis vokiečių – lietuvių kalbų žodynas* II L-Z. Sudarė: Križinauskas Juozas, Smagurauskas Stasys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
19. Donelaitis 1994 – Kristijonas Donelaitis. *Metai*. Vilnius: baltos lankos.
20. Dulaitienė 1958 – Elvyra Dulaitienė (Glemžaitė). *Kupiškėnų senovė. Etnografija ir tautosaka*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
21. Dundulienė 1979 – Pranė Dundulienė. *Lietuvių kalendoriniai ir agrariniai papročiai*. Vilnius: Mintis.
22. Dundulienė 1989 – Pranė Dundulienė. *Pagonybė Lietuvoje*. Vilnius: Mintis.
23. Dundulienė 1991 – Pranė Dundulienė. *Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos*. Vilnius: Mintis.
24. Dundulienė 1994 – Pranė Dundulienė. *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje*. Kaunas: Šviesa.
25. Eimaitytė 1990 – Elena Eimaitytė. Užgavėnės. *Liaudies kultūra*. Nr. 1, 19-21.
26. Endzelīns 1982 – Jānis Endzelīns. *Senprūšu valoda*. Darbu izlase IV-2. Rīga: Zinātne.
27. Fasmer 1986-1987 – Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*, Т. 1–4. Москва: Прорпс (antras leidimas).
28. Fehrle 1920 – Eugen Fehrle. *Deutsche Feste und Volksbräuche*. Leipzig, Berlin.
29. Fraenkel 1965 – Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches wörterbuch*. Carlwinter Universitätsverlag Heidelberg.
30. Galaunė 1930 – Paulius Galaunė. *Lietuvių liaudies menas*. Kaunas: Šviesa.
31. Gelžinis 1996 – Martynas Gelžinis. *Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva*. Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas, Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
32. Greimas 1990 – Algirdas Greimas. *Tautos atminties beiėškant: apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslas.
33. Jasudienė 2004 – Regina Jasudienė. Kūčios ir Kalėdos. *Šilokarčema*, gruodžio 21d., 5.
34. Jucevičius 1959 – Liudvikas Adomas Jucevičius. *Raštai. Lietuva, jos senovės paminklai, buitės ir papročiai*. Vilnius: Mokslas.
35. Juška ir kt. 1994 – Albertas Juška, Jurgis Mališauskas, Vladas Pupšys. *Lietuvininkų žemė*. Kaunas: Šviesa.
36. Juška 1954 – Antanas Juška. *Lietuviškos dainos*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
37. Juška 2003 – Albertas Juška. *Mažosios Lietuvos mokykla*. Mažosios Lietuvos fondas: KU leidykla.

38. Gerhard 2001 – Frank Gerhard. *Adventas, Kalėdos ir Naujieji metai* (iš vok.k. vertė Eglė Bloznelienė). Vilnius: UAB Lektūra.
39. Gimbutienė 1989 – Marija Gimbutienė. *Baltų mitologija. Mokslas ir gyvenimas*. Nr. 7.
40. Kabelka 1964 – Jonas Kabelka. *Kristijono Donelaičio raštų leksika*. Vilnius: Mintis.
41. Karulis I, II 1992 – Konstantins Karulis. *Latviesu etimologijas vārdnīca*, I (A-O), II (P-Ž). Rīgā.
42. Kaunas 2004 – Domas Kaunas. *Mažosios Lietuvos kultūros istorijos paveldas vertės ir interesų sankirtos požiūriu*. Vilnius: VU leidykla.
43. Киркор 1858 – А. Киркор. *Этнографический взгляд на Виленскую губернию. Этнографический сборник*.
44. Kiseliūnaitė 1992 – Dalia Kiseliūnaitė. *Senųjų baltiškųjų papročių pėdsakai lietuvininkų šventėse, Mažosios Lietuvos etnografija*, 74.
45. Kerbelytė ir kt. 1996 – Bronislava Kerbelytė, Bronė Stundžienė. *Lietuvių folkloro chrestomatija*. Vilnius: Regnum fondas.
46. Klimka 2001 – Libertas Klimka. *Smagiosios Užgavėnių išdaigos, Kultūros aktualijos* Nr.1, 22-23.
47. Klimka 2009a – Libertas Klimka. *Lietuviškųjų švenčių rate*. Vilnius: Žara.
48. Klimka 2009b – Libertas Klimka. *Tradicinių kalendorinių švenčių semantika*. Vilnius: VPU leidykla.
49. Klimka 2009c – Libertas Klimka. *Apie Užgavėnių mitologiškumą*. Prieiga per internetą: <http://www.etno.lt/index.php/lt/straipsniai/165-apie-uzgaveniu-mitologiskuma>.
50. Kluge 1989 – Friedrich Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* / 22. Auflage unter Mithilfe von Max Bürgisser und Bernd Gregor völlig neu bearbeitet von Elmar Seebold. Walter de Gruyter, Berlin, New York.
51. Kriščiūnienė 1992 – Inga Kriščiūnienė. *Užgavėnės*. Vilnius: Techlab.
52. Kšanienė 2003 – Daiva Kšanienė. *Muzika Mažojoje Lietuvoje. Lietuvių ir vokiečių kultūrų sąveika (XVI a.- XX a. 4 dešimtmetis)*. Klaipėda: KU leidykla.
53. Kudirka 1991 – Juozas Kudirka. *Joninės*. Vilnius: Vizija.
54. Kudirka 1992a – Juozas Kudirka. *Užgavėnės*. Vilnius: Mokslas.
55. Kudirka 1992b – Juozas Kudirka. *Velykų šventės*. Vilnius: Mokslas.
56. Kudirka 1993 - Juozas Kudirka. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*. Vilnius: Vaga.
57. Kudirka 1996 - Juozas Kudirka. *Papročiai ir kaimo kultūra*, Kaunas: LR žemės ūkio rūmai.
58. Kudirka 1998 - Juozas Kudirka. *Kūčių stalas*. Panevėžys: E. Vaičekausko leidykla.

59. Куколник 1854 – П. Куколник. Обычаи, поверья и предразсудки литовцев. *Черты из истории и жизни литовского народа*. Вильно.
60. Laurinkienė 1987 – Nijolė Laurinkienė. Vainiko simbolika lietuvių tautosakoje. *Mokslas ir gyvenimas*. Nr. 6, 32-33.
61. Laurinkienė 1990 – Nijolė Laurinkienė. *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. Vilnius: Vaga.
62. LE – *Lietuvių enciklopedija*. T. I–XXVII. Boston, 1953-1985.
63. Lebedys 1976 – Jurgis Lebedys. *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*. Vilnius: Mokslas.
64. Lepner 1744 – Teodor Lepner. *Der Preusche Littauer*. Danzig.
65. *Lietuviai ir lietuvininkai etninė kultūra (II)* 2003 – *Lietuviai ir lietuvininkai etninė kultūra (II)*. Redaktoriai ir sudarytojai: Stasys Vaitekūnas, Rimantas Balsys. Klaipėda: KU leidykla.
66. *Lietuvininkų žodis* 1995 – *Lietuvininkų žodis*. Red. Vėlius Norbertas, Kaunas: Literae universitatis.
67. *Lietuvininkai* 1970 – *Lietuvininkai. Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devyniolikame amžiuje*. Red. Milius Vacys. Vilnius: Vaga.
68. *Lietuvių kalendorinės šventės* 1990 – *Lietuvių kalendorinės šventės*. Red. Imbrasienė Birutė. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
69. Lyberis 2002 – Antanas Lyderis. *Sinonimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
70. LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*. T. 1-20. Vilnius, 1968-2002.
71. LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodynas*. A-K, Vilnius: Mokslas, 1985.
72. Marcinkevičienė 1991 - Nijolė Marcinkevičienė. *Rasos Joninės Kupolės*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
73. Marcinkevičienė ir kt. 2000 – Nijolė Marcinkevičienė ir kt. *Atvažiuoja Kalėdos. Advento – Kalėdų papročiai ir tautosaka*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
74. Marcinkevičienė ir kt. 2003 – Nijolė Marcinkevičienė ir kt. *Kupole rože. Sekminių - Joninių papročiai ir tautosaka*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
75. Marcinkevičienė ir kt. 2006 – Nijolė Marcinkevičienė ir kt. *Velykų rytą lelija pražydo. Verbų sekmadienio, Velykų, Jurginių papročiai ir tautosaka*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
76. Mažiulis 1988-1997 – Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, T. 1-4. Vilnius: Mokslas (1), Mokslo ir enciklopedijų leidykla (2), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas (3, 4).
77. Mažiulis 1966-1981 – Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos paminklai*, T. 1-2, Vilnius: Mokslas.

78. Merkienė 1981 – Regina Merkienė. Išginimo ritualų analogijos bei arealai Lietuvoje ir vakarų Baltarusijoje (XIX a. antroji – XX a. pirmoji pusė). *Iš lietuvių etnogenezės*. Vilnius.
79. Мифы народов мира 1987-1988 – главный редактор С. А. Токарев; члены редакционной коллегии И. С. Брагинский. *Мифы народов мира: энциклопедия в двух томах*. Москва: Советская энциклопедия.
80. Milius 1997 – Vacys Milius. *Žemaičių etnologijos bibliografija*. Vilnius: Žemaičių kultūros d-jos red.
81. Milius 1988 – Vacys Milius. *Lietuvių liaudies papročiai*. Kaunas: Šviesa.
82. Milius 2001 – Vacys Milius. *Lietuvių etnologijos bibliografija*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2001.
83. MLE – *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. T. I–IV. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000–2009.
84. Narbutas 1992 – Teodoras Narbutas. *Lietuvių tautos istorija*. Vilnius: Mintis.
85. Narbutas 1998 – Ignas Narbutas. *Senieji lietuvininkų tikėjimai*. Kaunas: VDU leidykla.
86. Patackas 1990 – Algirdas Patackas. Rasa. *Krantai*. 1990 birželis. p. 71-80; liepa, rugpjūtis. 81-94.
87. Petrošienė 2007 – Lina Petrošienė. *Lietuvininkų etninė muzika: tapatumo problemos*. Klaipėda: KU leidykla.
88. Pėteraitis 1992 – Vilius Pėteraitis. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*. Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas bei Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
89. Pėteraitis ir kt. 2003 - Vilius Pėteraitis, Jurgis Reisgys, Jonas Stiklorius. *Mažosios Lietuvos garbinga praeitis, liūdna dabartis ir neaiški ateitis*. (2 knygos) MLE fondas, Romuva.
90. Pokorny 1959-1969 – Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bd. 1–2*. Bern und München: A. Francke AG.
91. Пропп 1963 – Владимир Яковлевич Пропп. *Русские аграрные праздники: Опыт историко-этнографического исследования*. Москва: Лабиринт.
92. Rekašius 1991 – Antanas Rekašius. Užgavėnių apeigų archaiškumas ir prasmė. *Liaudies kultūra* Nr. 2, 12–13.
93. Ruzgytė 1942 – Jūratė Ruzgytė. Nuo advento iki Trijų karalių. *Gimtasai kraštas*. Nr. 30.
94. Sabaliauskas 1994 – Algirdas Sabaliauskas. *Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
95. Salys 1979-1985 – Antanas Salys. *Raštai*. T. I–III. Roma.
96. Skardžius 1996 – Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai*. Red. Albertas Rosinas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

97. Skrodenis 1969 – Stasys Skrodenis. Užgavėnių papročiai ir tautosaka. Medžiaga bibliografijai. *Liaudies kūryba*. Vilnius.
98. Sokolova 1979 – V. K. Sokolova. *Vesenije-lietnije kalendarnyje obriady ruskich, ukraincev i belorusov*.
99. Šaknys 2001 – Žilvytis Bernardas Šaknys. *Kalendoriniai ir darbo papročiai Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje pusėje: jaunimo vakarėliai. Lietuvos etnologija*. T. 7. Vilnius: Diemedžio leidykla.
100. Šliavas 1993 – Juozas Šliavas. *Žiemgalos tyrinėjimai. Žeimelis*. Vilnius: Žiemgalos draugija.
101. Šliavas 1996 – Juozas Šliavas. *Žiemgalių pėdsakais*. Vilnius: Žiemgalos draugija.
102. Trautmann 1910 – Reinhold Trautmann. *Die altpreussischen Sprachdenkmäler. Einleitung, Texte, Grammatik, Wörterbuch*. Göttingen: Univ.-Buchdruckerei von E. A. Huth.
103. TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Mintis, 1969.
104. Tydekas 2008 - Martynas Reinholdas Tydekas. *Žvilgsnis atgal*. Klaipėda: KU leidykla.
105. Urbanavičienė 2000 – Dalia Urbonavičienė. *Lietuvių apeiginė etnochoreografija*. Vilnius: LMA.
106. Užpurvis 1990 – Jonas Užpurvis. *Trys kalbinės studijos*. Foundation of Lithuania Minor, inc. Chicago, Illinois, USA.
107. Vaicekaskas 2005 – Arūnas Vaicekaskas. *Lietuvių žiemos šventės: bendruomeninės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab.–XX a. pr.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
108. Vaicekaskas 1990 – Arūnas Vaicekaskas. *Kalėdų – Trijų karalių laikotarpio čigonautojų vaikštynės Šiaurės Lietuvoje*. Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais. Vilnius.
109. Vaiškūnas 1995 – Jonas Vaiškūnas. *Kai nebuvo Velykų*. Šiaurės Atėnai, Nr.15.
110. Vannags 1939 – Elisabeth Vannags. Šiupinio šventė. *Vokiečių žinios Lietuvoje*. Klaipėda.
111. Vakarai 1936-1939 – *Vakarai*, Klaipėda, redaktorius J. Šeinius-Jurkūnas, 1936-02-27, nr. 48, 8; 1937-10-06, nr. 231 (534), 8; 1939-02-21, nr. 43 (953), 8; 1939-02-22, nr. 44 (954), 8. prieiga per internetą: www.epaveldas.lt.
112. *Vakarų baltai: etnogenezė ir etninė istorija* (1997) – *Kalendoriniai papročiai Vakarų ir Pietų Lietuvoje: etninės kultūros bendrybės ir savitumai* (parengė Merkienė Regina.), 357. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
113. Valančius 1972 – Motiejus Valančius. *Raštai*. T. 1, Vilnius: Vaga.
114. Vėlius 1983 – Norbertas Vėlius. *Senovės baltų pasaulėžiūra: Struktūros bruožai*. Vilnius: Mintis.
115. Vilys 1993 – Gvidas Vilys. Šyvio šokdinimas Vakarų Suvalkijoje. *Liaudies kultūra* Nr. 6.

116. Vilmantienė 1941 – Ona Vilmantienė. Joninių papročiai prūsų lietuviuose. *Gimtasai kraštas*. Nr. 1–2, 116–121.
117. Vyšniauskaitė 1990 – Angelė Vyšniauskaitė. *Kalėdos ir Kalėdinio laikotarpio papročiai, Lietuvių kalendorinės šventės*. Vilnius: Mintis.
118. Vyšniauskaitė 1993 – Angelė Vyšniauskaitė. *Mūsų metai ir šventės*. Kaunas: Šviesa.
119. Vyšniauskaitė 1993 – Angelė Vyšniauskaitė. *Lietuviai IX a.–XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
120. Vyšniauskaitė 2001 – Angelė Vyšniauskaitė. *Apie šventes, papročių ir tradicijos sampratą bei švenčių apibūdinimai*. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=7034&p_d=21303&p_k=1.
121. Zinkevičius 1980 – Zigmas Zinkevičius. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*. Vilnius: Mokslo.
122. Zinkevičius 1993 – Zigmas Zinkevičius. Krikščioniškų švenčių pavadinimai. *Voruta*, Nr. 35.
123. Zinkevičius 2008 – Zigmas Zinkevičius. *Mažosios Lietuvos indėlis į lietuvių kultūrą*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
124. Зеленин 1937 – Д. К. Зеленин. *Тотемы – деревья в сказаниях и обрядах Европейских народов*. М. Л.
125. Топоров 1972 – Владимир Николаевич Топоров. „Балтика“ Подмосковья. *Балто-славянский сборник*. Москва: Наука.
126. Топоров 1975-1990 – Владимир Николаевич Топоров. Прусский язык. (А-Л), Москва: Наука.